

EGYRŐL-MÁSRÓL

— ÚJABB EMLÉKEIM —

ÍRTA

GRÓF **TELEKI SÁNDOR.**

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK
KIADÁSA.

1882.

JÓKAINAK

— AZ ÍRÓNAK —

TŐLED TANULTAM, — LEGYEN A TIED.

RÉGI BARÁTOD
TELEKI SÁNDOR.

Levél Csukássi Józsefhez.

Tisztelt Uram!

Ön szíves volt „Emlékeim“ folytatását sajtó alá rendezni. Fogadja érte elismerő köszönetemet.

Az első kötet elején bevallottam, hogy nem tudok kotából írni, s hogy naturalista vagyok.

Azóta tanultam egy kevés kotát s meg lehet, hogy ezáltal természetes zamatjából vesztett iratom.

A legvénebb cigány is naponta vénül, s a példaszó azt mondja: a vén cigány minden nap felejt egy nótát.

Fájdalom én is érzem, hogy vénülök!
Isten Önnel, szívvel üdvözli

Kohón (Nagy-Bánya mellett) 1881. szeptember.

Teleki Sándor.

HUGO VIKTORRÓL.
EMLÉKEZÉS.

Századunk legnagyobb költőjének nyolczvannadik születésnapját ünnepli ma az emberiség; a gondolkodó fők a lángelmének viszik hódolatukat.

Én is eljövök parányiságomban, egy homokszemet rakni le az elismerés e nagy monumentomához, azzal a tudattal, hogy a nagy tenger is kis cseppekből képződik. Midőn a hála érzetének egy levelét tűzzük a dicsőség koszorújába: ékítjük azt: s becsületesen és emberségesen cselekszünk.

*

A rém-uralomnak — történjék az bárhol, — sajátságos természete, hogy a szörnyűt a

nevetségessel vegyíti; tragédiája egyszersmind bohózat; Falstaff hasára üt Hamletnek s azt mondja; „oda se neki, komám! hadd búsuljon a ló, elég nagy a feje.“ Nyavalyája a hatalomnak egy folytonos kínos, irtózatos, görcsös nevetés.

Teleki Blankát elfogták, sok mindennel vádolták, ágyúkat, a szent István koronáját és palástját keresték házában, ásattak a pálfalvi kertben, s különösen azzal gyanúsíták, hogy ezekben küldi ki a pénzt külföldre az emigránsoknak.

Kötél és ón terhe alatt volt tiltva velünk, politikai bélpoklosokkal, érintkezni. Én Malvieux pesti bankár útján kaptam a segílyt, melyet jó anyám magától megvont. Egy nap valamelyik becsületes hivatalnok a policiára osont s titokszerű, fontos pofával jelenté, hogy számomra pénzt küld anyám. A kedves rendőrfőnök két szaglár *ember-pincsert kivág a fal-kából s rá nyomolja Malvieuxre, hogy hajtsanak nyomon. Malvieuxnek az volt a szerencséje, hogy a küldött összeget még nem vette könyvbé, a tényt eltagadta s megszabadult a becsukástól; de a további érintkezést anyámmal félbeszakította. Jó anyám levélben, mely rejtett utakon jutott hozzám, tudatta, hogy darab ideig nem küldheti meg illetékeimet; én köszönettel*

biztosítottam, hogy nincs is szükségem rá, mert élhető állapotban vagyok. Úgy is; volt aranyóráim, nehéz aranylánczczal, voltak gyűrűim, kevés ezüstneműm, nyáron téli bundám, s ezek kéjutazást tettek a „három golyóbis“-os zálogházba. De ha az ember mindig vesz és soha sem tesz, kifogy a muníció; így jártam én is; a sorrend a fehéreneműre is került, s végre legkedvesebb portékámra, egy arany Szent-György talizmán éremre, melyet gyermekkoromban édes apám akasztott a nyakamba.

A szerelmes ember a holdvilágot nézi és sóhajtoz; az éhes megáll az élelmiszerek kirakata előtt, vagy a Laczi-konyhát szagolja; a költő a természetet bámulja s rímbe szedi; a képzőművész tanulmányozza a körvonalakat, a távlatot, a színek vegyületét; a zenész ellesi az éneklő madarak csiripolását, a tenger vnormogását, az ég menydörgését s a zivatar sivitását; a színész keresi a jelleget, egy éhenkórász csirkefogót elbámul s azt mondja magának: „ejnye, de isteni pofa!“ az orvos kimegy a temetőbe s örvend kartársai alkotásán; a fiskális szeretné összeveszíteni a gönczöl-szekeerét a fias-tyúkkal, mert tán ebből neki is jutna egy kis *sáp*; — s így csillapítja éhségét.

En a jerscy-i kikötőbe mentem sétálni és elmélkedni a *temperence societék fölött*.

Szép sima volt a tenger, az ég kaczerán nézte magát a föld e koloszszális tükrében, a tenger madarai vízszintjén szedik élelmünket; mint a mezők liliomairól, róluk is gondoskodott az Úr.

A francia száműzött láthatta hazája partjait; az olasz hazamehetett volna a sós vizen; csak a lengjenek és a magyarnak hazáját zárta el az ellenséges idegen föld. Jaj, hogy vágytam haza!

„Eh heu! quod
ctomino
Non licet ire tuo.“

*

A kikötő lépcsőjének gránit-fokozatára ültem; a tenger dagálya lábamig jött, s visszamentével gondolataimat küldtem haza, a martyr hazába; de hát mi egy könnycsepp az elnyomatás tengerében?

Felálltam és tovább ballagtam. Egy épület előtt búz üté meg orromat; kíváncsi lettem megtudni, honnan ez *assafoelida illat; egy munkás bicskáról falta reggelijét a gyár előtti lóczán*.

— Miféle gyár ez itt, uram? — kérdem.

— Az Asplet Fülöp fagyúgyertya és szappanfőző gyára. Meg akarja ön nézni? — kérdé szíves előzékenységgel.

Annyi dolgom sem volt, mint most némely tanfelügyelőnek, s örvendtem, hogy agyonüthetem az unalom egy pár óráját.

— Szívesen, nagyon köszönöm.

— Menjünk, — mondá, s bevezetett a gyárba.

Nem akarom tisztelt olvasóimat a fagyúgyertyamártás és szappanfőzés nemes, de szagos mesterségére megtanítani, azért csupán egy terem vázlatát adom. Ha Zola Emil tollával bírnék, képmását festhetném a híres „Assomoir“ mosóházának; de hát nem telik tőlem.

△ fedélzet *matissante-teremnek volt építve; hosszú, széles műhely, hová nagy felvonó gépen húzták fel az öntött fagyúgyertya-készletet, melyet deszkaládákba pakoltak Amerika számára, A bűz nagyon kellemetlen volt, mert az alsó osztályból az olvasztott fagyó gőzének szaga mind ide emelkedett, s olyan sűrű volt, hogy késsel lehetett volna vágni.*

— Mennyi napi bért kap ön? — kérdém egy munkástól.

— Két frankot, — felelte.

— S a napi munka hány óra?

— Reggel nyolcztól esti nyolczig, délben egy órai pihenés, délután, úgy estefelé fél óra.

Köszöntem és távoztam.

A spiet Fülöp fűszerkereskedő, fagyúgyer-
tyagyáros és szappanfőző urat igen jól ismer-
tem; derék, jó, becsületes ember volt s minket
menekülteket szeretett. Egyenesen hozzá men-
tem. Asztalnál ült családjával s rögtön meg-
kínált egy findzsa théával. Elfogadtam.

— Asplet ur, egy kéréssel jövök önhöz.

— Mivel szolgálhatok?

— Ideiglenesen meg vagyok szorulva,
mesterséget nem tudok, csakis annyi adósságot
csinálok, a mennyit tudok fizetni, kéregetni
röstelek s a tányérnyalást utálok. Legyen
szíves, vegyen be engemet és a legényemet
gyárába.

— Minek? — kérdé bámulva.

— A pakoló-terembe. Ketten négy fran-
kot naponként megszerzünk s ezzel szegénye-
sen kijövünk mindaddig, míg hazulról pénzt
küldhetnek.

— Uram! — mondá egész szívességgel,
— én önnek előlegezni fogok, majd vissza-
fizetheti.

— Köszönöm, de nem fogadhatom el.
Engedje meg nekem ezt a hóbortomat.

Beleegyezett s én hűségesen eljártam a
gyárba, szegény Lajos legényemmel; pakoltuk
a gyertyát Amerika számára s minden szom-
baton pontosan kifizettek.

Pár hét múltával azt mondja Asplet ur:

— Ön, uram, ezután a pakoló-terem munkásaira fog felügyelni, a ládák számait feljegyzi és ellenőrzi, hogy a mértéket megüssék, s ezért naponként öt frankot adok. Legényét leteszem az olvasztók közé három frank napi díjjal.

Megköszöntem s folytattam a munkát.

*

Egy napon, dél-időtájt, lehívnak a gyárból, Charles Hugo hivatott.

— Hát te mit csinálsz itt? — kérdé.

— Parfümírozom magat.

— Apám kéret, jöjj el hozzám ma este.

— Nyolcz után ott leszek.

A Hugo Victor dolgozó szobájába vezetett.

— Ön az Asplet gyárában dolgozik? — kérdé.

— Ott.

— Mennyi pénzt kap ön havonként hazulról? Bocsásson meg ez indiskrét kérdésért.

— Öt-hatszáz frankot havonként; de ez soha sem annyi, mert az agio nagyon nagy.

— Egy kérésem van önhöz, úgy-e bár megteszi?

— Önért mindent.

— Annyi pénzem nincsen, hogy önnek

négyszáz frankot ajándékozzak havonként. Tudom, — úgy sem fogadná el, de kölcsön adhatok, a mikor megérkezik a pénze, visszafizeti. Charles vagy Francois a kölcsönt minden hó első napján elviszi.

Megköszöntem.

*

Vass Samunak megengedték, hogy Kaliforniából haza menjen dolgait rendezni. Pénze volt s az kapós volt akkor is, mint ma is, — kenhette a kereket. Haza jöhetése engedélyét kaliforniai arannyal szegélyezte, s bejutott a Bach uram birodalmába.

Jó anyám pénzt küldött általa, — Londonban találkoztam vele s a küldött összeget átadta.

Jerseybe visszajövet siettem tartozásomat hálával visszafizetni.

— Ne adja ön meg most az egész összeget, váltsa ki a zálogházból holmiját, a többi részletekben lefizeti, én várhatok; s jövődőben is a legszívesebben szolgálak önnek; menjünk vacsoráim.

*

Jóltevőm, a világ legnagyobb költője, ma üli nyolczvanadik születése napját, s én e távsürgönyt küldtem neki:

A Victor Hugo a. Paris.

„Devant vos quatre-vingts ans mes soixante ans s'inclinent avec respect, ma petitesse devant votre grandeur. Mon amitié fiddle vous souhaite le bonheur. Votre ancien compagnon d'exil,

Le Colonel Sándor Teleki.

*

Nyolczvan éve előtt tisztelettel hajol meg az én hatvan évem; kicsinységem az ön nagysága előtt; Ön iránti szeretetem boldogságát óhajtja, — régi száműzött társa.

EGY KARÁCSONY ESTÉJE
HUGO VIKTORNÁL.

Gyönyörű szép téli nap volt. Az ég szürkesége sötét kékbe változott, a fellegek oszlottak s eltűntek az ég menyezetéről. Keletről a nap kibújt a tengerből s tiszta volt a sósviz-fürdő után. Az apály kezdődött s lassan távozott a partoktól, maga után hagyva a vareket, melyet a gyerekek szedegettek össze a homokon s nagy két] kerekű szekereken vontattak, a szomszéd földeket trágyázni vele, E tengeri növény teszi termékenynyé Jersey sziget szántóföldjeit; a tenger apálya munkatársa a jerseyi földművelőnek, mert midőn távozik, a dagály szaggatta sziklákon termett növényeket ott hagyja. A távolban egy-egy nagy hajó vitorlái látszottak, egy-egy gőzös füstpántlikája

követte a hajót, s ment utána, mint óriási sárkány. A közelben apró kis halász-bárkák lebegtek fehér sirályoktól követve. Eszembe jutott a francia gyermek-ének:

— Maman! les petits bateaux
 Oui vont sur l'eau
 Ont-ils des jambes?
 Oui, raon petit beta,
 S'il n'en avaient pás,
 Jls ne marcheraient pás! —

Orbán Balázs nálam lakott; bementem szobájába. Kényelmesen hevert ágyában.

— Talpra magyar! Az idő gyönyörű, indul a *verbunk!* *Holnapután karácsony, lőni kell valamit. Hugoék meghittak vacsorára, üres kézzel nem megyünk, úgy-e?*

Balázs felszeszpelődött, puskáját vállára akasztotta, megraktam tarisznyáját elemózsiával s elindultunk.

St. Clement-on túl találjuk Filliont — a pilotot — nekem igen jó emberemet; kezét szorítunk s jó reggelt kívánunk egymásnak.

— Hova, Fillion ur, hova?

— Kimegyek egy kis szerencsét próbálni az ünnepekre; a tenger lapos, az idő szép. ilyenkor fenn jár a hal, tán akad valami. Derbichere s az egyik fiam várnak a bárkán, jöjjenek az urak is velem, tegnap láttam egy

csapat hattyút, mindenesetre többet lőnek a tizen, mint a szárazon; van e golyójuk?

— Nincsen.

— Ez baj, na de semmi, lesz Derbichere-nek; A soha sem hagyja el a puskáját, aztán csakis golyóval lő.

A bárkán valánk s golyó is volt.

Sima tengeren, alatt járó széllel, sebesen haladtunk. Hálót vetettünk s jól fogott: minden húzásra egy csomó hal. A puskákat félre tettük s neki türköztünk a háló kötelének.

— Fillion úr! hátha a *paternoster felé tartanánk*: a közbeeső sziklánál a kis ördög körül a víz most nem több egy méternél, ha turbot nem, de homárt kapunk. Aztán a szarvaságon ebédelhetünk, s kivehetjük a horgas köteleit; hal van elég a horgokra.

— Csakhogy ha megfordul a szél, belevisz a folyamba. St. Malóig meg nem állunk.

— Oda meg én nem vágyom.

— Tudom, — mondá nevetve Derbichere — ingyen szállást kapna az ezredes ur, s nem tartanak kalácscsal karácsonyra. De bízza én rám; a szél földnek fordul, hat evező-lapátunk van, és öten vagyunk, még a Noé bárkáját is kirudalnám a folyamból.

Fillion felállt, mutató-ujját megnyálazta, kitará a szélnek s körül nézett.

— Mehetünk — mondá s egyet fordított a kormányon. Derbichere eresztett a vitorlán, a szél fogott, a bárka víznek dőlt és sebesen hasítottunk a *Paternoster felé*.

Be a vitorlával, itt a víz fél méter!

Evezőket vettünk, s a *Szarvaságon kikötöttünk*.

— Most már én mondok egyet — szólt Fillion, — le a nadrággal, nincsen hideg. Még ebéd előtt tegyünk egy húzást az ezredes szerencséjére; itt régen nem halászott senki, úgy látom.

— De hát azt honnan látja? — kérdem kíváncsian.

— Először onnét, hogy ezeket a szép *nakerákat (igen jóízű nagy csiga, egy neme az osztrigának) nem hagyták volna itt, aztán a verek nincsen letaposva, s az a fészek is üres lenne, mert ha a fregát madarat fészékben háborgatják, az többé soha vissza nem megy.*

— Már most értem.

E pillanatban sivítva, rémülten repült ki egy fregát a fészekből.

— Ez az apjok, — mondá Fillion.

— Honnan tudja?

— Az anyjok másképen sívít.

Bevetettük a hálót, s egy gyönyörű nagy turbót fogtunk ki; bámulva néztük s nagy örömmel.

Billiön felhasítá, kimosta, szépen kitakarította.

— Ezt az ezredes úrnak karácsony estéjére; ennél vastagabbat még nem fogtam pedig már vagy ötven éve halászok.

— Hány éves, Fillion úr? kérdém tőle.

— Ötvenöt.

— Öt éves korában már halászott?

— Négy éves koromban Newfoundlandban voltam tokhalra; — apám elvitte egész családját; anyámmal sóztunk és szárítottuk a stockfischt.

— Hanem... a halat köszönöm, de nem fogadhatom el.

— És ugyan miért nem? — kérdé a pilot.

— Igen drága ajándék.

— Csakis annyi fáradsággal húztuk ki ezt a halat, mintha üresen húztuk volna a hálót. Emlékezzék vissza: a múlt tavasszal a *Samarescottage* előtt megbokrosodott a lovam. Nem akart húzni; én egyedül voltam. Toltam a megrakott szekeret, de nem bírtam. — Önök a kertben dolgoztak; az öreg excellenciás úr

(*Mészáros Lázárt hitták így, nagy boszúságára megfogta a lovat, s vezette, az ezredes úr emelte a szekeret, az a kis mérges úr (Beöthy Ödön)* káromkodott s esernyőjével a lovat verte; kivergődtünk, elkísértek majdnem házáig, s nem volt semmi baj. S már most, ha én azt mondtam volna, hogy ilyen nagy uraktól nem fogadom el a szolgálatot, — ugyan mit mondott volna az úr?

— Köszönöm a leczkét; köszönöm a halat; nem mondtam semmit.

A szikla tetejére telepedtünk, jóízűen ebédeltünk s a dagálylyal visszatértünk; még aznap elküldtem a halat Hugo Viktornénak.

Az időben Jersey volt a száműzöttek fészke; szabad földön szabad emberek valánk: a hatalmasok karja akkor még nem ért el odáig; szabad volt a szó, szabad a gondolat, s arról a szikláról szabadon hirdettük az eljövendő napot, melyről meg valánk győződve, hogy a miénk lesz, mint *a miénk most is a jövendő*.

Egy fénysugár világítá a hazátlanok körét, s e világosság ragyogó volt, mert eszméket szikrázott, s elvekben lángolt.

A világ legnagyobb költője hirdette az

igét, mely testté vált a francia köztársaságban. Miért hogy Petők nem lehetett velünk?!

A francia, olasz, lengyel, magyar menekültek szívesen látott vendégei voltak a költőnek, kit Hugo Victornak nevez a *halhatatlanság*.

Karácsony előestéjére meghitt bennünket, kik gyakrabban és közelebről érintkeztünk vele; én fiainak jó barátja voltam, s mindennapos a háznál.

St. Hellier város és St. Clement falu közt; a nagy út mellett, mindjárt a tengerparton volt egy emeletes ház, melyet *Marine-terrassnak hittak; ebben lakott a nagy költő családjával és Vacquerievel, kit épen úgy szeretett, mint saját gyermekét.*

Szerényen és egyszerűen éltek; fényt csakis a társalgásban űztek, ebben aztán a luxus ázsiai volt.

A ház angol kényelemmel volt beosztva és bútorozva. Az ebédlőhez üvegház volt ragasztva, melyből fényképészeti műhelyt rög-tönöztek. Károly, az idősb fiú és Vacquerie szenvedélylyel űzték ezt a mesterséget, mely abban az időben még nem volt művészet. —

Ez a terem volt a család rendes tartózkodási helye, s ha többen voltunk, itt étkeztünk.

Karácsony estéjét itt ünnepeltük. — Szeretnék photographiát adni ez estélyről, de semmi sem nehezebb, mint egyszerűen és hűn leírni valamit, kivált ha egy tárczacikk keretébe kell szorítani. — Megkísértem; ha nem sikerül, olvasóm vallja kárát.

Utrechti vörös bársony-pamlagon ül a háziasszony, piczinyke kis lábait a kandalló kőszéntüze mellett melegíti. Kisded, kövér alak, gyönyörű római arczczal, sűrű hollófekete kondor hajjal, melyet hosszú fürtökben visel meghajlott, vékony sasorr, ragyogó bogárszemek, kis száj, szép fehér, rendes fogakkal s majdnem túlságosan kis kezek. Mellette leánya: Adele; magas, vékony, sugár termet, képmása anyjának, gyémánt-kiadásban.

A kandalló mellett két öreg úr társalgóit a nőekkel: Mészáros Lázár, Magyarország volt hadügyminisztere a nagy napok alatt, és Schoelcher a *négerszabadító, a francia kolóniák népképviselője, a legjellemesebb, a legbátrabb emberek egyike, kit ismertem.*

Jellemzésül egy rövid történetet beszélek el életéből.

A deczember 2-diki államcsíny alkalmával egy barikád tetején állt fegyvertelenül, s kezében tartá a francia törvénykönyvet. Midőn a katonák rohammal akarták bevenni a torlaszt, kivette fehér zsebkendőjét, lobogtatta s rákiáltott a vezénylő tisztre: álljanak meg, mi nem lövünk! a csapat megállt, Schoelcher felolvasta a conslitutio ama paragraphusát, mely az államcsínyre vonatkozik; 68-ik cikk.

— „Ha a köztársaság elnöke szétoszlatja, elnapolja a nemzeti gyűlést, vagy akadályozza azt hivatásának teljesítésében, felségsértési bünt követ el.

E tény miatt elesik hivatalától, a polgárok nem tartoznak neki engedelmességgel, s a végrehajtó hatalom teljes joggal a nemzetgyűlésre száll stb.“

A katonák haboznak; a tiszt rájuk kiált: *tüzel! A katonák lönek, füst borítja a torlaszt, a füst eloszlik, Schoelcher ott áll a constitútióval kezében s olvassa tovább. A torlaszt beveszik, Schoelchert leverik, a tiszt fölemeli s azt mondja: Képviselő úr, távozzék, nem szeretném, ha baj érné; én katona vagyok s engedelmeskednem kell.*

A terem egyik szögletében, a háziúr körül formáltak kört: Leflo tábornok, egy ama

négy tábornok közül, kiket Bonaparte T.ajos száműzött, később a francia-porosz háború alatt hadügyminiszter; PIANCIANI olasz ezredes, később Róma polgármestere; LEROUX a *Revue sociale* volt szerkesztője, ki egymaga írta meg Encyclopaediá-ját; RYBEROLLES a *Reforme, most a L'Homme* lap szerkesztője, határozottan a legeszesebb ember, kit valaha ismertem; továbbá BONNET-DUVERDIER, ENETTE DE KESSLER, ZENO SWIENTOSKLASZKY, BEÖTHY ÖDÖN, PIACESKY, ORBÁN BALÁZS, a kis púpos GUERIN, a hires vegyész, HUGO két fia: KÁROLY és FERENCZ és VACQUERIE, jelenleg a *Rappel* szerkesztője, ki tizenöt év óta minden isten adta nap maga írja lapjába a vezércikket.

Asztalhoz ültünk; a nagy hal az asztal közepét díszítette; a társalgás vígan folyt; Ryberollesből pattogott az élez, mint röpennyűből a szikra.

— Hol vette, asszonyom, ezt a szép halat? — kérde Leflo.

— Teleki hozta.

— .S mi több, ő fogta; — mondá Hugo.

— Láttam, — mondá Ryberolles, — mi-
kor a zálogházból kiváltotta; ott őrizteti
kényesebb portékáit. Adél kisasszonynak akart
kedveskedni s féltette a molytól, ezért váltatta

ki Lajossal, a rabszolgájával, ki *kapitalista a grófi háznál*.

— Mindig bolondokat mondasz, — szóltam nevetve.

— Te meg nagy dolgokat. Beszéd el a piskii csatát; látod, én ismertem Lafayettet és a szürke lovát. Mikor megfeliéredett, megdőglött, a lelke Dembinszkybe költözött; azért vertek le benneteket az oroszok. Asszonyom, hiszen-e kegyed a metempsychosisban?

— Nem.

— Én sem, de azért úgy-e jó barátok maradunk?

Elkezdték politizálni; mindnyájan egy hiten voltunk, Leflo tábornokot kivéve, ki keményen tartotta magát.

— Elvégre is, kedves tábornok, — monda Hugo, — szeretném tudni, hogy ön mi? Legitimista, orleanista vagy republikánus? Azt tudom, hogy nem napoleonista; jöjjünk egyszer azzal tisztába: miféle politikai elve van?

— Én osztály-tábornok vagyok, s látom, hogy önök nem isznak embervért.

— Értem, — monda Ryberolles, — azért merte kis fiát közinkbe hozni.

— Te vad ember, — sűgá Ryberolles fülembé. Engem mindig így nevezett.

Tudom már, valami rosszaságot akarsz mondani.

— Látod Schoelchert? Úgy néz ki, mint egy feltálatl bornyú fej; szakáltalan, bajusz-talan; csak a petrezselyem hiányzik az orrából, meg a citrom a szájából. Én kicserélem Mészárosért.

Ilyen társaságban az idő rohan. Piacesky nyugtalankodott s gyakran nézte óráját. Rybo rolles észre vette s kérdé:

— Hány óra van?

— Fél tizenkettőre.

— Asszonyom! szabad-e kérnem valamit?

— Magának, Ryberolles, több szabad nálam, mint másnak. Önnek lapja van, leránt-hat és rágalmazhat, mindenféle szörnyűségeket írhat férjemről, rólam, leányomról s a Vacquerie macskájáról. Kérjen és megadatik.

— Szabad-e Piaceskynek elmenni?

— Hogyne, ha akar, de hát miért? Hova?

— Nézze asszonyom, Piacesky lengyel és pápista; szentelt vízzel mosdik, ministrál és nagyon szépen éneklí a: *vere dignum et justum estet*; ő, tudja kegyed, olyan civil püspök (éveque bourgeois); éjfélkor mise van, ne fosz-zuk meg ettől a kis ártatlan örömtől.

— Oh! kérem tessék, de aztán jöjjön vissza.

Piacesky felállt, köszönt, midőn az ajtónál volt, megszólítja Ryberolles:

— Te Piacesky! ha visszajössz, hozz nekem egy zsebkendőre való tömjénszagot, holnap *chic akarok lenni*.

A vacsora végével felállt Ryberolles s így szól:

Polgártársak! a szabadság, egyenlőség, testvériség, — s hozzá teszem: — a népük solidaritásának nevében, a hazátlanságban testvériesen gyónunk meg ennél az asztalnál; megtörjük és eszszük a száműzetés kenyerét, melyet a gyáva zsarnokság, az önkény hatalma, az aljas hypocrisis dagasztottak számunkra, azon éjnek fordulóján, melyben az istálló jászolában született az a nagy ember, kit Isten fiának és *megváltónak neveztek. Az ő halála legyen a mi eleven példánk, s a hogy ő megváltó az emberiséget, úgy a mi elveink is adják meg a népek szabadságát, egyenlőségét az ember jogában, testvériségét a közös szeretetben s solidaritását a népek szövetségében. És ha mi elhullunk s megemészt a száműzetés lassan, de biztosan rágó férgé, és idegen föld képezi sírhantunkat, megmarad a halhatatlan íge. melyet hirdetőnk, mert meg-*

győződésünk, elveink, hitvallásunk ezt mondják: *vivo ego in aeternam!*

E pár egyszerű szó olyan meggyőződései, olyan tiszta szívből eredt, fájdalmas hangon volt mondva, hogy mindnyájunkat mélyen meghatott s egyikünk sem szólalt fel.

Fölkelénk az asztaltól s a salonba mentünk. Theát, kávét hoztak, s szivarra gyújtottunk. Ryberolles kis kurta agyagpipájából szívta a *kaporul-dohányt*.

— Kedves Ryberolles polgártárs, ön tiz sorban tiz kötetet mondott.

— Ön a mesterem; de azért még sem esküszöm mindenben a mesterem szavára.

— Mennyiben?

— Utálom önnek bonapartistikus verseit. Mikor a *Colon-hoz címzett ódáját olvasom, — szerencsétlenségemre könyv nélkül tudom — mindig a jaffai pestisesek, az Egyiptomból való megszökés, a 18-ik brumaire, Moskova, Waterloo, Fontainébleau s a bellerofoni kollidulás jutnak eszembe, s a nagy császár bronzból megutáltatja velem a Kis káplárt. Marengo elenyészik, s a befagyott Berezinát látom.*

— Remélem, a Kis Napoleonnal meg lesz ön elégedve.

— Citoyen Hugo! Ha én öntől karácson éjjelén itt e helyen valamit kérnék, van e önben annyi polgári erény, hogy megtegye? Látja: mi testileg szűkölködünk és nélkülözünk; nem mondom ma este, mert ma igazán Lucullusnál voltunk, s üdvözlöm önt, Liciniusunkat. Ha már elhalmozott földi jókkal, ne vonja el tőlünk a *nektárt, az ég mennyei illatát se.* — *Monda azzal a sajátságos délfrancia kiejtéssel s abban a komoly tréfás modorban, mely Ryberollest jellemző s mely olyan rokonszen vessé tette őt.*

— Mit kíván? öntől nem lehet semmit megtagadni.

— Olvasson fel nekünk valamit.

— Verset vagy prózát?

— Uram! — mondá Ryberolles — a ki verset kíván, álljon jobbra, a ki prózát, álljon balra. Éljen az általános szavazati jog, gyakoroljuk elidegeníthetlen polgári kötelességünket, A magyarok velem szavaznak, különben felmondom Telekinek a szolgálatot. A szavazatokra nem kell befolyást gyakorolni, a ki verset akar, hazaáruló; én és társaim — s mi vagyunk a többség — a *Kis Napóleonért* követelünk valamit.

Mindenki a Kis Napóleonból — parancsolt.

Hugo fölment szobájába s egy csomag-írással jött le. Kikeresett egy fejezetet belőle. Feszült figyelemmel vártuk, először halottuk őt felolvasni, fogalmunk sem volt arról, hogy úgy lehet olvasni.

A Parlamentarismus.

És olvasá, s mikor erre a tételre jött:

„— És akkor hallottak ebből a formátlan arczból egy magasztos szót. Az új vi-
„lág szavát, mely a régi világ szavával
„beszélt.

„Szavára, mely perczekig tartó menny-
dörgés volt, az előítéletek, fictiók, vissza-
élések, babonák, vétkek, türelmetlenség,
„tudatlanság, gyalázatos kincstári jogok,
„roskatag tekintélyek, inegférgesedett hi va-
salok, elvénült törvénykönyvek, mind-mind,
„miknek veszniük kellett, megrendültek és a
„dolgot bomlása megkezdődött.“

„E rettenetes jelenség bevéste nevét az emberek emlékébe; forradalomnak kellene nevezni, de a neve... *Mirabeau!*“

A lélekzet elhalt bennem, a vér sebesen vert ereimben, ideges borzadás futott végig testemen, jól és rosszul érzém magamat egyszerre, mint midőn a fájdalom és gyöngyör vegyülnek a kék mámorában.

És a száműzött költő ott állt idegen földön, idegen hazában, árulóként proscibálva, egy kis szigetre szorítva, melynek magányos sziklájáról az egész világnak beszélt. Kezében túrta ostorát, mint Juvenalis epigrammáit, hogy szemközt vágja a nyomorult hitszegőt, a —
Kis Napoleon.

BEM JÓZSEF

TÁBORNOK

AZ ERDÉLYI HADSEREG VEZÉRE.

Elismerő hálával hódolnak ina Marosvásárhelyen, Bem József altábornagy emlékének, azon *csoda-embernek, ki vezérünk volt, és nagy vala miközöttünk.*

Erős az életben, hős a csatákban, igazságos mindég, jó örökké, vezérünk, apánk, bajtársunk, oktatónk vala; jutalmazott pazarul, büntetett szigorral, vezérelt lángelmével és hősiessen; nem habozott soha s elcsüggedést nem ismert; csodákat mívelt, és míveltetett velünk gyarlókkal, mert lángelméjének világosságával, szabadságszeretetének hevével, hősiességének malasztjával, s rendíthetlen kitartásával, mintáz írás lángoszlopa haladt előttünk; s mi követők őt rajongó szeretettel, határtalan bizalommal, kész önfeláldozással, becsülettel, szívvel, lélekkel.

És így művelte ő a *csoda-dolgokat, melyeket már is alig hiszen a jelenkor.*

Mi, a véres napok katonái, szabadságharczunk veteránjai, itt feledett élő tanúi a nagy időknek, láttuk és átéltük a csoda dolgokat, szent hagyományként adjuk át az utóknak; hálánk bennük megörökszik, emlékét hűn fogják őrizni, és mi halandók átadjuk őt a halhatatlanságnak.

Törpe kis ember, gyér szürke hajakkal, konya fülekkel, magos kidomborodott ránezos homlok, fitos pisze orra felett három nagy redő, a mély gondolatok jelei ; kicserepedzett duzzadt vastag ajkak, felette kefére nyírott szürke bajusz, kurtára vágott fekete fehérrel vegyült szakái, ép egészséges fogak, a szemek alatt két kiálló arczsont, a bal felőlin fris lövésnek sebhelye; kiálló nagy kék szemek, tükrei, a jóságnak, erős akaratnak és rendíthetlen bátorságnak; kurta nyak a két vállba bemélyedve, lapos mell, hosszú karok, kis rövid újjú halvány körmű kezekkel; csípő nélküli czombok, vékony láb-szárakkal, kicsiny arisztokratikus lábakkal.

Fekete viaszkos vászon könnyű csákó, hosszú kócsag tollforgó benne, tértlen alól érő asztrákánnal bélelt réz gombos, szürke posztó bunda, alatta veres zsinóros kávészín honvéd

atilla, sötét-szürke posztó flannellel bélelt pantalon nadrág, jobb kezében nád mankó; vastag talpú lapos csizmák.

Sántikálva, biczegő léptekkel haladva, két *ordonáncz huszár tevő fel lovára; rikácsoló vékony hangon osztá parancsait* Bem József tábornok, az erdélyi hadsereg vezére.

Tántoríthatlan hittel ragaszkodva az ügghöz, melyet szolgált, reménnyel, bizalommal a jövőben, a szerencsében szerény, a szerencsétlenségben rendíthetlen, veszélyt nem ismerve, másokat kímélvé, magát minden percben, minden pillanatban feláldozva, préda pazarló kezekkel szórva a jutalmakat, s magának holölök éppen semmit sem tartva, benedikti-ntisi szorgalommal dolgozva éjjel-nappal, egyedül, terítetlen asztal szegletén évé *köménymagos levesét; gyenge, vézna, sebekkel terhelt testét csak is akkor ápolá, ha katonai teendőit végézé; fiatal rajongó szeretettel, elszántan, odaadással, szíve lelke egész melegével hűn szolgált az emberiség szent ügyét; szenvedett, élt, halt a szabadságért,* Bem József tábornok, az erdélyi hadsereg vezére.

Vannak: „*az urnák választottjai*“ kik az emberiségben az emberek fölött állnak, lángelméjük megvilágítja korukat, tetteik korszakot

alkotnak az emberiség történetében, felettük örökdik egy megmagyarázhatatlan fátum, sors bona mint latinul mondják, a legnagyobb veszélyekben érinthetlenség, a golyó leperreg ró-luk, a halál lehelete homlokukon szárad, és sértetlenül maradnak ott, hol ezerek vesznek el; — hiába, ezen kivételes egyénekre szüksége van az emberiségnek.

E választottak mívelik a *csodákat, melyek ragyogva fennmaradnak a nemzetek történetében; Mózes az Arárát hegyén, — a 12 éves Jézus a templomban, — Archimedes íróasztala mellett, — Columbus hajóján, — Guttenberg sajtójánál, — Dante a száműzetésben, — Shakespeare a színpadon, — Leonidás a Thermopilákban, — Regulus a kinpadon. — Brutus törrel kezében, — Galilei a pizai csillár alatt.*

— Volta villámzó gépénél. — Wath a gőzölgő fazék mellett, — Jaquard szövő asztalánál, — Mirabeau a szószéken, — Demoulins Camill a palais royale kertben, — Washington York-Town alatt, — Voltaire Du Châtelet marquis-nénál, — Hugo Victor a guerneseyi sziklán.

— Kossuth kétszázezer katonát kérve, — Garibaldi Marsallánál, — Bem József a piski-i hídon.

1848. DECZEMBER 25-ike
KOLOZSVÁRTT.

Soha város vígabban nem ünnepelte karácsony napját, mint Kolozsvár ezernyolczszá-negyvennyolczban; az öreg Bem hozta a város karácsonfájára az angyalfiát... *fél Erdélyor-szágot.*

Szomorú volt Ádám és Éva napja; komisz Urbán harácsolt; Wardener basáskodott; Dietz úr parancsolt és cigány Kristóf botoztatott; a törvény e bitangok *sic volo, sic jubco-ja volt.*

A vén ember a kisnyiresi hegytetőről sólyomszárnyakkal csapott alá, megtollázta őket Kápolnánál, Deésnél; várva ugyan, de véletlen Kolozsvárit kardcsapás nélkül bevette; a kolozsváriak azt sem tudták, hogy hogyan hívják és kicsoda.

Wardener Torda felé *rückwärts* concentrált: komisz Urban Válaszút és Apahida között Zsákba bújt, s onnan Beszterczére kullogott, hátra hagyva utócsapatát Papfalvánál.

Grois Gusztáv, a város érdemes polgármestere, örömmel üdvözölte Bemet, mint az előtt örömmel üdvözölte Wayt, Urbánt, Wardenert, s ha kellett volna Mustafát, Caraffát, Teleki Mihály uramat, vagy Thökölyt.

Grois Gusztáv egyike volt azon ritka *err.ber-phenomé*knalc, kik egészen macskatermészettel bírnak, s kik mindig és minden körülmények közt talpra esnek.

Tudják-e miért esik a macska mindig talpra?

Megmondom; így mondja az arab rege:

Mahomet ben Abdallah, a nagy próféta, sebesülten feküdt; sok vérvesztés következtében elalélt. — Midőn magához jön, látja, hogy egy macska sebeit nyalja. Az emír megcsókolta a macska hátát, s azóta esik a macska mindig talpra; vájjon ki csókolta meg Groisnak a — hátát?

Bem tábornok Szamosújvártt hagyta utócsapatát Kiss Sándor parancsnoksága alatt; én melléje voltam rendelve; parancsunk volt másnap őt követni és Kolozsvárit vele csatlakozni,

Karácsony napját Szamosujvártt töltök, vígan lakmározva; ilyen dáridót nem ültem soha; minden tekintélyes polgára Szamosujvár városának ebédre hívott, s kért, nála enném meg a karácsony-kalácsát, dúsan kimozaikozva malagaszőlővel; mindenki meghívását elfogadtam; resteltem a szíves meghívásokat visszautasítani.

Délelőtt hozzám jön Kiss .Sándor s azt mondja:

— Druzám! én megszöktem hazunnan; az örmények meg vannak bomolva s mindegyik azt akarja, hogy nála ebédeljek; te hol leszesz; én is oda megyek?

— Kinek a meghívását fogadtad el?

— Egyikét sem.

— Én meg ellenkezőleg, mindegyikét elfogadtam.

— Hát már most mit fogsz csinálni?

— Van-e időd?

— Van.

— Úgy elmegyünk mindegyikhez.

E perczben kopogtat be Placsintár Bálint, apámnak igen jó embere.

— Azért jöttem — mondá — hogy ebédre vigyem; az ezredes úrhoz is lesz szerencsém?

— Nem oda Buda, lassan a testtel Bálint bácsi! nem úgy verik az örményt; halljon

okos szót; minket itt olyan szívesen fogadnak, hogy busz helyre hívtak meg ebédre, hús gyomrunk nincsen, de hús helyre elmehetünk; magoknál megesszük a levest, Gajzágóéknál a húst, Simaéknál a káposztát, Szappanoséknál a tésztát, Verzáréknál a pecsenyét, a többiek-nél a *kanfektet s vissza kerülünk oda, a hol a legjobb bor van; így nem bántunk meg senkit, s szent a békesség.*

— Nem — mondá meghatottan Bálint úr — nem, a feleségem a pecsenyét nem engedi el; hizlalt pulyka ujjnyi szalonnával, szopó bárány karácsony napján.

— Nagy ritkaság — mondám meglepetve — ez ugyan húsvéti sült, de ha jó kövér, döfi karácsonykor is; tehát a pecsenyét maguknál esszük meg; áll a vásár úgy-e? de már most legyen szives és rendezze az *ambuláns ebédet.*

— Igen — mondá Kiss — ezennel kinevezem gyomrunk tábornoki főnökének.

Bálint úr távozott. Kevés idő teltével egy csomó *amphytrión kíséretében visszajött, mi nyakunkba vettük az utcát, mint egy czigánybanda; nem húztuk, de ettünk mindenütt.*

Midőn a negyedik vagy ötödik helyről kijövünk, Kiss karon fog s félrevezetve halkán mondja;

— Druzsám! én nyomot vesztek, te ma-

radj velök; gyűlőt veretek s egy óra múlva indulunk; nyergeltetek nálad is; ez nincs jól így; a mit velünk tesznek, azt teszik a legényekkel is. Ha itt maradunk, egy óra múlva csak a rabok lesznek józanok Szamosujvár városában; meneküljünk *Cápuából s kerüljük Hannibal deliciait.*

Kiss Sándor kereket oldott, mi éppen a kövér pulyka és szopóbárány felett tartónk *holocaustot, melyben a tűz szerepét mi vivők, midőn egyszerre trombita harsog, dob pereg; nagy ijedség Jericóban; egy bátor hazafi elkiáltja magát: Jönek a németek! villa a kézből, falat a szájából tányérba hull; általános rémület, — arczok sápadása, — reszkető ajkak; az ajtó nyílik — Kiss ezredes megjelenik, mint Samiel a *bűvös vadászban:**

— A tábornok úrtól kaptam parancsot, hogy rögtön induljunk utána; isten áldja meg önöket!

A kedélyek lecsillapultak.

Magunkkal vittük a vendégszeretet látható jeleit; a baka nyalkán lépdelt dobszóra, a huszár kényesen tartotta lovát; a két ágyú, mint karikacsapás, sirült a fagyos úton.

Nagy hideg volt. A megfagyott lehelet,

mint füstfelhőske lebegett a csapat felett s követte lépten-nyomon.

Kiss Sándor kardjával *szalutált; a város elkiáltá*: Éljen a haza! s mi haladánk.

Télen jókor van éj; ránk sötétült; de azért haladtunk reménnyel és bizalommal; Bem volt vezérünk, *Osztrolenka* embere, s elvért harczolánk.

Megfagyott hó borítá a tájat s a szürke ködfellegeken át kétes világosságban süttött ránk és utunkra; árnyékaink hosszúra nyúltak \$ azok is jöttek velünk, mint a hogy a reményt követi a csalódás.

Válaszúton felvertük álmából a zsidót s egyet kortyintánk s haladtunk tovább.

Tizenkettőt ütött az óra! kiáltá a bakter a kolozsvári piacon.

Mi a városháza előtt voltunk felállítva.

Elszállásoltak bennünket; én szülémhez mentem; apám megölelt s azt mondá: Csak-hogy itt vagy! édes anyám megcsókolt s azt mondá: Édes fiam!

— Mit is mondhattak volna egyebet.

Reggel — szépen mondva — Morpheus karjai között szenderegtem, aludtam a boldogok álmát, álmodtam *arcadiai napokat* Tempe völgyében, aeoli hárfa zengzete mellett.

Harcabajuszú Török ordonáncz káplárom felráz ágyamból:

— Őrnagy úr! a tábornokhoz, az a befél — mondá Stellungba állva.

Felöltöztem s a tábornokhoz mentem.

A nagypiacz és középutcza sarkán lévő Teleki házban volt a tábornok szállásolva, báró Bánffy Miklósnénál. — Ette mindennapi köménymagos levesét s jó kedve volt.

— Üljön le, — mondá; ez annyit tett, hogy lehet beszélni.

Leültem.

— Kiss alezredes úr derék ember — mondá.

— Azt hiszem, tábornokom.

— Előbb jött mint vártam.

— Éjfélkor itt voltunk.

— Nagyon jó. Urbán köztem és önök között átsuhant; sok embernek több a szerencséje, mint az esze. Ha önök Szamosujvárról később indulnak — Urbánra bukkanak, s itt két eset állhat elő: vagy megverik Urbánt, és akkor én elfogom, vagy önöket hátraszorítják, s akkor el vannak tőlem vágva, s én paralizálva vagyok itt, vissza kell mennem önöket kivágni; — így ő halad Beszterczére, de utócsapatát elfogom; rárontok a borgói

szorosokban, megverem, és vele végeztem. Ismeri ön a kolozsvári állapotokat?

— Itt születtem, ide való vagyok: mindenkit ismerek.

— Itt akarom a hadsereget szervezni; kit gondol ön a pénztár kezelésére?

— Simon Elek ügyvédet.

— Jól van; küldje hozzám. — Kit tart ön a leggyávább törzstisztnek seregünkben?

— Tábornokom, erre nehéz felelni.

— *Je dauernde cela en eonfionce, repondez!*

Egy nevet mondtam.

— Hozza hozzám, szükségem van rá: pont délben várom — s intett, hogy távozzam.

Csak a forradalom katonájának lehet erről fogalma, hogy mi egy város felszabadulásának lelkesültségében, midőn századokon keresztül az elnyomó zsarnok hatalom önkényűleg nehezüln rajta, hol a gondolatára békót vernek, a hazafiui törekvés undok bűn, a hazaszeretetei a bakó jutalmazza, a jog az erőse, s a hatalom önérdéke a *suprema lex, s e legfőbb törvény egy családnak fidci commissuma, mely apáról fiúra, monarcháról monarchára száll, mint az örökölt nyavalya.*

Így valánk mi, midőn egyszerre, mintha a földből nőtt volna ki, egy ismeretlen, idegen,

megtörött testű, idomtalan kis vén ember, mint *Deux ex mach itta, honnan, honnan nem megjelenik, s azt mondja:*

— Önök szabadok, s urai önmaguknak!

Kolozsvár városa látta, érezte, tapasztalta — és kételkedett, — Tamás ujja Jézus sebén volt, hinnie kellett, s e hit kitört a lelkesültség frenezisében s cselekedte azt, a mit Paris a Bastille bevétele után; a mit Milano a három nap alatt Brescia Garibaldi bevonultakor, és Velence az osztrákok kiűzetése után, — örvöngött boldogságban.

Dél első kongásával én is kopogtattam a tábornokom ajtaján; rendkívül szerette a pontosságot. Emlékszem, egyszer Nagy-Bányán öt perczel későbbre jöttem, s így utasított el:

— Hét órára rendeltem ide, és nem hét utánra, elmehet.

Szemlesültve távozám, s a leczke fogott.

— Üljön le, — mondá, jó kedélye tartott — ma reggel két részeg *Chevauxlegers* szállást csinálni jött be a városba Urbán utócsapata számára. Azt hittek, hogy a németek még mind itt vannak. A Kossuth-huszár elő-őrök elfogták őket s azt hallották, hogy Urbán utócsapata egy zászlóalj oláh határőr s egy fél escadron Wernhard Chevauxlegers Papfal-

várói útban van Kolozsvár felé; én Mikes ezredest a második székely zászlóaljjal egy divízió Mátyás-huszárral s egy ágyúval elejökbe küldtem, körülbelül most fogja el őket, legyen gondja, hogy a fogoly tisztek illőleg legyenek elszállásolva; az embereket egy helyen kell őrizet alatt tartani.

— Oda szállásoltam a tiszteket, a hol Urbán a magyar foglyokat tartotta; azt hiszem, ez méltányos.

Tudtam jól, mit cselekszem.

— Helyes, — monda az öreg úr, semmi cselet nem sejtve — most még arra kérem, ha Mikes megérkezik, állíttassa fel tömegbe a foglyokat ide a szállásom előtt, s most őrnagy úr, menjen és rendelkezék.

Haray Viktor volt segédtizstem. Kolozsvárt találtam őt, ki az egész német occupatio alatt Kolozsvárt rejtőzött, hol a színpad padlásán, pinczékben és padlásokon ölte a félelem, gyötörte a koplalás, megviselte a hideg: el volt keseredve.

— Tudod-e — kérdém tőle — hol voltak szállásolva a megyei tisztviselők, kiket Urbán elfogott?

— Hogy ne tudnám.

— Mikes Kelemen foglyokkal fog vissza-

térni, a tiszteket oda kell elhelyezni, a hol a mieink voltak.

— Na hiszen azoknak jó dolguk lesz, monda Haray kárörömmel.

— Miért?

— A belső-királyutczában egy rongyos udvaron valami pajtákba voltak becsukva.

— Édes barátom! szemet szemért, fogat fogért mondja a szentírás. Állj készen, hogy oda vezesd őket, a többi az én dolgom.

Este felé volt, szürkület táján, ködös, homályos téli alkonyat, a város lakossága az utczákon, a piaczon hemzsegett a nép; várták Mikest és az ő foglyait.

Távrolról szólt a dob és a trombita; a csapat eleje a belső középutczán jött lefelé; Mikes kivont karddal lóháton élükön, széles arany paszomántos fekete báránybőr kucsma a fején, melyről nagy veres selyem bojt függött alá s vállát verte; fekete asztrakánnal prémzett veres sinoros szürke bekecsben, egy fekete angolvér lovon hetykén lovagolt; szép volt látni e deli alakot. Ki hitte volna, hogy még csak négy hetet él?!

Eléje vágattam s jelentém:

— Ezredes úr! a tábornok úr azt paran-

csolja, hogy állítsa fel dandárját lakása előtt, a foglyokkal együtt.

A csapat sorba állt; leszálltunk lovainkról, Mikes a tábornokhoz felment jelenteni.

Életem egyik legérdekesebb, legfestőibb, legmeghatóbb jelenetét láttam; előttem van ma is e kép, mint *hácsis mámorban a tündér varázslat*.

A foglyok teljes fegyverben zászlóval a közepén; lovasságuk a jobb szárnyon körülvéve a mieinktől. A foglyok arcán a bánat, kétkedés és félelem látszott; a honvédek zsemei az örömtől csillogtak; a Kossuth-huszar büszkén nézett alá lováról a világra.

Bem. botjára támaszkodva, meggörbedve, csákója homlokán hátrafelé téve, kard nélkül kijött lakásáról, Mikes követte, Bethlen (fergely vezényelt).

— *Tisztelegj! s az összes csapat fegyvere egyszerre csörrent.*

— Ezredes úr! eressze haza embereit, el vannak fáradva, hadd nyugodjék ki magukat. Ön maradjon.

— És a foglyok? kérdé Mikes.

— Azok is.

— Fegyverben?

— Úgy. Ki önöknél a dandárparancsnok?

— Én vagyok. Petrisievics őrnagy az első román ezrednél.

— Húzzon kardot és vezényeljen!

Mi egymásra néztünk bámulatunkban.

— Nyitasson sort; s az öreg úr az első sor előtt végig ment, én követtem; a mint a meghajlott zászló előtt elhaladtunk, a zászló-tartó egy athléta alak, halkán megszólít:

— *Marjata, ne me lasa!* . . .

A tábornok megfordul s kérdi:

Ismeri?

— Nagyon jól!

— Honnan?

— Plujból a medvevadászatról.

Az utolsó századhoz értünk: ott egy csomó ismerősömmre bukkantam.

A szemle véget ért, a tábornok Mikeshez szólt:

— Hozza fel a fogoly tiszt urakat hozzám!

Mindnyájan felmentünk, a tábornok a nagy teremben fogadott.

— Mutassa be a tiszt kart — rendelé Petrisievics őrnagynak.

A bemutatás után minden fogoly tiszt-hez egy pár jóindulatú, vigasztaló szót mondott.

— Hersényi főhadnagy — mondá Petrisievics.

— Ön nagyúr — kérdé ránczolt homlokkal, fanyar, rikácsoló hangon.

— Az vagyok — mondá Hersényi, tábornok.

— Önt fel fogom akasztatni; ön magyar létére az ellenséget szolgálja; nem undorodik önmagától?

S midőn a sor *Newton főhadnagyrá került, kérdé:*

— Ön angol?

— Az vagyok.

— Elég szégyen, hogy egy szabad nagy nép fia a szabadság ellen küzd, s még hozzá *Newtonnak hívják; önre is lesz gondom. Te-leki őrnagy úr! helyeztesse el a fogoly tiszt urakat; kardjaikat az előszobában átadják segédtisztémnek.*

A lefegyverzés megtörtént; a katonának legnagyobb bánata megválni attól a darab vastól; én is próbáltam Békés-Gyulán, Világos mellett!!!...

A fogoly tiszteket átadtam Haraynak; a legénység fegyvereit Mikes gúlába rakatta, ott helyt az utcán egy tized nemzetőr felügyelete alatt; én a legénységet rendeltetési helyére vittem, s a mint beszállásoltam, plujj ismerőseim körülfogtak.

Pluj egy kis falu a Czibles alján; itt megszűnik Erdélyországnak embervilága és kezdődik a medvék országa s ez tart Mármarosig, hol a medvéről a zsidóra lyukad ki az ember.

A forradalom előtt Földváry József barátommal gyakran jártam a *Cziblesre medvére s az Önököre zerge után a pluji granicsárok voltak mindig a kalauzok, hajtói és puskások. Pap Nikuláj, az említett zászlótartó volt fegyverhordózóm, Joann celu mincinosu kalauz, hajtók, kötetet tudnék e két emberről írni, de ezúttal a hely szüke nem engedi; így is túl mentem a határon.*

— Váj! mi lesz belőlünk! kérdé nagy szomorúan Nikolaj.

— Megnyúznak elevenen — mondám komolyan.

Nikolaj és társai inkább hitték, mint nem.

— Plujiak ide külön, s félrevezetem őket — ne búsuljatok, beszélek a tábornokkal s reményiem hazaereszt benneteket; aztán szent Pál szerepét játszám s *odahagyám az oláhokat.*

Sötét volt s lámpavilágnál mentem a fogoly tiszték látogatására.

Ha Munkácsi volnék, így festeném e *genre képet: Ronda kinézésű szűk négyyszögeli udvar,*

kövezetén elszórt, rothadt, nyirkos szalma, sárgás fekete színben roskadt zsendelyfedézetű ól, bedőlt téglafalakkal, melyeken csak helyen-helyen látszik a vakolat; egy elavult kocsi-szín, mellette ajtótlan fáskamara, benne forgácshalmaz, az előtérben csoportokba állva a fogoly tiszték s az egész egy pislogó lámpafénytől világítva.

Bementem a getóba, olyan volt az, mint a középkor bélpoklosainak tanyája; a fogoly tiszték megvetéssel néztek reám, egyik sem köszöntött.

— Hadnagy úr! — Mondám Haraynak, haragot színelve — mit rendeltem önnek; hogy hova szállásolja a tiszturakat?

— Azt tetszett rendelni, hogy oda, a hol a megyei tisztviselő urak voltak.

— És aztán.

— Nem tehetek róla, ha Urbán ide quartirozta őket.

— Uraim! bocsássonak meg, hanem ez egy *missverständniss*; *menjen hadnagy úr rögtön a városházra s mondja meg a szállást csináló bizottmányának, hogy tüstént illendő szállást rendeljen; jöjjön vissza s vezesse a tiszturakat illendő helyre.*

A szállás előre készen volt, a Báró Huszárháznál, mely ma a „nemzeti szálloda“.

Jelentést tettem a tábornoknál s elbeszéltem a történeteket; nevetett rajta, midőn jókedvében volt, kedélyesen el lehetett vele csevegni.

— Egy kérésem van tábornok úrhoz — mondám. Ereszsze szabadon a plujiakat.

— Miért a plujiakat?

— Jó ismerőseim, s félig-meddig megígértem nekik.

— A protekciókat nem szeretem, én nem protegálok senkit; alattam az érdem protegálja maga magát: ha ígéretet tett nekik, helytelenül cselekedte, s ezt többé ne tegye; a többi mind ép oly ártatlan, mint az ön pártfogoltjai; itt köztünk két bűnös van, a magyar és az angol. Az egyik hazája ellen küzd, a másik a szabadság ellen; ezeket meg fogom büntetni; a tiszteket nem eresztem el, mert szükségem van rájuk; ha valaki közülünk fogságba esik, van kivel kiváltsam, egyért adhatok kettőt. Holnap proclamatiót nyomatok, minden fogolynak tíz példányt ad, felesketteti az alkotmányra s eressze őket szabadon; jó éjszakát!

Deczember 27-ikén indultunk el Kolozsvárról s haladtunk a dicsőség véres útján; Tihuczra, Gálfalva, Nagy-Szeben, Vizakna, Piski

Szászváros, Jáád, Megyés, Fekete halom, Temesvár alatt, Szeben-nél másodsor, Szemet ja és Szepsi-Szent-György s végre Segesvár!

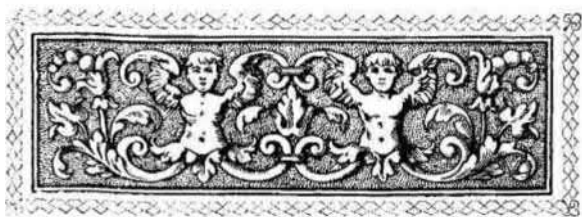
E helyek véres csatáknak nevei; egy óriás babérkoszorút képeznek, mely ott rothad ma a *hálátlanság szemétdombján!!...*

A HALÁL TORKÁBAN.

(INCZÉDY SAMUNAK, A XI. HONVÉD-
ZÁSZLÓALJ VOLT PARANCSNOKÁNAK
FAJTÁSI ÜDVÖZLET.)

Kalandos életemben van egy pár esemény, melyet nagyon vágytam elbeszélni, de még magán-társaságban sem mertem; annál kevésbé leírni, annyira határos a hihetlenséggel. Nem szeretném, ha azt mondanák, hogy az öreg úr nagyokat mond; mindig utáltam a katona és civil Hány Jánosokat, *János vitéz viselt dolgai is csak Petőfi-versben szépek.*

Azt tudtam, hogy van Bem tábornoknak 1849-ből egy nevezetes kiáltványa, mely okmányul szolgálna igazolásomra. De e bizonygatót sehogy se tudtam megkeríteni.

Felkértem Apor Károly marosvásárhelyi királyi táblai elnök barátomat, szíveskednék nagy és páratlan gyűjteményében utána nézni s a kérdéses proklamációt velem másolatban

közölni. Kérésem sikertelen volt. Kerestem az akkori lapokban, hasztalan; beszéltem Kőváry Lászlóval, ő emlékezett a tényre, ismerte a kiáltványt, de nem tudott útbaigazítani.

Mikor valamit nem tudok — mi gyakran megtörténik — neki rontok Sámi Lászlónak, vagy meglesem Szabó Károlyt; kiolvasom belőlük, a mire szükségem van. Ők az én két kötetes *eleven encyclopediám*; — *nem volt bennük.*

Úgy tettem mint Plato az asszonynyal.

„... Asszony természetét mindig tanulgatta,
Sokat küzdött vele, utóbb abban hagyta.“

Felejthetetlen barátom: az én kedves örömyem, K. Papp Miklós — ki közbenvetőleg legyen mondva — a tollat rám erőszakolta,— halála után, találkoztam Hegyesi Vilmostal, s kérдем:

— Mit csinál?

— Rendezem — feleié — a Papp Miklós könyvtárát, iratait, egy csomó okiratot, s igen nevezetes gyűjteményét 1848. és 49-ből.

— Ugyan kérem szíveskedjék utána nézni, nincsen-e meg Bemnek egy kiáltványa 1849-ből, melyben Banyffy Jánost és engem is megemlít.

— Melyik hónapból?

— Február vége felé.

Másnap beállít hozzám Hegyesi, két idő-sárgította nyomtatványt tartván kezében.

— Meg van? — kérdém kíváncsian.

— Meg; egyik a kérdéses proklamáció, másik a függetlenségi nyilatkozat eredeti debreczeni nyomtatványban.

— Jöjjön — mondám örömmel — másoljuk le.

— Fölösleges, mind a kettő több példányban meg van s az özvegy beleegyezésével az ezredes úrnak adom, tartsa meg emlékül.

— És én mit adjak önnek?

— Semmit, de mégis... egy tárczaczikket róla a „*Magyar Polgár*“-nak.

— Szíves örömet.

Több hónap telt el azóta. A hó elment, a fagyos föld felolvadt a sírban és a sír felett, tavasznak, nyárnak, ősznek virágai nyitottak és hervadtak el a gondozott hanton; a föld megfagyott újból, a hó lehullott ismét, most is fehér lepel borítja, nagy szemfedele az anyatermészetnek. És ez változni és újulni fog mindig, mígnem ki nem hűl a föld, mint kihűl a szív ott a föld alatt.

Egy éve tevők öt a föld alá, virágkoszoru-
ruk tarka színvegyülete takarják el koporsó-

jut, mely felett könnyű a föld, mert jó volt az ember, kit eltakar.

A proklamáció így szól:

Erdély lakosaihoz

Urbántól elfogott levelek tanúsítják, hogy ő ámtásai-
val törekszik tisztjeinket hitszegéire bírni, — s így történt,
hogy őrnagy Kodier, ki a tihai határőri államási Bukovina
ellen őrködvén, a hegyekről gyorsan rohanó oláhok és sorka-
tonaság által körülvéttvén, három gyalog-század, — egy sza-
kasz lovasság — és Ítél ágyúval elfogadott. — Ezen gyaláza-
tos árulás következtében sikerült az oláh főnöknek Bukoviná-
ból Erdélybe fegyveres erővel betörni, és az ottani lakosság
nagy részének közremunkálásával csaknem Dézsig előnyomulni.
— Urbánnak, mint a naszódi határőrt ezred egykori ezretle-
sének könnyű volt ámtásaival több oláh határőrt faluk lako-
sait újra felizgatni, és őket a magyarok elleni fegyverfogásra,
és egyesek orgyilkolására, — mit f. é. febr. 14-ki felhívásá-
ban nyíltan ki is mond — reábírni. — Bár tervei azoknál
nem is sikerültek, kik a magyar kormányhoz! hű ragaszkodá-
sukat nyíltan megmutatták; de talált ismét olyanokra, kik a
magyar kormánytól nyert közbocsánatot megvetve, fegyveres
kézzel újólag a magyar kormány ellen kikelni merészellek.
Gyengeség volna tehát az ily egyéneknek még több ízben
bűnöket felejteti, kik törvénytelen tetteik által az álladalom.
birtok és személy biztonságát veszélyeztetik.

Hogy Urbánnak ámtásai újabb beütése alkalmával
leginkább a határőrt helységek lakosaira hatottak, kitészik
abból, hogy ezen helységek lakói mind hozzá csatlakozván,
lakhelyeiket oda hagyva, s midőn őt febr. 36-án Erdélyből
Tilinczán keresztül kiűztem, különösen Oláh-Budak helység
lakosai egy lovas osztályom ellenébe fegyveres kezeket emelni

nem átalították; — a következő tény azonban még többet tanúsít, minek következtében szükség, hogy ezen helységek lakói legkeményebben bünhődjenek,—ha egy teljes törvény nélküli állásba magunkat helyezni nem akarjuk; ugyanis:

Febr. 28-án történt, hogy alezredes báró Bánffy János, gróf Teleki Sándor, és főhadnagy Kemény Mihály Beszterczéről Marosvásárhelyre utazván. Kás-Sajó és Manor határhozi helységeken keresztül, a midőn már előre összegyűjtött mintegy háromszáz főre terjedhető oláh csapattal puska lövések közt azon felkiáltásokkal „a’ magyarok futnak, öljük meg őket“ megtámadtalak. — Az érintett egyének csak az által menekülhettek, hogy gróf Teleki Sándor több jelesb fegyverekkel bírt, melyeket az inas folyvást töltvén, az urak által a megtámadókra kilövettek, s csak akkor oszlott szét a csapat midőn az utatálló gyilkosok közül négy elesett, s többen pestig megsebesítettek.

Egy óra múlva ezen eset után egy csekély számú lovasság fedezete alatt magam is keresztül hajtván e helységeken, csudálkozásomra a helységeket üresen, lakosait pedig vad futással az erdőbe menekülni láttam, holott midőn február 25-kén Beszterczére utazván, e helységeket férfi- és nőlakosokkal tömve szemlélvén, midőn egyszersmind őket a magyar kormány iránti engedelmességre emlékeztetem.

Ezen gyáva és- hízeltő gaz lakosai a nevezett két helységnek valószínű, hogy nem tudták, hogy az általuk bálvánvkép tisztelt védőjük, Urbán Borgo-brund és Tiha előtt febr. 26-án estve és 27-én történt reggeli csata után vitéz csapataim által a határokon túl üzetett, s előttem ment jó tisztjeimben megveretett szökevényeket néztek, kiket egyszersmind könnyű módon meggyilkolhatni gondoltak.

Ezen lázadásszülte tényekből láthatni, hogy a magyar kormány a határszéli helységek oláh lakosai esküjére magát legkevésbé sem bízhatja, akik magukat legcsekélyebb alka-

lomnál a régi fanatizmusnak adják át, mely őket egész országban a magyarok irányában elkövetett rablás és gyilkolások által jellemezte, mely fanatizmus jelenleg még borzasztóbb alakot vön magára, az 1784-ik évi Hóra lázadásnál. Szükséges, hogy jövőre nézve ezen veszély elháríttassék, részint a gátlására alkalmazott, részint mindazoknak irányában mutatkozott példák által, akik a kihirdetett közbocsánat ellenére is a magyar kormány ellen fegyvert ragadtak, vagy annak irányában magukat bármi módon ellenségesen viselték. — A kezdetnek Monor és Iis-Sajó nevezetű határőri helységek lakosain keli megtörténni. — Ennek következtében mind a két helységet katonáimmal megszállattam, azon parancs mellett, hogy a nevezett helységeknek lakosai kor- és nem-különbség nélkül befogassanak és a határukon az ő védőjük és fellázítójukhoz, Urbánhoz vezettessenek, hogy ez őket érdemük szerint ott megjutalmazza, mely már Erdélyben néki úgy sem sikerülend — Az ezen úton lakatlanná tett helységeket és az álladalom részére lefoglalt földeket a loyális magyar polgárok között fogom kiosztani, kik az álladalom biztosítására nézve legtöbb garanciával bírnak, és olyak közt, akik az oláh csordák rabló megtámadásaiknál legtöbb kárt szenvedtek; megkívántntik azonban, hogy az illető egyének az újonan nyert birtokot fegyverrel is megvédeni képesek legyenek.

Felszólítom ezennel minden férfi lakosait Erdélynek összegyülekezni az álladalom részére jutott földek elosztása végett, azonban megjegyzem, hogy a birtokot átvevő nősült és a 26-ik éven felüli legyen, de mégis a 40-ik évet át nem lépte, hogy a magyar kormány által kiadott rendszabályok teljesítésére képes legyen. Mind a mellett különös előnnyel bírandanak a székelyek e javak kiosztásánál, minthogy ők Urbán hadseregének Naszódi ezred kerületbeli kiűzésénél rettenthetetlen zászlóaljaik által legtöbb érdemeket szereztek, s a kik különben is hazájukban lakóhelyekkel és földekkel

szűken ellátva léteznek, s ők ugyanitt mostani szülőföldükhöz egészen hasonló helyet lenének, a honnét szomszéd testvéreiknek szükség esetében segédkezet könnyen nyújthatnak.

Ezen tárgy elintézése végett Forró alezredes úr elnöklése alatt Marosvásárhelyt egy bizottmány gyűlend össze, s ide lesznek az c tárgyra vonatkozó jelentések beküldendők, ezen intézkedésnek a világ ítélete előtt is emberinek, igazságosnak és szükségesnek kell megjelenni, ha a magyar kormány rablást rablással, gyújtogatást gyújtogatással, gyilkolást gyilkolással uugboszulni nem akar, de mind a mellett joga és kötelessége magát polgárainak veszedelmes részétől megszabadítani. — Ó a legemberibb módot választó, midőn ezen veszélyes részt oda kívánja áttenni, hova ő magában legnagyobb rokonszenvet érez, s a hol irányukban is legnagyobb rokonszenv mutatkozik, a milyent bír Urbán az oláhok, ezek pedig Urbán irányában.

Ezen intézkedés annál is inkább szükséges, minthogy a határok Kukovina ellen, és az ország belbékéje a vad polgárháború ellen csalt ez által lehet biztosítva.

Végtére nyilvánossá teszem még, hogy a magyar kormány azon egyének és helységeket, melyek tűz vagy más pusztítás által tetemesb kárt szenvedtek, kártalanítani fogja s a lakhelyeknek felépítése, azaz előbbeni állapot visszanyerése végett segédkezet nyújtani el nem mulasztandja, e végett a szenvedett vesztség hiteles kimutatása, vagy az illető kerület kormányzójához, vagy az Erdélyi hadsereg főparancsnokságához az illetők saját hasznára minél előbb benyújtandó léssen.

Marosvásárhelyen, 1849. márczius 1-ső napján.

Az erdélyi hadsereg főparancsnokától

Bem J.

913^10

Tábornok.

A kis óriás megcsinálta a lehetetlent.
Vízaknánál tönkretették; kegyenczeit;
ágyúit elrabolták.

Szász-Sebesnél körül volt véve, parlamentair jött, hogy elfogja, kisiklott, mint kézből a esik.

Szászvárost rohammal vette be, hogy meghalhasson.

Másnap ostorával verte el az ellent, viszszavéve megmaradt két ágyúja közül az egyiket, s midőn ujját lelővék, azt kérdezte: Van-e itt valaki, a ki egy ujjat le tudata vágni?

A szétrombolt sereg éji álmát akarta aludni Déván; árulás veté meg ágyát, elrejtett összeesküvők fegyveres kézzel rohanták meg a kimerült alvókat, az éj sötétében.

Másnap négyszer vévé be szuronyszegezve *Piskinek hidját; az ötödikre öve lett Erdély.*

Gyulafehérvár ágyúi alatt léptető el rongybaszakadt, kiéhezett, mezítlábos és a dicsőség habáraival koszorúzott seregét.

Medgyesig kergette az ellent.

A legyőzött üzte a győzőt — a nyúl hajtotta az agarat.

Czecz tábornok *Erdélyi hadjárat című munkájában így írja le az időszakot, melyben ez epizód történik:*

Azonban nem volt tartós a nyugalom. Urban ezredes újból behatolván Jaád mellett az országba, miután három század Sándor gya-

logost Dorna-Vatra mellett meglepett és elfogott. Besztercze város csekély helyőrségét, daczára hősiés ellenállásának, Deésig elűzte. Ez úgy történt, hogy Riczkó ezredes a Sándor gyalog zászlóaljjal és négyszáz lengyelel, mely csapathoz később még egy honvéd zászlóalj csatlakozott, mint figyelő csapat, Bukovina határán visszamaradt volt. Urbán február 14-én 6 zászlóalj gyaloggal és 2 üteg tüzérséggel Király-Némethi ellen vonult, mely községben Riczkó körülsánczolta magát. — Miután Urbán még egy kerülőcsapatot Szerethfalva felé küldött, ő maga reggeli 10 órakor megtámadta a jól elsánczolt falut, melyben a mieink elszántan ellentállottak. Riczkó kivont karddal mindig kis csapata élén harczolt bátorságra tüzelve azt a túlsúly ellen. Háromszor visszaverték a támadókat; a negyedik roham alkalmával elesett Riczkó ezredes, ágyúgolyó által halálosan találva, és vezetőjét elvesztvén a kis csapat, lankadni kezdett. A honvédek hátravonultak, de a lengyelek még két óra hosszat megtartották a falut, biztosítva ekként csapatjuk Deés felé irányzott hátravonulását. — Tóth alezredes ugyan Kolozsvárról Urbán elébe sietett, de csapatja csekély számát tekintetbe véve, nem találta célravezetőnek az ellennel szembe szállani.

Bem, e szomorú hírt február 16-án véve, már 17-én, a három székely-zászlóalj, a 12-ik honvéd-zászlóalj, egy század Vilmos-huszár, a Kresz Chevalegers és tizenkét ágyúból álló csapat ólén útban volt Besztercze felé. Éjjel - nappal előre haladva, már 23-án éjszaka idején Besztercze közelében fekvő Budák községbe érkezett.

Ennek hírére Urbán sietve visszahúzó-
dott Bethlenről Beszterczébe, sőt Bem közel-
létét megtudva, február 20-án egészen Jaádig
hátrált, Beszterczén csak utócsapatot hátra-
hagyva. Ezeket Bem már 21-én kikergette Besz-
terczéből, minek megtörténte után csapatjának
egy napi pihenést engedett.

23-án megtámadta Urbánt Jaád melletti
erős állásában. A székelyek első tűzben orosz-
lánokként harcoltak, a tizenkettedik zászlóalj
csodákat míveit bátorságában, de mindnyájo-
kon túltett Bánffy János ezredes személyes
bátorsága, rettenthetlensége és a csapatok
ügyes vezetése által, Urbán roppant vesztesé-
get szenvedvén teljesen le volt győzve és az
országból ki kelle menekülnie. Bem ezúttal
csak Tihucáig űzte az ellent, a hol is a határt
elzárta. Besztercze katonai parancsnokává Tóth
alezredest nevezte ki s ennek csapatai mellé
még a magával hozott gyalogságot rendelve,

tekintélyes hatalmat hagyott rá, Ő maga pedig megtekintette még Deés és Nagy-Bánya készülődéseit, mely utóbbi helyről szerelvény-szállítmányt menesztett Medgyes felé.

Kolozsvár és vidékének parancsnokává lett Tóth alezredes helyett Kemény alezredes.

Február 27-én este, Beszterczen a tábornok magához rendelte Bánffy János alezredest és engem, s azt parancsolta:

— Holnap reggel nagyon jókor Maros-Vásárhelyre indulnak; szeretném, ha mielőbb ott lennének. Menjenek rögtön Forró alezredeshez s tanácskozzanak a sereg további szervezéséről, Állítsák össze a kellő adatokat. Én estére ott leszek. Szeretném, ha egy kész tervet készítenének addig. Forróval már beszéltem, ő az előmunkálatokat már eddig megtette. Csakis egy emlékirat formában kell azt fogalmazni, rövidén és érthetőleg.

Köszöntőleg intett fejével s mi távozáink.

Szállásunkra mentünk s tanácskoztunk. Végre Bánffy azt mondja:

— Küldjük el segédemet: *Remény főhadnagyt az én szekereimen most mindjárt előre. Menjen egyenesen Forróhoz, értesítse jövetelünkről, s mikorra mi megérkezünk, ő az iratokkal várjon készen; mi meg öt órákor indulunk.*

— A mint gondolod; rendelkezél. .Va-
gyon kényelmes dolog, mikor az embernek
parancsolnak s az a jó benne, hogy nem kell
gondolkozni.

Reggeli öt órakor útra keltünk.

Legényemet Gerendi Jóskának hívták.
Süldő szabólegény volt és nagy sportsman;
szegre akasztotta az ollót, s megszökött a
téglázóvastól, felcsapott lovagló lovásznak Jó-
zsika Jankó ezredeshez, ki megtanította a ma-
gas iskolára; úgy is lovagolta azt, mint Bacher.

Minden szabó forradalmár.

Gerendl Jóska sem volt kivétel; úgy bánt
gazdájával mint ollójával, mint simító-vasával. Be-
állt hozzám, s valánk együtt rebellisek; bolondja
volt a vadászatnak s bálványozta a fegyvert.

Egy kis könnyű homokfutó kocsim volt;
Gaspi kocsisom előjárt vele; az első ülés há-
tuljára négy kétcsővű puska volt felcsattolva.
Ez mentett meg a haláltól. Bánffy János jobb-
ról, én balról ültem a hátulsó ülésen. Az ülés
ruganyos párnázata magasra volt kitöltve. Sebe-
sen ügetve haladtunk, mindketten szundikál-
tunk. Csakis a szekér döcögéseire ébredtünk
fel, nagyokat bólintva fejeinkkel, s ismét elal-
vánk. Az út félig volt fagyva s nem bírta
meg a kocsit s a lovakat. Nehéz volt húzni a
jószágnak.

Mikor Kis-Sajóra értünk, megvirradt, ön fölébredtem.

Mikor a falu derekán valánk, a harangokat kezdték félreverti. Ez rám kellemetlen hatással volt s én fölébresztém Bánffy.

Jóval előttünk, az utca legtágasabb részén egy csapat fekete condrás felfegyverkezett ember állt. Tanácskoztak, a harangot váltig kongatták.

— Csatold le a puskákat, s hajts lassan!
— mondám embereimnek. — Már most hallgass ide Gaspi, bontsd ki az ostort, hajts egyenesen nekik. Mikor közel vagy hozzájuk, vágj a lovak közé, s akkor hirtelen kerüld ki őket jobbra, s vágdass, mintha a szemedet vennék ki.

— Ügyelj, és ne szeleskedj! — monda Bánffy.

Úgy lőn, mint monda. A tömeg mellett elvágatánk. Kocsink után lőttek, egy lövés sem talált; azt hívők, hogy megmenekülénk.

Irtózatossal sebességgel vágatánk a nagy utcán végig. Már majdnem elértük a falu végét, midőn egy sövénykerítés mellől utánunk lőnek, a golyó a Bánffy és az én fejem közt sivitott el, súrolta a gyeplős ló nyakát, ez fájdalomában megragadta a kocsit s félre-csapott a nagy útról egy mellékutczába. És

rohantunk, mint Szent Ilyés tűzszekere a felleges mennyen.

Az utca... zsák-utca volt; az utolsó ház keresztbe építve, elzárta a kimenetet. A négy ló a ház előtt hirtelen megállt, a két első megfordult, a rúd recsegni kezdett!

— Ha eltörik a rúd, végünk van! — mondá Bánffy.

Én leugrottam, a kétségbeesés ideges erejével egyet löktem a kocsi hátulján, a kocsi engedett, s hátulja a derékszegen megfordult.

— Hajts! — kiáltám, s visszaugrottam az ülésbe.

Kiértünk a nagy utcára. Előttünk negyven-ötven lépésre az országúton egy karfás fahíd volt, a hid túlsó fele el volt állva. Egy tömeg fegyveres ember készen várt reánk, felhúzott puskákkal.

— Itt más menekülés nincsen, — mondá Bánffy — mint sebesen a hidra hajtani és közéjük lőni, még mielőtt a hidra érnék. Vágj a lovak közé!

Négy dupla puska volt velünk. Nyolczat löttünk, négy ember *hullott*.

A tömeg megijedt, szétnyílt s mi közöttük szerencsésen menekültünk. Több lövést

tettek utánunk, de a golyók mind fejünk felett jártak.

Négy ember háromszáz ellen!

A lovak csengetyűi felett a félrevert harangok kongása hallatszott.

Kellemetlen hallani, midőn az embernek halálharangját húzzák, s látja, hogyan készítik a temetését.

A csapat szaladt utánunk, s mellék-ösvényeken az út kanyarulatait elvágva, akart elünkbe kerülni. Mi mindenütt előttük ügöttünk. Végre egy magas domb tetejére értünk, a honnan a kilátás messze terjedt.

— Itt fűjtassunk egyet uram! A jószág szuszsa elállt, — monda Gaspi. Ott törheti őket a nyavalya, a hol vannak, de minket már utól nem érnek.

— Nem azok, a kik hátul vannak; de látod azt a három lovas embert, a kik ott elől szaladnak? Azok Monorba mennek s csakis ott lesz az az igazi hetz! De már mindegy, ezt még ki kell állanunk, mert Monort nem lehet kikerülni. Hátrafelé meg nem mehetünk. A fődolog az, hogy élve ne kerüljünk kezeik közé, — mondá egész hidegvérrel Bánffy.

Monorhoz értünk, a harangokat itt is verték már félre, most is zúg fülembe e hang.

Avval volt szerencsénk, hogy kevéssel a lovasok után értünk a faluba, nem volt idejük tömörülni. De a házak ablakaiból, a kerítések mögül, s különösen egy útmélyedésben lövöldöztek reánk. Egy pár golyó a szekérbe fűrődött, s a nyerges lónak a balfarába lőttek. Jó szerencsénk velünk volt; óránk még nem ütött.

Sors bona nihil alind!

Künn valánk a mezőn, Bátos felé.

— Nyugtassunk egyet, s szedjük rendbe a szerszámokat. Ember vágj, Gaspi, meg te is Jóska... Mit isztok? — — kérdé Bánffy. — Ezt aztán nem beszéljük el senkinek, mert ezt ugyan el nem hiszik!

Leszálltunk a kocsiról, elővettük a pálinkás üveget, kortyintánk egyet s megmostuk pálinkával a gyeplős nyakát, s a nyerges tomporáját.

A mennyire elláthattunk, nem követett senki.

Egy magaslatra értünk. Bátos előttünk feküdt, s beláttunk a faluba.

— Állj meg! — mondá Gerendi Jóska a kocsisnak, itt már végünk van.

— Mi a baj? — kérdem.

— Tessék a faluba nézni.

Λ széles nagy utcán egy-egy zászlóalj katona, gúlába rakott fegyverek mellett tábozott, s apró tüzek mellett főzték a *menáoszt*.

— Ez az oláh tábor, s amint látom, körülbelől három határőr. Innen meg nem menekszünk, mondá Bánffy.

— De hát mit csinálunk? — kérdem.

— Elöl tűz, hátul víz. mindenütt a halál; tán egyetlen mód van a menekülésre, de ez is majdnem lehetetlen; fogjuk ki a lovakat, hagyjuk itt a kocsit, vigyük magunkal a puskákat s próbáljuk a hegyek közé menekülni.

— Elég lesz két puska, — mondá Gerendi, — a töltés fogytán van. Míg a lovakat kifelé fogtuk, észrevették bennünket a faluban, s sebes léptekkel közeledett felénk egy szakasz katona.

Meghalni semmi, senki sem él örökké, kivétel nincsen, bizonyos, mint a halál; a házáért. elvért, igazságért meghalni dicsőség, több annál. . . kötelesség.

Mindjárt a függetlenségi harcz kezdetén számat vettem magammal, mérlegbe tettem hazafiul kötelességemet az eshetőségekkel, láttam, hogyan akarják kiszámítással, tervszerűleg kiirtani nemzetemet, a magyar megmozdult

szívemben, s megfogamzott agyamban kötelességem érzete, lenyomta az eshetőségek serpenyőjét, beálltam honvédnek s hűségesen szolgáltam, minden utógondolat nélkül a legszentebbet a mi van, . . . *hazát*.

De hogyan? miképen halni meg?

Elöttem rémlett Enyed, Krakkó, Zalatna a Brády család, rokonom Huszár Zsigmond lefűrészelt nyakkal, a láncsára húzott csecsemő elevenen sütve, s mint a gyilkos monda: a magyar lánczolva: Krizbaék és még hányan, mennyien?!

Pirulva vallom be; féltem; s ez egyszer bántam meg, hogy honvéd levék.

Nem akarok én beheggedt sebeket kíméletlen, kegyetlen kezekkel felszaggatni; siralmas keserves emlékeit a szomorú múltnak feleleveníteni, felemelni a szemfedelet, hogy a rothadt hullát lássuk és szagoljuk — — — de tanulni jó, s tán hasznát vesszük jövőben.

A szörnyűség legszörnyebbje az ember az ő örvöngésében — mondja Schiller.

Az ember az ő kegyetlenségében; ennek nincsen nemzetisége.

Az angolok Indiában, a spanyolok Dél-Amerikában, a moskovok Lengyelhonban, cserkesz hazában és mindenütt, hova az átok elviszi, az inquisitio az egész világon, a convent

Franciaországban, s a fehér rémuralom ugyanon. Az osztrák nálunk, Olaszországban, Galiciában és Csehországban, a törökök Boszniában, Bulgáriában.

Pizzaro Peruban, Álba Bruxellesben, Laubardemont Franciaországban, Lord Cliew Indiában, Muravieff Varsóban, Benedek Galiciában, Caraffa Eperjesen, Haynau Bresciában, Pesten, Aradon.

A ncp ösztönszerűleg jó és ingatag, átok azokra, kik rosza vezetik, az átok megfogja, a fájdalom kényei lelkükön száradnak. Minden bűnnek meg van büntetése, s ritka az, ki kikerüli a sors büntető kezét; ott van Haynau a bonczasztalon, Urban öngyilkos, Janku furulyájával, Axinte megbukva.

Aljas, alávaló, czudar, önhaszonkeresetből, magán családi önérdékből, jól befűtött kényelmes szobából, az író-asztal mellől, egész biztonságból szőni az ármányt, kirakni a csábítás lépvpszejét, az ámitás maszlagját, könnyű, hasznos, de komisz mesterség, történjék az Becsben, Zágrábban vagy Szebenben.

Lovaink ki voltak fogva, midőn rájuk akarónk ülni, a távolból a szakaszvezető ránk kiált:

— Állj, ki vagy?

Sóba magyar szó jobban nem esett.

— Bánffy alezredes! Kiáltá Bánffy.

— Jelentem a lásan alezredes úr, mi mozgónemzetörök vagyunk Maros-Vásárhelyről, ez-előtt egy órával érkezünk ide.

— Ki a parancsnoktok?

— Százados Hajnal József úr!*)

— Mennyien vannak?

Már nem emlékezem mennyit mondott.

— Menjünk, — monda Bánffy.

Bementünk Bátosra. Hajnal élőkbe jött, s jelentett BániFynak.

— Kedves kapitány úr! veressen rögtön indulót, ebben a perczen, — indulni Besztercze felé.

— Enged ebnet kérek, lehetetlen, embe-reim nagyon ki vannak fáradva és még ma nem ettek.

— Arra kérem, hogy ezt a szót: lehetetlen, soha ne mondja Bem tábornok előtt, megkeserülné. Minket az oláhok Kis-Sajón és Monorban megtámadtak, a tábornok utánunk jön kevés fedezettel; menjen elejébe mindaddig, mig találkozik vele.

Kevés gondolkozás után folytatá. — nem is úgy, — felém fordult — őrnagy úr!

*) Ma kir. járásbíró Maros-Vásárhelyt!.

Vegye át a csapatot, menjen a tábornok elébe, én itt megetetem a lovakat, s rögtön megyek Vásárhelyre, értekezem Forróval, a tábornok elhozza az őrnagy urat magával.

— Értem, — felelém röviden.

Erre megfogá kezemet, szemeimbe nézett s félre vezetett, s legmelegebb barátság hangján monda, elhinnéd-e, a mi ma velünk történt? hanem az a Gaspi isten úgyse, jó kocsis.

A csapat lassan sorakozott, midőn sorrendbe álltak, kardot húztam s azt mondám:

— Fiúk! Bem tábornok életét veszély fenyegeti, a ki nagyon el van fáradva, vagy nagyon éhes, itt maradhat. Lépjen ki s a míg visszajövünk, főzzék meg az ebédet.

Senki se akart ebédet főzni.

A tábornokot Monor előtt találtuk, csendesen aludt kocsijában, intettem a kocsisának, hogy álljon meg.

E pár sor, mi következik, jellemzi Bemet nagyságában gyengeségével; a kocsis megálltá a lovakat, az öreg felébredt, a kocsi oldalához mentem jelenteni.

Amint meglátott, összeránczosítá homlokát, s kellemetlen, rikácsoló hangon rám dörmedt.

— Hát ön itt van?

- Itt.
- Mit parancsoltam önnek?
- Hogy menjek M.-Vásárhelyre.
- És miért nem ment? Hol van Bánffy?
- Méltóztat kihallgatni?
- Beszéljen, de röviden.

Elbeszéltem a dolgot úgy, a mint történt, az öreg úr kiszáll kocsijából, átkarolt s a nyakamba borult.

— Édes jó, édes kedves tisztem. Ilyen gyalázatos, áruló módon meggyilkoltatni, borzasztó, szörnyűség! Menjen, mindenkit a kit előkap, ölessen le, — point de pardon, — semmi kegyelem! Példát kell tenni. Látom a jóssággal nem megyünk semmire. Menjen!

Elindultunk. Alig mentünk pár perczet, kíséretéből egy Mátyás-huszár utánunk vágat, s hozzám jön:

— A tábornok úr azt parancsolta, hogy kéreti az őrnagy urat Hajnal százados úrral vissza jönni, *befelre*.

Visszamentünk.

— Őrnagy úr! Ön fel van ingerülve és méltán. A harag rossz tanácsadó; a magyar kormány rablást rablással, gyújtogatást gyújtogatással, gyilkolást gyilkolással megboszulni nem akar. Üljön ide mellém s menjünk Vásárhelyre. — Hajnal felé fordulva kérdé:

— Százados úr! tud ön németül?

— Igen

— Menjen — folytatá — a kit fegyverrel talál s ellent áll, lövesse le, a fegyvertelen népet ne bántsa — értette?

— Igen.

A kocsiban még egyszer el kellett mondanom a történetet.

M.-Vásárhelyre értünk. A tábornok a Görög-házba szállt be mindig. A háziasszonyt, Görög Károlynét — ki még ma is él — nagyon szerette, mert igen jól tudott az öreg úrral bántani; mindig *meine liebe, meine gute Hausfrau*nak nevezte.

Alig értünk fel szobájába, még bundáját sem veté le magáról, már küldött:

— Menjen, őrnagy úr, hozza ide Forrót és Bánffy. *Ejnye, hogy örvendek, hogy élnek!*

Erre a mondásra, melyre úgy emlékszem, mintha ma történt volna, elnevettem magam. A tábornok is mosolyogva kérdő:

— Ugyan mit nevet ön?

Tábornokom úgy mondja azt, hogy: élünk, mintha azt kérdené: mit szeretek jobban, a sajtót-e, vagy a szalonnát?

Az öreg úr is nevetni kezdett erre a *botiládéra*. *Megfogá kezemet:*

— Azt szeretem önben, hogy mindig jó

kedve van — mondja. A jó kedv ragadós és példa a követésre. Nézze, az Inczédy zászlóalja a legjobb a seregben; én Inczédyt soha sem láttam rossz kedvben. Ott van Nagy Pista, ha reá néz az ember, nevetnie kell; és a XI. zászlóalj nevetve megy a csatába. A légiónál ott van Kratki; mikor cseh-lengyelül beszél velem, alig tudom magamat visszatartani a nevetéstől. Az irodában Kiss Sándor humora százszorta többet ér a Bauer komorságánál: mikor Bauer behozza aláírás végett az iratokot, mindig várom, hogy mondja: memento mori! Kiss sohasem jön be hozzám, mint Karthausi. Lássa, a portugál hadseregben van egy vezényszó: Cruel fas al inunique! a mi azt teszi: Kegyetlen arcot az ellenségnek! Ezt roham előtt vezénylik: mindenki eltorzítja az arcát. és . . . megszalad! — Tartsa meg jó kedvét.

Szót fogadtam s máig is meg van a jó kedvem.

Bánffyt Forrónál kaptam. Ők már készen voltak az emlékirattal.

Felmentünk a tábornokhoz, ki mindennapi köménymagos levesét vacsorálta. Felállt asztala mellől s Bánffyt megölelte.

— Mikes után, Riczkó után önt elveszteni kemény csapás lett volna. Higgye el, senki

sem érezte volna azt jobban nálamnál. Szívem melegével üdvözlöm önt!

Forrónak kezet nyújtott.

Forró Elek alezredes egyike azoknak, kiket szabadságharczunk története nem méltányol eléggé. Pedig Forró Elek nagy követ rakott függetlenségi harcunk emléksobrára; egyike azoknak, kik karddal, tollal, észszel, mély belátással, teljes hűséggel, fáradhatatlanul, egész odaadással, szenvedélylyel, szeretettel szolgálták ügyünket. Ő hideg, majdnem rideg, flegmatikus ember, épen ellentéte a *sviháknak*; és a *raklámokat gyomrából utálta*.

Magas, sugár, sápadt alak, az egész ember egy izom, erős és férfiasán szép volt. Beesett szemei ritkán csillogtak; meggondolás, megfontolás nélkül soha egy szót sem ejtett ki szájából: a mulatságot, vígságot kerülte; folytonosan dolgozott, tanult. Midőn belefáradt, fel és alá sétált szobájában és itta a hideg vizet.

Az összes hadseregben neki volt közülünk legnagyobb tekintélye; Bethlen Gergely *Cato* cenzornak nevezte. Sohasem láttam embert, ki olyan hidegen állotta volna a tüzet; isten bizony fáztam bele.

Bem gyakran vette tudományát igénybe, s még azt is megengedte, hogy tanácsoljon neki.

Később az aradi várban együtt valánk foglyok. A haditörvényszék előtt okmányokkal, rendeletekkel, kiáltványokkal úgy megviselte az auditor urakat, hogy alig merték egynéhány évre elítélni; őt, ki azelőtt gárdista volt. Nyáry Pál és Forró ezredes védték magukat az aradi várfogságban olyan nagyszerűen, hogy bámulatunkat kiérdemelték.

Most hazájában, a székelyföldön visszavonultan él magányában, és én tiszteletteljesen küldöm neki üdvözetemet és az elmúltak dicső emlékeit.

A tábornok elolvasta az emlékiratot, minden változtatás nélkül aláírta. Ha jól emlékezem, a Forró tollába mondta az előbb idézett *kiáltványt*.

Megbuktunk. Bekerültem az aradi várba. Paskiewics-Erivanski az orosz czár lábaihoz tette le Magyarországot; Haynau mulatta magát Pesten, Temesváron, Aradon; s a hol tetset, ott volt kedvtelése. Komisz Urbán gazdálkodott Kolozsvárit és lón a kincses város díszpolgára. A pléhgalléros cseh kellnerek főispánkodtak; Bach uram huszáraival czivilizált, s a sehonnai bitangok voltak Magyarország urai.

Kimenekültem, ettem a száműzetés kenyere-
rét, ott, a hol Tököly, Rákóczy, Bercsényi,
Mikes Kelemen idegen földben nyugszanak.
Olt sem volt maradásom. A kegyelem mindenütt
nyomon hajtott; veszedelmére voltam a Ge-
sammt-Monarchiának.

Párisba koldultam magam. Hét szil-
vafámat elkobozták, s itthoni adósságom-
ért ott kerültem az adósok börtönébe. Ki-
ültem a hat hónapot, és naponta egy fran-
kot kaptam hitelezőtől, az osztrák követ-
ség útján.

Gyötrött a honvágy. Epedtem, sóvárog-
tam haza.

Egy napon: Pesten, május hó 6-án 1852-ik
évben, véghetetlen nagy megtiszteltés ért;
fejemet fénysugaras glória övezte, feldicsőítet-
tek a magasba . . . nevemet a bitófára szegez-
ték, s ingyen martyrt csináltak belőlem! És
igénytelen nevem ott ragyogott az Andrássy
Gyula gróf nagy neve mellett.

„— Ezen, a cs. kir. 3-ik hadseregparancs-
nokság által megerősített ítélet ma kihirdet-
tetett, és a szolgálati szabályzat utasítása sze-
rint végrehajtatott.

Pest, május 6-án, 1X52.

A cs. k. haditörvényszék.

— *Stellt euch zum Gebet!*

És imádkozának árva lelkeért!!! a reglement szabálya szerint.

Három esztendei fejtörés kellett ahhoz, hogy ezt az ostobaságot kigondolják.

Nincsen valami butább, brutálisabb, bárgyúbb, ripőkebb, félkegyelműbb, mint a soldateska rémuralma. Ilyen volt az mindig, ilyen volt az mindenütt, és kivált nálunk. Képzeljék azt a fitymáló, henczegő, az utca kövezetén kardcsörtető. a muszka kegyelmét kunyoráló kamarillát és soldateskát; azt a derek hadsereget, melynek egy része nálunk fél istenekké vált, — tudatlanul vezetve, rosszul élelmezve, protekezió és nepotizmus által előléptetve, az érdemet elnyomva; — hogyan harácsolt, hogyan zsarnokoskodott, s egyre-másra hogyan csinálta a legbutább ostobaságokat.

Három esztendei fejtörés után, sok gondolkodás, homlokizzadás és ránczosítás után. komoly pofák melletti tanácskozások után: rábukkantak egy országos tizenhatmarkos marhaságra. És csinálni akartak egy rém-drámát, melyben III. Richard és Falstaff, Álba és Triboulet, Caraffa és Bohó Misi. Basta és Hugli borbély ugyanazon személyek voltak; melyen a félvilág kaczagott, s legjobban mi: az érdekeltek, kik jelen, nem létünk *által* *ragyogánk*.

A bírákok tanácskoztak és ítélték. Mellőzték a nürnbergi törvényt, mely azt tartja hogy: csakis azt lehet felkötni, kit elfogtak; *deliberate consilio*; kivont kardosan átadtak a halál borzasztó angyalának, s az akkori Kozárek minden kízás nélkül felszegezte neveinket a bitófára: — *Consummatum est!* . . . Mi nem múlánk ki! És a társadalom meg lőn boszulva!

„Ámbár csak intendáns volt, mindamellett a cs. kir. csapatok elleni *több csatákban a legnagyobb bravourral részt vett*, s azért Bem által ezredessé léptettetett elő, és a 3-ik osztályú Kossuth-renddel ajándékoztattott meg; boszúból a miatt, hogy 1849. febr. 28-án Monoron és Kis-Sajón átutaztakor annak lakosai által majdnem elfogatott, másnap e román helységekbe Bátosból erős fölkelő csapatosztályt küldött, mely azokat kirabolta, a lakosok marháit elhajtotta, és az első helységben 27, az utóbbiban pedig 16 védtelen embert részint magukban a házakban, részint midőn az erdőkbe futottak, legkegyetlenebb módon megölt.

„Miután a vádlottak, az előadott tény-sorozatban minden egyesnél felhozott cselekvények jogszerűen rájuk bizonyulván, daczára a múlt évi dec. 22-én lejárt idézeti határ-

időnek, meg nem jelentek, ennél fogva a fölöttük tartott haditörvényszékben szótöbbséggel ítéltetett: hogy mindnyájan felségárulási bűnösök, és ezért az 5-ik haditörvényczikk és az 1849. jul. i. proclamáció értelmében, vagyonaiknak a lázadás által okozott károk megtérítésére leendő elkobzásán kívül, — kötélt általi halált érdemelnek, és neveik a bitófára kiszégezendők.

Pest, május 6. 1852.

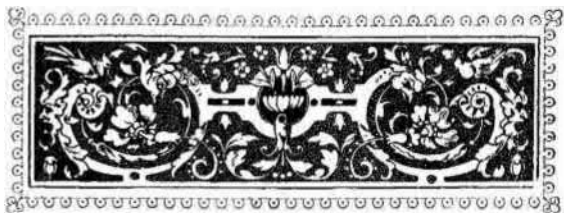
A cs. k. haditörvényszék.“

Midőn ez a borzasztó ítélet rajtam kegyetlen módon végrehajtatott, Párisban voltam. Legközelebről egy tárczacikkben e cím alatt:

„Mikor engem felakasztottak“ elcsevegem.

Nous allons rire, — jót fogunk nevetni.

De jó nép ez az aradi nép — de sok jóval voltak hozzánk, mikor elhagyott minket az egész világ, s még az isten is kételkedett, hogy mittevő legyen velünk, lefegyverzett elárultakkal.

Ott Világosnál csalták ki kezeinkből a fegyvert. Akkor volt az, mikor Paskievics azt mondá: *Magyarország az orosz czár lábainál hever.*

Sokan valánk, s nem tudták hirtelenében, mit csináljanak velünk. Tamerlán ideje lejárt, s nem szokás már koponyákból tornyokat építeni; időnyerés miatt megkocsikáztattak Aradme-gye országutain.

Elmondom, hogyan jutottam oda.

Bem Erdélyben elvesztette a segesvári csatát; látván, hogy minden ponton túl van szárnyalva, egy célra összpontosítá ütegeit s a muszka táborkarra lövetett; *Skarlatin elesett*.

Busásan fizettük meg halálát, mert Petőfink ott maradt, s mások hányan színevirágai a megmaradt hősöknek! Daczótt leszúrták, Zeyk inkább szétlővé agyvelejét, mintsem fogoly legyen, a vén vezért levették lováról, s mint Lajos Mohácsnál fuldokolt az iszapban, huszárai húzták ki kötéllal; szomorú nap volt az, kezdete az alkonynak, mely Aradon vált borús sötét éjszakává.

A csata kezdetén magához parancsol a vezér, s azt mondja:

— Menjen ön a héjasfalvi úton Vásárhely felé. Kemény ezredest fogja útközben találni csapatjával, fogja fel s hozza ide, én addig tartom magam, vagy hátrálok Vásárhelynek.

Ekkor láttam Petőfit utoljára. Hívtam, jönne velem, azonban nem akarta a csatát odahagyni. Mi történt vele, ki tudja megmondani.

Keményt csakis Vásárhelynél találtam, emberei ki voltak merülve, pihentetett.

Nyargonczt küldtem a tábornokhoz, megírom, hogy Keményre ne számítson. Azon éj-

jel Bem is Vásárhelyre érkezett, magához rendelt.

— Fogasson be és menjen Szegedre, ön tudja helyzetünket, nincsen időm kimerítőleg írni, s látja milyen állapotban vagyok, mondjon el mindent a kormányzónak, kérjen segélyt, én újból beveszem Szebent; ha egy kis erőt kapok, nincsen semmi elveszve.

Útra keltem.

Nagy-Váradra érkezem, s ott találám Görgeyt seregével, ott láttam először a rendkívüli embert, ki jobb sorsra volt érdemes; a magyar történelem e nagy *hypothesise meglepett, s majdnem kellemetlenül hatott rám, annyira imponált külsejével s modorával.*

Megtudván, hogy Kossuth Aradon van, oda siettem.

A kormányzó a várban lakott, bevezettek hozzá, elmondám küldetésem okát. Ő figyelemmel hallgatá, s aztán így szólt:

— Jöjjön fel holnap reggel, beszélünk a dologról.

Holnap?! Másnap Görgey *diktátor volt.*

Semmi nem butítja az embert annyira, mint a nagy bizonytalanság. Érzékeink eltompulnak s alig tudunk gondolkodni, eszméink

fátyolozottak, képzelődésünk ködös s mámorában vagyunk egy sajátzerű *hallucináczió*nak, mely a valót képzelettel vegyíti, nem bírunk helyzetünkről tiszta világos fogalmat alkotni, s ez a lélek *catharusa*, náthája a szellemnek.

Ilyen kedélyállapotban voltam, jártam, keltem, jöttem, mentem s nem tudtam hova; a várból a városba, a városból ismét vissza a várba. A Maros partján kocsi ügetett el melletttem, s a kocsiból nevemet hallám kiáltani; megállék s *Csányi Lászlóra ismertem*.

— Ülj be mellém, mondtam, — mi hír Erdélyben?

El mondtam.

— Hol vagy szállva?

— Nem tudom.

És valójában nem tudtam, s ma sem tudom; arra emlékezem, hogy ágyban háltam, de hol, kinél, arra nem emlékezem. Szótlanul haladánk fel a várba, s midőn kiszállánk, azt mondtá Csányi:

— Én felmegyek Kossuthhoz, várj meg itt alatt, több szobám van, egyet átadok neked, Görgey is ott lakik, legalább velünk leszesz a főhadiszálláson.

Leültem egy padra, s szundikáltam a buták álmát.

Csányi lejött s útközben elmondá az eseményeket.

Szállására hajtatott, felment az emeletre, Görgeyvel tanácskozni. Estefelé felhívtak, s Görgey kikérdezett az erdélyi állapotokról.

— Most már tábornok úr, mit parancsol nekem?

— Semmit, — maradjon a kormánybiztos úrnál, ő megmondja a többit.

Meghajtá magát s én távozám.

Éjfél után lehetett, midőn Csányi lejött, szomorú volt, de nem levert; vállamra tévé kezét s könytelt szemekkel mondá, de jól emlékezem szavaira, mintha csak ma történt volna:

— Kedves öcsém, vége van mindennek, holnap Világosnál letesszük a fegyvert, ügyünk megbukott, s a haza elveszett. Sajnállak téged, nagyon kompromittálva vagy. Mit fogsz cselekedni?

— Már a mit a többi; hacsak az én bajom volna? Számoltam én már rég magammal, Laczi bácsi!

— Maradj velem, együtt megyünk Világosra; kiviszlek kocsimon, s ha lehet megszöktetlek.

— Magára gondoljon, ne reám. Elvégzem én a magam sorát, magának kell menekülni,

meg- Kossuthnak, magok vezetik a nemzetet; az ilyen magamfélék csak *zérus vagyunk; a szám előtt semmi, szám után sokat szaporítunk. Az isten áldja meg, gondoljon magára.*

— Én maradok; két alternatíva áll előttünk: vagy a béke, azaz a kiengesztelődés, vagy a megtorlás, azaz a bosszú politikája, — az első esetben tisztában vagyunk, folytatjuk az országgyűlést Pozsonyban, István nádor közvetítő s a többi magától jön; vagy a bosszú; rémuralommal hatni a már is elcsüggedt kedélyekre, félszszel kormányozni, s oda vinni a dolgot, hogy mindenki féljen, s mindenki, a legártatlanabb is kompromittáltnak higgye magát; ez esetben, — és én ezt hiszem bekövetkezőnek — senki sem mentes, meglehet megszabadulok én s elitéinek olyant, ki szívvel melletk volt, de félelemből velünk tartott. Jfn maradok; s magam fogom átadni magamat; én édes öcsém hectikus ember vagyok, egy-két évem van még legfeljebb is hátra, ha kimenekszem, ott halok meg köhécselve, ha maradok, tán még hasznára lehetek nemzetemnek. A nemzetek történelmét be kell tölteni, tán én is leszek két sor benne, csak is egy aggaszt, — de ez privát dolog, — Kálmán, (Schmiddeg Kálmán). Szeretném, ha menekülhetne, intézzétek úgy, hogy együtt láboljatok.

Holnap Világoson megbeszéljük együtt az egész-
szet. Jó éjszakát.

Aradról Görgeynek serege Világos felé
indult. Haladtunk a caudini úton s Várnához
érkeztünk.

„Romuli de Cannas, ego Várnám clade
notavi!“

1849. augusztus 13-án volt.

Ott voltunk felállítva Világos terén.

A szégyennek gyalázatja megtörtént már
mi rajtunk.

A katona letette fegyverét, s a *becsület*
kapitulált.

A ki vezetett bennünket, ott hagyott, s
azokra, kik maradánk, szégyenletes fogság
vagy *martyrhalál várt*.

Megindulánk hosszú szekérsorokban, a
nap fényragyogva forrón sütött, a porfelleg
elbontása tájt és szemeinket, s alig láthatók
egymásnak arczán a szégyen pirulását.

A doni pikás kozákok, a kaukázi cserke-
szek, Olgának regimentje környeztek bennün-
ket, s kísérték minket, a világosi *gyászvitézeket*.

A cholera velünk jött.

A nap forrón sütött, nagy volt a por, s
nagy a szomjúság.

A távolból egy-egy kútnak gémje látzott. Az útról letérve víz felé vágatánk; — a kút ki volt merítve, s gárdját holttestek és haldoklók környezék.

A cholera velünk jött.

Így haladánk több napon át, Sarkadról Gyulára; a muszka volt a gazda, a cholera a szövetséges, a német az orgazda.

S a mint a rablózsvány a topott portékát átesempészi az orgazdának, úgy adtak át a németnek minket. Gyula volt a bünbarlang, melyben ránk *pakliztak s áfsauzsíroztak a német* kegyelemnek.

Felrukkoltattak egy helyre; — egy bizonyos úr, (kit Montenuovonak hívtak, s kiről azt mondták, hogy osztrák tábornok) átvett minket, mint a hogy átveszik a sörét, melyet mészárszékra hajtának.

Gyuláról Aradra hoztak bennünket.

Az osztrák-németnek sok a hóbortja; a *lista, a protocolum és a categoria e között elöl jár.*

Arad alá értünk. A város előtt egy libamezőn rendszeresen felállítanak minket, szekeret szekér mellé; elővették a listát s felolvasták a névsort, a ki jelen volt felelnie kellett:

Mert — a ki meghalt az úton, az nem szólt semmit, annak X-et kereszteltek neve mellé, a mi annyit tett oblit!

Protocolum szerint felosztottak cafeg áriákra. Én azok közé jutottam kiket „provisoris“ az oláh templomban csuktak be. Sózott he-ring módjára gümöcsköltek bennünket egymásra, rebellis rebellisen, s járta a „Kossuth-hund.“

Az isten a mezők liliomáról, az ég madairól gondoskodik rólunk nem gondoskodott senki; éhezünk; őreinknek tiltva volt velünk közlekedni, mit sem lehetett hozatni.

Én Sarkadon megkapám a kolerát, csak is Gyulán jövék némileg magamhoz. El voltam gyengülve, ki voltam éhezve; nagyon éhes voltam.

Gondúzóbe kimentem a templom udvarára, ott sétálgattam fel s alá, midőn egyszerre a rácsozat mögül egy vén asszony megszólít:

— Tiszt úr! kérem egy szóra!

— Tessék.

— Igaz e kérem, hogy magoknak nem adnak enni?

— Biz az olyan formán.

— Ejnye az isten verje meg őket, de

meg is veri — vigasztalta magát az öregasszony — láttak e ilyent; koplaltatják ezeket az áldott urakat. Tiszt úr lelkem, nem haragszik-e meg rám? Ugye bár nem — s benyúlt nyak-keszkenője alá, egy patyolatfehér kendőbe takart valamit vett elő — fogadja ezt tőlem, s ne vegye rószt néven.

Kibontám a csomagot és hófehér lágy czipót, és egy darab disznó-pecsenyét találtam.

— Köszönöm jó asszony, az isten áldja meg érte.

Először evém életemben a könyörület kenyerét.

A vénasszony sírva ment el, és nem telt bele két óra, annyi ételt hoztak nekünk a városból, hogy még őrünk is csak úgy turkáltak benne.

Lista után, protocollum szerint, catgoriákba voltunk osztva, ott fenn valánk avarban.

Volt osztrák tiszték egy gruppan, az osztrákot nem szolgált honvédtisztek másban, a czivil külön, a tábornokek és Csernovics Péter a cáréban.

Úgy a hogy, el valánk helyezve, de ágyunk, ágyneműnk nem volt, szalmán rothadtunk, mint Ubrik Borbála.

Egyszer ti kantinban poharazva beszél-

gettünk, midőn engemet hívnak ki, mondván, hogy egy zsidó akar velem beszélni.

A kaszamáták ajtaja előtt állt egy kis törpe, kopott kinézésű zsidó. Meglátván engemet, felém jött, s azt kérde:

— Az úr a gróf Teleki?

— Az; felelém.

— A feleségem tiszteli.

— Én is az úr feleségét, de hát ki az úr felesége?

— Hát kérem az én feleségem.

— Örvendek, de hát miért e tisztelkedés, uram?

— Hát azt mondták, hogy az urak szalmán fekszenek, és ez nem szép dolog, s azt mondta a feleségem, vigyek fel az úrnak ágyneműt, aztán ha kell valami, csak szóljon.

— Köszönöm uram — mondám meghattottan — de nem fogadhatom el, nézze, nem tehetek magamért kivételt, társaim is szalmán fekszenek, hogyan feküdjem én matráczokon?

— Igaz, mondá, — mire kezét szoritánk és ő távozott.

Pár nap alatt mindnyájan el voltunk látva ágyneművel, a szükségeseket az aradi zsidók küldték.

A keresztény erények egyik hitágazata: foglyokat vigasztalni.

Ezt tévé velünk egy áldott nő, kinek nevét még ma is hálával emlegetjük.

Ez asszony neve *Vásárhelyi Jánosné. Azokat, a miket érettünk tett, érezni lehet — és én érzem is, — de leírni nem. Hugó Viktor tán megkísérthetné.*

Könnyű jót tenni akkor, midőn a jótétemény nem jár veszélylyel, de ha mögötte áll az üldözés, az elítélés, a becsukatás, még a jó szív is gondolkodik, s csak nagy szív nem haboz.

E nagyszívű asszony édes jó anyánk volt, áldja meg érte a mindenható.

Boldognak sebesen, szerencsétlennek ólomszárnyakon repül az idő; mindkettőből jutott nekem is.

Harmincz év múltával eljöttem ide Aradra, megköszönni azt a darab fehér lágy kenyeret, melyben a sült disznó pecsenye rejlett, — a könyörület kenyerét, megköszönni a zsidó feleségének ágyneműjét, melyet tán maga alól vett ki az én kényelmemért; megköszönni az áldott asszonynak vigasztaló jóságát; eljöttem ide megköszönni a hazafias könyörület kegy-

adományait, melylyel felebaráti szeretettel, testvéries rokonszenvvel halmozának.

És még egyért jöttem én ide Aradra; — mint a hitbuzgó müzlem dervis Mekkába a próféta sírjához vándorol, mint a rajongó halni készülő zsidó a sírok völgyébe koldulja magát; mint a töredelmes keresztény a megváltó sírjához zarándokol, úgy jöttem én leborulni e földre, a hol őket meggyilkolák.

LUZSENSZKY LAJOS.

Petőfi Sándor mondja:

„... az ő küldetése legszebb, — ő szerrez legtöbb jókedvet, ő nevette meg legtöbbeket; — a legszebb küldetés a földön: *másokat földeríteni!*“ . . .

„Nem bámultatni, hanem szerettetni! — ez legalább az én vágyam, törekvésem.“...

„A természet őt lángésznek alkotá, de ő szétszórja, eltékozolja szellemének kincseit, — s a helyett, hogy fényes, ragyogó öltözetben járna, amint járhatna, öltözete egyszerű, sőt néha foltos is. Bánja is ő! — az ő célja: másokat jól tartani, nem pedig magát gazdagítani!“ . . .

Petőfi e szavakat Boz és Dumas Sándorra vonatkozólag mondta, én Tuzsenszky Lajosra

alkalmazom, s tudom, a kik ismerték őt: egyetértenek velem.

„*Legszebb küldetés másokat földeríteni!*“ . . .

A nemzet fölébredt álmából, s készült a nagy napokra. A Karok és Rendek ott fenn Pozsonyban tanácskoztak, határoztak és végeztek, — az idegen hatalom ott fenn Becsben, meg akarta törni a nemzet akaratát, — a megyék támogatták, istápolták, bátorították az országgyűlést, s áttatok a közvélemény követelt. A társadalmi körökben, — hol az előhaladás eszméje fogamzik és terjed, — Luzsenszky kiváló szerepet játszott; — bámulatos könnyű, fogékony észjárásával mulattatva, neveltetve, sújtott, buzdított és tanított.

Eljöttek a nemzet nagy napjai, ő ott állt a jogvédők közt, fegyvert fogott az elnyomatás ellen, s halni akart a nemzet életéért.

Ez az ember túlságos érzékeny szívvel volt megáldva; ő kész volt hazájáért a halálra, de nem nézhette mások halálát; — eljött hozzám s azt mondá:

— Csináljatok velem valamit, mert én nem állom így ki tovább! — tegnap levágtak egy embert mellettem, és én agyon lőttem egyet, — láttam agyvelejét kilocscsanni, s azóta beteg vagyok. Én ha kell, meglövetem

magamat szívesen, de mást megölni nem tudok. Én nem félek, de a vért nem nézhetem. — Használjatok fel ott, ahol teremteni és nem ölni kell. Én megöltem egyet, ha minden tizedik magyar ezt teszi: nincsen ellenség!

A szervezéshez ment, hol Bem tábornok méltánylását teljesen kiérdemelte.

Eljöttek a nemzet gyásznapjai, — a véres napok után a kények napjai; — Szolnok, Isaszeg után Világos, Budavár bevétele után az aradi vár, Haynau fent s Damjanich az akasztófán. — Üldözték őt is, — hogyan üldözték volna, hiszen becsületes ember volt! — de lelke nem csüggedt el, szíve remélt, s agya gondolkodott.

— Nem lehet az, hogy meghaljon Magyarország, a míg magyarok élnek!

És igaza volt.

Titokban, alattomban, majdnem elrejtőzve gyülekeztek össze baráti körben, vendégszerető asztaloknál, poharak mellett, — s ő felderítő hatalmas humorával a csüggedőket, reményt keltett a kishitűekben, s élceivel korbácsolta az átnyergelni akarókat.

— Mit csináltál a német világban, Lajosom? — kérdem tőle.

— Prédikáltam nekik, hogy *...lesz még szőlő s lágý kenyér!*“ — *mondá mosolylyal.*

„A nemzet minden óhajtása teljesült?!
... Ő is meg volt elégedve.

Vasutakat építettünk, s erdőket adtunk el, járta a sáp és a provízió: míg sokan gazdagodtak, addig ő szegényedett, nem értett a mesterséghez, nem ismerte sem Dréhert. sem Erlangert; hiába, a falusi ember távol van a tűztők látja világát, de nem érzi melegét: mások veszik hasznát.

A német világban kötéllel fogták a magyar hivatalnokokat, ő is lehetett volna „Vorstand“. Inkább eladta egyik birtokát, s kikerülte a kötelet; nem lett beamter.

A közösügyesben a hivatalra ólálkodtak, a kinek nem jutott osztalék, sáp, provízió, az kapott egy kis állapotot, s mellette lehetett egy keveset gseftelni is; — „officium non faltit“, ha nem csorog: cseppen; őt megválaszták Szathmármege főútibiztosának, — ezer forint évi fizetésért számlálta az út mellett a kőhalmokat s felügyelt az útkaparókra.

Nem ismertem embert, ki úgy fel tudta deríteni a társaságot, mint ő. Ridendo docuit; — mindenki örömmel hallgatta. Pazarul szórta az élvezeket, s minden mondata tanulságos volt.

Imádta a természetet, bele mert nézni titkaiba; elleste az állatok ösztönét, a fák hajlamait, a virágok természetét, — a nap után, a csillagokról, a fellegek járásából jósolta az időt, s okát tudta adni jóslatának.

Szenvedélye volt a kertészet, szőlőszet, dityészet, — folytonosan oltott, szemzett, párosított; s ezt nemcsak magának tévé, de mindenkinék. Nincsen minálunk nagy darab földön valamire való kert, melyben Luzsenszky kaczra emléket ne hagyott volna. — Zsebeit megtömté oltógalyakkal, s hivatalos körútjaiban, gyakran a tulajdonos tudta nélkül oltotta be nemes fajokkal a vadonczokat.

— Lásd barátom, monda, engem az emberek sokszor megcsaltak, s naponta csalódom, de még egy fa, egy rózsabokor sem okozott nekem fájdalmat, legfeljebb ha kivész, de akkor is életével lakok

Vén ember vagyok, sokat katonáskodtam, s többnyire háborúkban, — meglehet azért nálam az embernek egyik főerénye: a *jó pajtás-ság. A ki nekem nem cimborám, azt tisztetem, becsülöm, bámulom, ragaszkodom hozzá, szeretem is, még rajongok is érte, de nincs meg a szeretet házias odaolvadása, a vonzalom bensőbb melegsége, az érzelem családias otthonossága.*

Luzsenszky Lajos mintapéldánya volt a *jó pajtásnak*: — önérdektelenül tett másoknak szolgálatokat, nemcsak barátjai, de ismerősei is bizton számíthattak rá, s azzal az utánozhatlan humor és kedélyes modorával mindenkit megnyert, lekötelezett.

Élzei csípősek voltak, de nem szedte le gúnyja tárgyáról harapófogóval az eleven húst, satyrájában éles volt, hasított, mint a beretva, de nem bunkózott senkit agyon. Neki többet megengedtünk, mint bárkinek, mert iróniájából is kiértelt a jóakarát.

Mondatai zamatosak, élzei pezsgők, szavaiban szikrázott az ész, s lángolt az elme; előadása keresetlen, de mesteries volt, minden mondásában volt valami kerekded, teljes, tömör; nem kereste az élczet, önkényt, tisztán, sebesen, gyakran zuhamosan folyt az beszédében.

És a mi a legeredetibb, a legsajátságosabb volt: az a szép, tiszta, egyszerű, törül metszett, televér magyarság, Dugonics, Gvadányi, Verseggy, Csokonay nyelvén, mythologia és biblia nélkül. Képeit a pusztáról, a lankáról, a láp-ról, az érről szedé, személyei a nép élő alakjai, egy-egy táblabíró, huszárok és bakák a francia császári hadjáratokból, mesék a paraszt világból.

S ezek mind elvesztek, — túlzott szerény-

sége nem engedte, hogy papírra tegye gondolatait.

Elöttem mondá egyszer neki Jókai:

— Ugyan Lajos, miért nem írod le te ezeket?

— Azért, mert téged olvaslak.

— Elmegy tán kedved az írástól? — kérde elmésen Jókai.

— Kitaláltad; lehet valaki jó hazafi, de igen rossz szakács, a szóbeszéd nem literatúra, — Dalos Pista ne énekelje Edgardot . . . Kis-Kocsord és Nagy-Kocsord.

— S elmondá Kis-Kocsord és Nagy-Kocsord történetét.

Majd eldöltünk neveltünkben.

— Írd le ezt, Móricz! — mondam Jókainak.

— Már azt a bolondot nem teszem!

.... És ez a mi kedves jó barátunk, jó pajtásunk, ki egy negyed századon át éltető lelke volt Szathmár, Szabolcs és Bihar társas köreinek, ki megjelenésével eloszlatta a gondot, bánatot, ki — a nélkül, hogy komává szállt volna alá: felderítette mindazt, mi körülötte volt — — — éhen halt meg!

Pár évvel ezelőtt gyomra kezdett fájni, — betegségét elhanyagolá, a baj terjedt, fájdalmai nőttek, s szenvedett olyan kínokat,

hogy látásán megesett az ember szíve;
rák volt gyomrában. —

Fájdalmas volt vele lenni, s csakis a baráti kötelesség vezetett hozzá; — borzalmas volt látni azt a szép, rokonszenves alakot, hogyan válik csontvázzá, — azokat a mosolygó günyoros ajkakat, hogyan torzítja el a görcs kínja, — azokat az értelmes szemeket, mint borítja a fájdalom könyje; mindig éhezett, gyomra nem tűrt meg semmit, végre kimerül, *s meghalt éhen!* . . .

Nem volt — mint mondani szokták — országos ember, még csak képviselő sem volt, nem interpellált, s nem szavazott meggyőződése ellen, — a fehér, neki czimboraságból sohasem volt fekete.

Nem gscftelt soha, consortiumot nem alakított, nem trafikált vasúttal, nem handlérozott a börzén, nem sachrezelt a gyanús és kétértelmű bankokban, nem ismerte a províziót.

Nem guggolt az előszobákban, nem görbített macskahátat sem az irodaszolga, sem minisztere előtt, nem vadászta a hivatalt, nem halászott a *sinecura után*, *s nem hízelgett senkinek.*

Elment a parasztember háza előtt, ott találta a gazdát, leült mellé a padra, beszélt

és oktatta, s terjesztette a világosságot. Elment a falu iskolájába, magával vitte a gyermekeket kertjébe, s tanítá őket oltani, szemezni, — magyarázta a természet egyszerű törvényeit, fölfejtette a méhek titkát, a hernyók kártekonyságát, s az éneklő madarak hasznát; — barátja volt az állatoknak, s nem engedte, hogy kínozzák: „Ha én téged úgy ütnék, mert nem vagy elég erős, én lennék a marha, — most meg te vagy nagyobb, annál a gyenge ökörnél!“ — Ismerte a növények gyógyhatásait, s háziszerekkel gyógyította a vidék betegeit — *névszerint ismerte a környék koldusait: „Ennek ne adjatok pénzt, mert elissza,* — tartásatok jól, aztán lódulhat.“ — Társaságban sohasem hallottam tőle üres szót, s tanultam tőle többet, mint bármelyik német bölcs unalmas pandectáinak szóhalmazából. A fiatal-ság imádta, s ő volt legfiatalabb lelkű köztük, — még ma is meglátszik nálunk, rajtok szel-lerne *Luzsenszky Lajosnak.*

A föld legyen felette könnyű!

KEREKES MÁRTON.

Néhány hónap óta a halál nagyon megviselt. Majdnem érzem lehelletét.

Luzsenszky Lajos, K. Papp Miklós, és most Kerekes Márton.

Papp Miklós temetésén még együtt voltunk; ma őt temetjük.

Ki volt Kerekes Márton Kolozsvár városában, azt tudja mindenki. Ki volt ő nekem — elmondom pár szóval.

Midőn, — most lesz 11 éve, — tizen-nyolcz esztendei száműzetés után hazaeresztettek, január 21-én este érkezem haza, — hogy mit éreztem, minő érzelmek fogtak el, mikor édes anyám a szülői ház lépcsőzetén fogadott

s azt monda: „Hozott isten, fiam!“ .... elmondom másszor.

Vacsora után lefekvém. Az éj hosszú volt, álom és ébrentét közt telt az el. Testem itthon volt; lelkem megszokván a száműzetést, gondolataimban vágytam haza, — s *itthon* gyötört a honvágy.

Reggel alig keltem fel ágyamból, egy magyarosan szép férfialak áll be hozzám. Látásomra szemei megteltek könnyel, arczán az öröm mosolya nevetett, kezét nyújtá és meghatottan monda:

— Sándor úrfi úgy-e nem ismer?

— Nem.

— Én Kerekes Márton vagyok.

És nekem az úgy fájt, hogy az, a ki értem örömkönyeket hullat, a ki Sándor úrfinak nevez, a kit Kerekes Mártonnak hívnak, — én azt nem ismerem meg! Pedig beh jó emberem lehet nekem!

Szégyenelve kérdem:

— Honnan ismerjük egymást, barátom?

— Megálljon csak .... nem emlékezik Marczira, a kőműves-legényre Sármásról?

A visszaemlékezés villáma czikkázott agyamon keresztül; és én *vissza ismertem Kerekes Mártonban Marczi kőműves-legényt, ki játszótársam volt.*

Összeölelkezénk, de szólni egyikünk sem tudott.

Az ember az, ki megállja helyét, s ott, hová a sors helyezé, kötelességét teljesíti. Betölti azt a helyet, melyre hivatása rendelé, s nem képez dissonanciát a társadalom nagy harmóniájában.

Kerekes Márton *ember volt!*

Szorgalma, kitartása, tanulása, becsületessége által, egyszerű kőmives-legényből építész-mesterré emelte föl magát saját erejével.

E városnak tekintélyes ás — a mi sokkal több — mindenki által szeretett polgára volt. Jókat téve, jókat cselekedve élt városának.

Nem volt ő nagyralátó. Egyszerű, becsületes, munkás-iparos, ki szorgalmával gyarapodott, ki családját jól felnevelte s tisztességesen fentartotta.

Jó hazafi, tetőtől-talpig magyar. Pártember szenvedélyesség nélkül, s jó barát teljes odaadással.

E sorokat írva, visszaemlékezem fiatalságomra, azon évekre, melyeket Márton barátommal tölték el; szegény jó apámra, kinek Márton a kedvence vala; nemzetem küzdelmére, melynek is hű részese volt; a gyásznapokra,

melyeket ő is siratott; a kibékülés örömeire, melyekért ő úgy lelkesült; a csalódások tömkelegére, melyből milyen nehéz a kimenekülés; a jelen nyomorúságaira, melyeket ő már nem érez.

És most szomorú részvétellel mondom:
Legyen áldott az áldottak között!

A decorative, symmetrical floral border with intricate scrollwork and leaf patterns, framing the central text. The border is wider at the top and bottom and tapers towards the sides.

LENDVAY MARCZIRÓL.
(CSEVEGÉS.)

Három év múlva negyven éve lesz, hogy Nagybánya városa a következő határozatot hozta:

3373/1844. Lendvay Mártonnak, a nemzeti színház rendezőjének, mint helybeli születésű, első jelességű színművésznek a színművészeti pályán szerzett fényes érdemeinek méltányoló elismerésül leendő polgárosíttatása iránt tett s a választott polgárság által elfogadott indítványra nézve. Teljesen osztozik a tanács az indítványozó nézeteiben, mely szerint a művészeti pályán magát kitüntetett, a nemzetiség és érzelem-nemesbítés előmozdítása körül érdemeket aratott s a magyar színészet elsőrangú bajnokát, nemes és finom játékbeli ügyességének, s színművészeti érdemeinek tekintetbe vételével, annál örömeztőbb kívánja e szab. kir. város polgári koszorújába befűzni, mivel e jeles és országos hírű férfiút — mint különben is helybeli születésű egyént — magához ez által is szorosabban kapcsolván, a művész és művészeti érdem iránti tiszteletéről tehet nyilvános tanúságot. Lendvay Márton neve arntakokáért a helybeli polgárok lajstromába igtattatván, a pol-

gárlevél részére kiadatni s Pest szab. kir. város annak kézbesítésére megkerestetni rendeltetik. Kelt Nagybányán, 1844-ik évi október 9-én tartott tanácsülésből. Kerekes Sámuel s. k. helyettes főbíró, Stand Pál s. k., Légeny Zsigmond s. k., Fésűs Menyhért s. le., Torday István s. k., Hammersmid Ferenc/, s. U.

Ma, május 29-én, szülőházát díszítjük fel emlék táblával.

Tehát nem vagyunk és nem voltunk iránta háládatlanok. Főlelevenítjük emlékét s kötelességünk teljesítése jutalmaz. Tudjuk, hogy minden nép jeleseiben él s a lángelmék serege teszi a nemzetet nagygyá. A művészet szárnyakat ad a magasban repülni s jaj annak a népnek, mely a földön csúszva mász.

Ott tündökölnék ők, ott fenn a deszkákon, gázfénynél vagy faggyú-gyertya kétes világosságánál, való és képzelt életben, kétszeresen élve; mindennapi gondok a valóban, képzelt, de mélyen érzett fájdalmak az ábrándban. Az emberiség legdicőbb személyeit színük és szörnyeit játszák; könyeket facsarnak és megnevettetnek. Ma hős, világfelfedező, megváltó; honszeretetnek, erénynek, becsületnek tükre; holnap bohóc, uzsorás zsidó, zsarnok király, gazember.

És e kettős életben melyik a való?
Mind a kettő.

A való száraz hidegvérűséget követel, a körülményekhez valóalkalmazkodást parancsol, s mint mindenkinek, úgy nekik is engedelmeskedniük kell. A képzeletben minden érzelmet, minden szenvedélyt érezniük kell, mert csak érzelem adhat érzelmet vissza.

A színész kétszeresen él, mert két világa van: a való és ábránd világai.

De miért nagyot csinálni a modern históriákból? — kérdi tán a felfuvalkodott ostoba gőg.

Hátrább az agarakkal.

XIV. Lajosnak, a „nap-királynak“ Moliére kedvence volt, I. Napóleonnak a forradalmár Talma jó barátja, a kinek kétszer fizette ki adósságait, s játszatta olyan színpadon, melynek földszintjén királyok ültek; Kean az angol arisztokracziának kényeztetett vendége volt, s Richmond herczeg saját fogatán ment utána a lebuja, hogy asztalához ültesse; Hugo Viktor benső barátja Frederic Lemaitre-nek, Dumas barátja Bocage-nak, Lamartine a Mélingue-nek, Petőfi pedig Egressy Gábornak.

Az író, a szobrász, a festő, a színész, a zenész maga magának írja a kutyabórt. Raphael egy képe, Petőfi egy költeménye, Canova egy szobra, Beethoven egy szonátája, Beauvallet egy alkotása dicsőbb nemeslevél, mint a Mont-

morencyak, Medina Celi-Sidoniak, Medicik, Eszterházyak és hatvani Deutschok minden per-gamentjei.

Kivált nálunk, hol a színész nemcsak művész, de egyszersmind apostola a nyelvnek, ki hirdeti az igét ug, amint azt beszélni kellene.

Szinművészetünk úttörői közt találjuk *Lcndvay Mártont, ott találjuk Megyeri. Egressy, Szentpéteri, Eáncsy, Déryné, I .endvayné, Laborfalvi Róza* mellett, hirdetve a magyar szót, melyet a paraszt meglehetősen, a középosztály rosszul, az úr diákosan s a nagyúr sehogy sem beszélt.

Lendvay nálunk Nagybányán született 1807. Márton napján, itt járta iskoláit, annyi ígyekezettel és szorgalommal, hogy az érdem-sorozatban többnyire az utolsó helyen díszlett.

Atyja elhalt, anyja színészeknek adott ki lakást s Megyeri mint színigazgató náluk lakott. A tizenhárom éves *Marczi rimáncodott a dilektor úrnak, kegyeskednék neki. mint műkedvelőnek, egy piczinyke kis szerepet adni. Megyeri megunván a sok kunyorálást, „Benyovszky“-ban juttatott neki egy morzsát. A gyermek megkapta a lámpalázt s egy árva szót sem tudott kimondani; „elkeseredésében*

mi telhetett tőle?“ elbujdosott a bányai *lapos erdőbe, s három napig élt ott, mint Szent János, mézzel és sáskákkal táplálván lelke porhüvelyét.*

Később Készt színigazgatóhoz ajánlkozott mint Pap Zsigmond mondja — színlapokat írni, ha előadásra beeresztik. Az igazgató megígérte és Lendvay egész éjjel szakadatlanul írt. Másnap az előadás ideje beköszönte, de a szegény fiú hiába várakozott a folyosón: senki sem jött érte, hogy beeressze.

E feszültség, izgatottság lázat és másfélhavi forróbetegséget okozott.

Maga mondta később, hogy ily fájdalma csak kettő volt életében: anyja halála és a színpadtól való megválása.

A szenvedély teremti, alkotja, faragja a nagy művészeket, írókat, tudósokat; szenvedély nélkül ott lebegünk az „aurea mediocritas“-ban, s mint a vércse rezegtetjük szárnyainkat a mindennapi közepszerűségben.

Cambaceres, Napoleon alatt második konzul, mint gourmand azt kérdezte világhírű szakácsától:

— Kitől tanulta ön ezt az isteni *sauce-t*?

Büszkén felelé rá a szakács:

— Szenvedélyemtől.

Tíz éves gyerek voltam, első vizsgálatomat tettem le, s nagyanyám jutalmul színházba küldött. A „Béla futását“ adták, s Lendvay játszott és énekelt benne. Először voltam színházban s majd megbolondultam nagy csodálkozásomban. Mikor a medve keresztül-szaladt a színpadon, annyira meglepett, hogy meghökkentem bele. Be szerettem volna medve lenni.

A medve után Déryné, Déryné után Lendvay fogták meg legjobban szívemet.

S mikor Lendvay elkezdte énekelni: „Isten hozzád kedves Lóra,“ s a lovásza azt feleli: „Úrfi menjünk s üljünk lóra“ — nem tarthattam magamat tovább, könybelábadtak szemeim, elkezdtem zokogni, jó anyám megtorló szemeimet, megcsókolt s azt monda: „Te kis számár!“ Az ő szemeiből is könny csöppent, nem Lóráért, hanem érettem.

Ez volt az első mély hatás, melyet a színpad rám gyakorolt s Lendvay eszményképem lett.

A pesti nemzeti színpadon először adták a „Szökött katoná“-t. Komáromy Gyurival, legjobb barátommal néztük az előadást, meghatva, elérzékenyülve. Midőn Korpádi Gergelyt (Lendvay) el akarják katonának vinni, s azt

mondja szívtelen anyjának: „Édes anyám! hiszen mi gazdagok vagyunk, válts ki,“ s anyja elutasítja mindketten könnyezettünk, de mind a ketten titkoltuk egymás előtt, végre Komáromy felém fordul s mosolyogva, könnyezve, gúnyosan mondja:

— Édes fiam! sohase zsenírozzuk egymást, sírjuk ki kényelmesen, jóízűen magunkat, mint két vén banya, de aztán ne mondjuk senkinek.

Felvonás után fölmentem a színpadra s megkértem Lendvayt, mutatna be Szigligetinek.

Marczi már ekkor jó barátom volt.

Pap Zsigmond jól írja: „A természet valóban ritka adományokkal áldotta meg Lendvayt. Sugár deli termete a legszebb arányban telided tagjaival, délczeg magatartással, elragadó külsővel bírt. Tojásdad arcának érdekes halvány színét élvsóvárgó sötét szemei és feketén fénylő bodros haja, kiemelték a hasonló színű göndörke körszakállal együtt, melyet később a művészi átalakítások miatt fel kellett áldoznia. Az egész főnek szépsége a domború homlokon derült ki, ha néha titkolt szenvedélyek árnyalatai játszottak össze a lélek tükrével és nyugtalan szemeivel. Szabályosan hajlott orra alatt szóra nyíló szája

némán is mozgott, ideges vérmérséklete által izgatva. Ha megszólalt, a tisztán csengő hang rezgése viszonyos hangulatra indított, rokonszenvet gerjesztett. Nők irányában valami behízeglő, olykor búskomoly hajlamra vonzó volt e férfias hanglejtésben.“

Ő igazán elénekelhette volna a „Corntvillei harangokéből:

„Oh, jaj de hánynyal,
Minden fajtából
Szerettem én!“

Bocsánatot kérek Pap Zsigmond barátomtól, hogy emlékbeszédének fölét így lekanalazom. Megneveztem párszor s nem akarok úgy járni, mint Csiky Gergely az „izé“-vel; ámbátor azt a kint én is könnyen kiállanám s nem soványodtam meg tőle.

Az öreg Dumas-val csevegve, azt monda nekem egyszer:

— Furcsa, hogy azokat a dolgokat, a mi ket én írok, nem én írom. „A három testőrt“ nem én írtam. A „Monte Christot“ is más írta. A „Nesley-i tornyot“ a kakuk tojta és így tovább. De aztán azok az urak, mikor ők írnak maguknak és nem nekem, az ördög sem veszi be.

Harmadszor és utoljára idézem Pap Zsigmond szavait:

1854. elején lépett fel utoljára a „Loo-vodi árvá“-ban. Szerepe nagy volt (Rochester lord), kimeríté erejét s játék után összerogyott. Vége, vége mindennek! monda nagy szenvedéssel és búcsút intett a színpadnak.

Koszorús regényírónk, Jókainak a Lendvav halálára irt búcsúztatója szerint az volt u művész első halála, mikor azt a fényes bűbajos világot elhagyta, és eltemetkezék a közélet szomorú halálországába. Bekövetkezett nemsokára a másik, ránézve csak nyugalom már, honnan nincs visszavágyás. 1858-ik évi január 29-én halt meg!

„Két sírban nyugszik — írta akkor Jókai, — egyik a föld. másik a feledékenység. Mert a színész küzdelme, lángesze megszűnik halálával s csak nevét hallják emlegetni a nélkül, hogy szellemi nagyságáról fogalmok lenne.

Jókai kedvencz írómnak, kegyemet, vesztett politikusomnak, de nagyon szeretett barátomnak félig van csak igaza. Ma mi itt Nagy-Bányán megemlékezünk róla s hűn fogjuk ezentúl is őrizni emlékét.

Lendvay Mártont sorsa még a síron túl is üldözte.

Az áldás átokká vált rajta, a dicsőítés meggyaláztatássá — Pesten emlékszobrot emeltek neki, s a nagybányai kaszinó olajba — eczet nélkül — lefestette.

Indítványozom:

A szobrot törjük össze, a képet égessük meg, s ne bántalmazzuk nagy halottainkat. A torzkép élczlapba való.

Gondolkodtam, nem volna e jobb így címeznem:

Elemér a Sas, és gróf Teleki Sándor.

De okom van rá, hogy az előbbinél maradjak.

Olvasóm fog felette ítélni.

S most lássuk a medvét.

-bgXyc

Komáromy György nekem igen jó barátom volt, s valamivel több volt barátomnál; olyan volt ő nekem, mint a *rekruta huszárnak a veterán huszár*: édes nevelő apám.

A rend, csend és béke helyreállítása után, én kimenekültem, ő benn maradt az országban; én bujdokoltam kunt, ő bujdokolt idehaza, én

élveztem a határtalan szabadságot, ő bekerült *Festunsarest*-be.

Ennek a szónak nagy értelme van, anynyit tesz: ember-barom szívtelen gazda alatt.

A paciens neve helyett numerust kap, akaratját cauterizálják, gondolkodni csak titokban szabad, cselekvése a profosz akaratja, tápszere ki van mérve az éhezés bizonyos fokáig, ágya az álmatlanságra vetve, érzelmeit kiszapulják, vágyaival csak is önmagába zártan coaspirálhat, mert minden kétes szemhunyorításért felette lebeg a Damokles botja a deresen, a számvonás 25-nél kezdődik s 100-nál végződik, időtöltése a kloakok tisztítása, s pecsenyeforgatás a Festungs-komendánt konyhájában.

Ilyen Árkádiából szabadult ki György barátom, jött a száműzetésbe, a hol minket, a proscriczió véneit, már harcedzeten talált.

Genfben telepedett meg. Az időben lakott ott a magyar emigrációnak crcmje, úgy szólva a magyar forradalom aristocratiája. Ez olyan Faubourg-Saint-Germain-féle volt a földön futásban.

E körnek éltető lelke, stella malutina-ja gróf Károlyi Györgyné volt, egy rendkívüli

nő, tele észszel nagy szívvel és teljes jóssággal, megáldva mind azon nagy tulajdonokkal, melyek az *asszonyt teremtik, s melynél a földön az én felfogásom szerint magasztosabb nem létezik. A szeretet, hazafiasság, kitartás, jótékonyosság voltak főbb jellemvonásai.*

Nem is volt tán senki, kit az emigrációban annyira szerettünk és tiszteltünk volna, mint a grófnét.

Ő minden párton felülállott, s mindenkit iparkodott a mag-a magaslatára fel emelni, soha tőle senki vigasztalás nélkül nem távozott, a nyomor elejébe ment, a csüggedőket bátorította, a túlzókat mérsékelte; sóba a szent igaznál egyebet nem mondott, soha nem ismertem férfit, ki titoktartóbb tudott volna lenni, mint ő. Volt a grófné jellemében egy nagyszerű vonás; mindnyájunk gyengeségei iránt gyöngéden elnéző volt, mentett hibáinkért, mindenkinek megmondta hibáit szemébe. De ha valaki vallott elve ellen vétett, vagy megtagadta múltját, fényképes albumában megfordítottá arczképét fejével lefelé, s az el volt örökre temetve.

A hontalanság egyik legsajgóbb fájdalma az, hogy az egyén úgyszólván családon kívül kénytelen élni, minden a mi környezi idegen;

idegen föld, idegen nyelv, idegen szokások, — minden, de minden idegen.

Károlyi grófné házának küszöbén átlépve, a magyar ember otthon volt, érezte a családi élet melegét, s majdnem a haza napja sütött rá. De sokszor melegegett fel szívem nála!

Szebb családot az övénél nem ismertem. Négy virágszál serdülő fiú és egy angyal-leány, a miveltség legmagasabb fokán. Az általános, és különösen a magyar történelemben annyira jártas, hogy vitás kérdéseinkben Pálma grófnő véleménye döntött, nagy öröme tanítójának, Horváth Mihály püspöknek.

A grófnő majdnem minden este fogadott, s szalonja az összes emigráltak gyűlhelye volt. Nem utazott Gén fen keresztül nevezetesebb menekült, hogy tiszteletét ne tette volna.

Teleki László, Horváth Mihály, Puky Miklós, Almásy Pál, Komáromy György, Bethlen Gergely és Ferencz, Klapka György, Weisz József, mindennapos vendégei voltak. Ezeken kívül Vogt Károly, Comello, Gems Fazy, Hortzen Sándor, s ki tudná még hányán, gyakran töltötték az estét a grófnénál.

És abban az időben gyakran megfordultam Genfben; a grófné vendégszerető háza tárva volt előttem, s asztala felterítve. S mikor en petite comitée együtt voltunk, elcseveg-

tünk s fesztelenül elmulattunk, s neveltünk nagyokat. A grófné szerette a talpra esett élezeket, s különösen az apró történetecskéket, s olyan jóízűen el tudott rajtok nevetni.

Egy este thea mellett ültünk. Társaságban gyakran megtörténik az, hogy minden igaz ok nélkül mindenki elgondolkodik, mély néma csend áll be; ilyenkor szokta a franczia azt mondani: ne beszéljenek mindnyájan egyszerre.

Ilyen hallgatásban merengtünk el, midőn egyszerre Komáromy hangosan fölnevet.

— Hát magát mi lelte? kérdé a grófné.

— Egy történet jutott eszembe.

— Ne nevéssen magába, hanem mondja el.

— Sándor! kérdé Komáromy tőlem; beszéltem-e neked a Teleki Sándor históriáját Elemér a Sassal?

— Nem.

— Na hát elmondom.

— Halljuk, mondá a grófné.

— „Az ötvenes évek elején volt. A német nem adta még ki egész mérgét, gazdálkodott és civilizált; — a kötél meg a *pulver und blei járta*, a *zsandár uralkodott*, *Bach úr atyáskodott*; *Haynau nem paczifikált* elég jól,

kitették a szűrét. Zúzán volt az úr, komisz Úrban a számoló bojtár, de Schwartzenberg volt a gazdájok. A tömlöczök telve voltak, csak az nem bujdokolt, ki muszkát vezetett s czinkosa volt a németnek.

Én is nyakamba vettem a világot, s futó betyár módjára kerültem a helységeket, megmeglóptam egy egy tanyán, vagy valami jó emberein szállásán.

Biharból átmentem Szabolcsba, onnan Békésbe, itt megtudták hollétemet, nyomomon voltak.

Egy francia rendőr-kém emlékiratából olvastam, hogy a *bagnoból megszökött gályarab legbiztosabban, van Párisban, mentől közelebb lakik a rendőrség palotájához; s ha lehetne épen, a palotában kellene hogy lakják, mert ott nem keresi senki. Gondolám én is, hogy elmegyek Aradra, mert már ennél közelebb nem lehetek rendeltetésem helyéhez.*

Úgy tevék. Aradon jelentettem magam a rendőrségnél; a térparancsnokságtól engedélyt kaptam a várba bejárhatni. Te már nem voltál ott. Szerencsésen menekültél Bethlen Gergelyvel. Végre itt is felismertek, azaz megtudták, hogy rősz fát tettem a tűzre. Kereket kellett oldanom.

Korán reggel indultam el Aradról. Dél-

tájt Szalontára érkeztem; az Érmellékre akartam menekülni. Szathmárban volt az ember legbiztosabban. A mint Szalontán keresztül-hajtunk, bundáin gallérét felhúztam, hogy rám ne ismerjenek. A mint a piacon vánszorgunk, a nagy sárban látom, hogy a városház előtt nagy néptömeg ácsorog. Mondom fuvaros gazdámnak, hajtson a *Kajla csárdába, ott etetünk. A Kajla egy kis negyedőrára van túl Szalontán, a nagyváradi úton.*

Beállítunk az állásba, a csárdás gazda jó ismerősöm volt s szívesen köszöntött. Szóból szó, s kérdem: miért van az a sok ember a városháza előtt?

— Bizony rász ok miatt van ám az ott, mondja a gazda.

— De hát minek? kérdem.

— De hát csak annak, hogy elfogták gróf Teleki Sándor ezredest, meg Elemért a sast.

— Elemért a sast? hát az mi?

— Hát olyan lengyel vezér.

Hiszen Teleki Sándor Bethlen Gergelyvel együtt kimenekült. Én Aradról jövök és tudom.

— Ki ám, de visszaküldte Kossuth s elfogták Déván, Elemér a sassal együtt.

Elfeledtem, hogy én is menekülőben vagyok, kértem a gazdát fogna be s vinne be

a városba. A bírót ismerem s hozzá hajtatték.

A bíró megerősítette a mondottakat, s bevitt a városházába.

A teremben terített asztal mellett két úr ebédelt. Az ajtó előtt fegyveres katonaőr járt fel s alá. Az egyik magas barna fiatal fekete szakálú ember, fején kékbársony, aranynyal hímzett sapka, ujjai megrakva gyűrűkkel; a másik törpe, zömök, szőke egyéniség, bő lengyel nadrágban, paszomántos vengerkában, fején lengyel prémes sapka.

Nem láttam én soha egyikét sem.

— Ugyan kérem, melyik az urak közül Teleki Sándor?

A magas barna férfi fel állott, s egész biztonsággal monda:

— Én vagyok, uram!

— Hm! tán tévedni tetszik? Nekem Teleki Sándor jó barátom.

— Szeretnék önnel négy szem közt beszélni, — mondá.

A bíró félrevonult, mi az ablakhoz vonultunk.

— Nemde Komáromy György ő nagyságát van szerencsém tisztelni.

— Igen, az vagyok.

— Nagyságod engem nem ismer, — vagy jobban mondva, elfelejtett. Én Fülep vagyok, ezelőtt két évvel szobapinczér voltam Nagy-Kállóban. Sokszor volt szerencsém kiszolgálni.

Elnevettem magamat.

— Hát az a másik ki a fene?

— *Elemér a Sas*, igen szépen tud rajzolni.

— Én ezt az egész históriát nem értem.

— Ha nagyságod megígéri, hogy el nem árul, elmondom az egész történetet.

— Halljuk, — mondám; — ha nincsen benne gazemberség, hallgatok.

— Nagyon kevés.

És folytatá:

— Elemér, a Sas igen szépen tud rajzolni litograf volt Lembergben, Ponyinszky alatt szolgált a légióban; apja zsidó volt, Adlernek hívták. Ő keresztény s Adlerskynek hívják, s azért neveztem el Elemér a Sasnak. Dévára menekült, ott megismerkedtem vele, a téli hosszú estéken rajzolni tanított, s addig rajzoltunk, míg egy néhány ötvenest pingált. Én túladtam rajtuk, végre gyanúba keveredtünk. Tudja nagyságod, a tyúk is kikaparja.

Déváról megszöktünk, Lippán elfogtak. Aradra akartak kísérni a beezirk börtönébe. Azon jó gondolatom jött, hogy kiadjam magamat gróf Teleki Sándornak, az ezredesnek, őt meg Elemér a Sasnak.

A lippai katonai parancsnok, egy grani-csár major, nagyon megörvendett, hogy hoz-zánk hasonló két nagy halat foghatott. Engem szoros vizsgálat alá vett, s vallatott úgy, hogy a torkom kiszáradt, új épületbe kísértet, nyolcz katonát rendelt mellénk, s őriznek úgy, mint rangunkhoz illik.

— De hát aztán mi lesz a vége?

— A vége épen olyan egyszerű, mint a milyen nehéz volt a kezdete. Látja nagyságod, hogy meg van rakva ez az asztal?

— Látom,

— Így lesz ez Szolnokig mindenütt, így volt ez Lippától idáig. Méltóztat látni ezt az aranyos bársony sapkát?

Levette fejről a sapkát s bojtját lógatta.

— Ezt a sapkát egy fiatal szép zsidóné-től kaptam. Az apja Kohón volt pálinkafőző, ismerte jól apámat, s engem nagyon szeretett, s homályosan még emlékezik ő is rám. Lányka korában látott gyakran lovagolni. A mely állomásra megérkezünk, rögtön elterjed a hír,

s hozzák mindenfelől az ételt és italt. A katonák terjesztik, mert ők is jól laknak utánunk. Csak egy baj van.

— Micsoda?

— Nincsen szivarra való pénzünk.

— Hát a gyűrűit miért nem adja el?

— Miért nem adom el? kérdé mosolyogva.

Mind hamis az, uram; ez a tíz gyűrű nem ér nyolczvan krajczárt. Méltóztasson megnézni, ennek a köve spanyol viasz, ez a rubint, meg ez a nagy smaragd, üveg. Aztán láthatja, hogyan festenek, milyen piszkosak az ujjaim alattok.

— Ugyan minek viseli?

— Úgy kívánja rangom, hogy smukkos legyek. A majornak azt mondtam, azért viselem, hogy rám ne ismerjenek, mert úri ember nem visel ennyi gyűrűt. A parasztoknak mutogatom s mondják: látszik, hogy úr, csak úgy villog meg fénylik a keze a sok drágaságtól.

Kivettem zsebemből egy tízest s átadtam neki.

— Ugyebár nagyságos uram, ha nem lennék Teleki Sándor, nem kaptam volna ezt a tízest.

— Valószínűleg; de mondja a végét.

— Innen Nagyváradra visznek. Ott betegnek fogom magamat jelenteni; megkérem

a profoszt, ne eressen be hozzám senkit, mert nem tudok beszélni. Felkötöm az arcomat, hogy rám ne ismerjenek; azt mondom, hogy lappangó orbánczom; van ez úri betegség, s homeopathice gyógyítom. N.-Váradon félek, mert 14 hónapig szolgáltam a Sasba. Ila innen szerencsésen kimenekülök, Szolnokig semmi baj. Elemér a Sas hallgat, mert csak lengyelül tud. De szépen rajzol.

Szolnokon átvesznek a zsandárok, s felkisérik Pestre az Újépületbe. Itt ki fog sülni az egész *spiczbuberáj*. *Én kapok 6—8 hónapot a hamis bankó terjesztésért, Elemér a Sas két három esztendő; s lesz ideje énekelni, hogy: „Búsul a lengyel.“*

Még egy ötöst nyomtam a markába, s kiementem a bíróval. A bíró kérdé:

— Hát?

Elmondom a történetet.

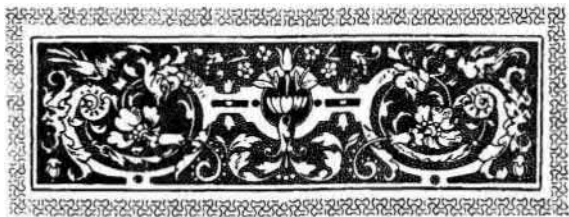
— A poncziusát! de szeretem, hogy így lóvá teszi a németet. Én is aduk neki egy pár forintot.

AZ ÉN KACSÁIM.

KISS JÓZSEF EZREDES PAJTÁSOMNAK

BOLDOG ÜNNEPEKET.

Nem lesz itt most szó a „*káka tövén költ a Nrucá*“ról sem *br. De Manx réczéiről*, melyek önmagukat fűzték füzérre, és spárgával átdárdázva repültek a „magas egekbe,“ — sem az „*anas domesticus*,“ sem az „*anas boschas*“^u-ról.

Nem vezetem a kegyes olvasót lesbe, vagy húzásra, part szélről, nád között, usztában, vagy vizsla előtt reptiben löve; vagy kora fagykor csoportba tömörülve, s közikbe hintázva, vagy késő őszszel, fiók szárny-próbálgatáskor, jércze mellől egyenként leszedve, vagy gácsér után egy kapásra kettőztetve.

Az én kacsáim szelíd, jámbor kacsák; nem kell értök futni, fáradni, — könnyen ejtethők, könnyen foghatók; — a mocsár szu-

nyogjai nem fognak csípni, a posvány maláriája nem fog lázt okozni, — lábaink nem vizesednek meg, és senki sem fog náthát kapni.

Kényelmesen foghatjuk, löhetjük őket. — a pipafüstös kávéházakban, a kandalló mellett, a szerkesztőségben, vagy a bérkocsis kocsija bakján, — a miniszter theája mellett, a komédiás két jelenet közt, s a „*femme incomprise*“ rizsporos szelenczéje mellett.

És mégis — e pár *kacsa* a két világot *felgágogta*.

XIV. Lajos magasszárú csizmákban, ostorral kezében megjelent a párisi parlamentben, s azt mondta: „L'Etat c'est moi!“ — az állam én vagyok! — Nikolaj czár elküldte Mentsikoffot Stambulba a beteg emberhez, s azt izente: „Törökország én akarok lenni! — vagy . . . . ütjük egymást!“

Mentsikoff sarkig érő felső kabátban, lovag-ostorral kezében, adta vissza a látogatásokat; kancsukájával akart imponálni a *bujuk effendiknek*.

A lapok tele voltak Mentsikoff arrogantiájával.

Én a „L'Homme“ lapban —: mint már egyszer irtam — a „külföld“ rovatot írtam *AZ*

ollóval; — a lap ki volt szedve, sajtó alá kellett tenni, — főszerkesztőnk épen indulóban volt, midőn beállít egy nyomdász-segéd, s azt mondja:

Ribeyrolles úr! azt izeni Taffery, hogy még tizenöt sor hiányzik.

Ribeyrolles felém fordul, s azt monda:

— Légy szíves, pingálj nekik tizenöt sort.

— Miről? — kérdém.

— Valami *kozákat*; *különben itt van egy levél Hertzentől*, kipuskázhatsz valamit belőle.

Átadta a levelet és távozott.

A Herten leveléből csakis ennek a tételnek vehettem hasznát: „A háború kitörése csupán attól függ, hogy Mentsikoff milyen instrukcióval van Konstantinápolyba küldve

Na hiszen, ha csak attól függ, — gondolám adok én Mentsikoffnak instrukciót — s íram:

„Biztos forrásból értesülünk, hogy Mentsikoff tábornok következő instrukcióval van Konstantinápolyba küldve“ . . . s írtam egy *instruciót Mentsikoffnak*.

Másnap azt kérdi a főszerkesztőm:

— Honnan vetted te a Mentsikoff instrukcióját?

— *Csak úgy gondolomra.*

— Nagyon valószínű!

S elkezdte magyarázni, hogy miért, —
— csakis egy pontban nem értett velem egyet.

Lapunkból átvette a „*Times*,” a *Times*-ből a többi lapok valamennyien, — s az én kacsám átrepülte az óceánt, s gágogott a két világnak.

Végre az orosz hivatalos lap megczáfolta, biztosított a békéről, s Nikoláj czár békés hajlamairól.

Ez az egyik kacsám; — most jön a másik.

Garibaldi megígérte az öreg Dumasnak Palermoban, hogy ha Nápolyi beveszi és a Bourbonokat kiűzi, sok és hasznos szolgálataiért átadja neki három évre lakásul a „*Ciathamone*” kiskirályi palotát, kinevezi a nápolyi múzeumok tiszteletbeli igazgatójának, és lapját — melyet Dumas Nápolyban fog szerkeszteni — saját orgánumául ismerendi el.

A csodadolog megtörtént, — a hihetetlen ténynyé vált; — Garibaldi tizenegyed magával bevette Nápolyt, s a szentelmoi várat elfoglalta *egyedül*.

Dumas megindítá lapját „*Indipendent*” cím alatt, s a lap első hasábján, mottóul Ga-

ribaldinak egy levele állt, mely lakonikus rövidséggel a lap programját képezte.

En a XV. hadosztálynál táborkari ezredes voltam, Türr tábornok hadosztály parancsnok, Éber Nándor és Rustow dandár parancsnokok.

A XV. hadosztályt tartották Garibaldi legjobb seregének; ebbe voltak beosztva: a marsalai *ezer*, a *légiók*, a *genuai vadászok*, a *magyar huszárok*.

Mi formáltuk többnyire az előcsapatot, s ennek folytán legközelebbi érintkezésben valánk a fővezérrel és táborkarával. En Türr mellett lévén, majdnem mindig a főhadiszálláson voltam.

Nápoly bevétele után elmentem az öreg Dumasnál tiszteletemet tenni. Azzal az ő kedves, kedélyes, előzékeny, szellemes modorával fogadott, magánál tartott ebédre, — s midőn elbúcsúzám tőle, azt mondja:

— Lásd, te egy nagy szolgálatot tehetnél nekem.

— Parancsolj! — felelém egész készséggel.

— Te többnyire a főhadiszálláson vagy, naponta érintkezel Garibaldival, — küldhetnél rendszeren tudósításokat az „*Indipendente*” számára.

— A legnagyobb szívességgel! — csak-hogy én az éjjel a légióval megyek Casertába. onnan minden pihenés nélkül Avellinoba, Arianoba, s mindaddig, míg Türrt beérem, ki azon a vidéken egészen elszigetelve működik a felázadó légió ellen, — s kinek ott igen nehéz feladata van.

— Annál jobb! onnan fogsz tudósítani;

Casertába — ott volt a Garibaldi főhadiszállása — magam is kimehetek.

Én megígértem, s cseberből vederbe, levélről levélre, az „*Indipendrn*“-nek rendes levelezője lettem, — s annyira magamra szoktattam az öreg urat, hogy ha pár napig nem tudósítottam, haragudott s szidott; — s ha azt irtain vagy mondtam neki, hogy nem volt semmi közlésre méltó dolog, mindig azt felelte:

— Ha nincsen semmi, hát csinálj!

Garibaldi átadta a két királyságot Viktor Emanuelnek, visszavonult Caprerára, — a „*Washington*“ gőzösön elutazott; fia Menotti, 600 frankot kért kölcsön cicerói intendánstól, hogy apja — a dictator elutazhassék. — *Ezt gr. Zichy-Ferraris Viktor nem fogja elhinni.*

Ez időben ki voltam merülve, elfáradva, s különösen nagyon elkedvetlenedve; — s főleg az a colossalis háládatlanság, melylyel

Garibaldit bizonyos részről illették, gyötört. Három havi szabadságért folyamodtam, s azt meg is nyervén, beköltöztem Nolából Nápolyba.

Az öreg Dumas egyszer mint másszorra meghívott ebédre, s én mindennapos vendége voltam — ő főzte sajátkezüleg az ebédet, s mi jóízűen megettük sajátszájúlag. Fia — ifjabb Dumas Sándor — látogatására jött Párisból betegen érkezett, s olyan misantrop-féle érzelmek környezték; — került a társaságot, de engem — miért, miért nem: nem tudom — nagyon megszeretett, — megismerkedett nőmmel s órákig eljátszott kis fiammal; — nekem volt két kis ponym s egy kis *panierem*, *kirándulásokat tettünk együtt Nápoly gyönyörűen érdekes vidékén, kikocsiztunk a bajai öbölbe. Fuozoliba, a Solfatarához, Cumába, Resinaba, Castellamareba, le egész Sorrentoig, s onnan áteveztünk Capri szigetére; az Eremitaggion keresztül lementünk Amalfiba, s onnan a Terra di Laboron át vissza Nápolyba.*

Nekem rendkívüli élvezet volt a világ egyik legérdekesebb vidékét, az írók egyik legérdekesebbjével körüljárni.

A jó levegő, a szórakozás, a folytonos érdekeltség, a munkától való megpihenés által visszanyerte egészségét, s előbbi jó kedélyét. Gyakran monda: ön az én orvosom!

Sohasem láttam apát, ki fiát úgy szeresse, úgy bámulja, mint az öreg Dumas, — s fia ezt épen úgy, vagy még nagyobb mértékben viszonzta, — de azért folytonosan, örökösen előzőitek egymásra; és milyen élczek! — például:

— Az én apám, — Dumas pere, — olyan hiú, hogy Parisban sokszor kiáll kocsijának hátulso bakjára, csak azért, hogy azt higgyék, hogy neki *szerecsenje van*.

És ez így ment folytonosan.

Garibalditól, elutazása után több napig nem kaptunk semmi tudósítást; — az öreg Dumas a hányszor látott, mindig kérdezte tőlem:

— Még sem tudsz semmit Garibaldiról?

A felelet természetesen az volt rá, hogy: nem. Ilyenkor ideges lett és zsémbes; — én már kezdtem unni az örökös egyforma kérdést.

Klapka Nápolyba jött látogatóba, s hozám szállott. Beszélgetés közben azt kérdi:

— Mit szoktál esténként csinálni?

— Én minden este elmegyek az öreg Dumashoz, nagyon érdekes társaság gyűl ott egybe, — ő dolgozik, mi meg csevegünk; — menjünk hozzá; megérdemli, hogy lásd, miként ír és teljesen résztvesz a társalgásban is.

Ez este a szokottnál többen voltak nál és nők is; — bemutattam Klapkát. — a társaság oszlani kezdett, minket egynéhányunkat theára marasztott. Felállt, levető kabátját, s Klapka felé fordulva azt mondja:

— Uff! de jó, hogy magunkra vagyunk, régi pajtások, kedves tábornokom! — az igaz, ma van szerencsém először tisztelni, de még Komáromból ismerjük egymást, — emlékszik, mikor kirohantunk, hen? (*felém fordulva*).

— S te még sem tudsz semmit (faribaldíróról?)

Egy eszme villant meg agyamban.

— De igen is sokat tudok.

— Hát miért nem mondod?

— Nem akartam közprédára bocsájtani, — tartom az „*Indipendente*“ számára.

— Bravo, nion galliard, tu est plus faurt commc je le croyais! — Mondjad!

Egy párt köhintve, rákezdém:

— Garibaldi a „*Washington*“-on megérkezett Caprerába. Az idő gyönyörű volt, a tenger csendes, mint egy tó vize, az equipage teljes egészségben, a legénység dupla portiot kapott.

— A detaillokat elengedem, csak a szá-

raz tények kellenek, — majd felbokrétázom s kifrizírozom én, — vágott közbe.

— Akkor hát nem mondom.

— Eltűnök mindent, elszenvedek mindent, még azt a barbár kiejtésedet is, csak mondd,

— vad hunnus!

— Jó! — folytatám; — hol is hagytam el? — igen ... az equipage dupla porciót kapott, kedvező észak-keleti széllel 8—10 bogot haladva óránként, végre a „Washington“ Caprerába érkezett, s a Portó Militaire-ban kikötött. A tábornok ladikba szállt, a kapitány Origoni és Basso kíséretében a partra vezetett; — a mint a kősziklához ért, kényelmes kavicsozott útra bukkant, — ez nagyon meglepte, — a mint tovább a kőszirtek közül kiért, a magaslaton egy csinos — angol elisabethian-stílusban épült villát pillantott meg. Bámulata nőttön-nőtt.

— Mi akar ez lenni? — kérdé Bassótól. Basso intett kezével, hogy nem tudja, — Origómnak szeme-szája elállt.

Kényelmes kavicsozott úton a villához értek; az ajtó kétfelé nyílt, Garibaldi az előszobába lépett, jobbra a parlour, balra a dining room, szemben a lépcsőzet, — az emeleten a bedroom ok, alant a dűnnstes, konyhával,

kamarával, épen úgy, mint London mellett Windsor, vagy Richmond környékén.

Benyit a nappali szobába, — egyszerűen de kényelmesen bútorozott, szőnyeggel bevont salon, márvány kandallóval, utrechti zöld bársony bútorzattal, mahagóni fából; — a falon Victor Emanuel életnagyságú képe Pagliano-tól festve, a nagy zöld posztóval terített Íróasztalon Cavour arcképe Gerolamo Judunótól, — mindakét festő 1859-ben Garibaldista tiszt volt, — ez is gyöngéd figyelem; — a Cavour képe alatt egy nagy pecsétetes levél Garibaldi-nak címezve.

Garibaldi felbontja a levelet s olvassa:

„Tábornok!

Míg ön a két Sicziliát királyomnak és Olaszországnak meghódította, addig én, királyom parancsára, igyekeztem önnek, tábornok! Caprerán egy kevés kényelmet eszközölni. Változtatlan nagyrabecsüléssel:

Camillo Cavour.“

Az öreg Dumas itt már nem állhatott többé ellent maga magának, s azzal a jószágával lelkesült rajongással felkiáltott:

— Mondtam mindig, hogy nagy szíve van Victor Emánuel királynak! — éljen Victor Emánuel!

Kijöttünk az utcára, s azt kérdi Klapka:

— Te, igaz az, a miket beszéltét?

— Majd meglátod holnap.

Klapka is gondolatokba merült s szállásunkra mentünk.

Reggel még ágyban feküdtem, midőn bejön hozzám *Vazili*, a Dumas cserkesz legénye; (kiról a fia azt mondta; Nagy mester az én apám, az örményből cserkeszt tud csinálni!)

Felöltöztem, s mentem Dumashoz. Alig volt időm jó reggelt kívánni, s kefelevonatot tartva kezében, szólt:

— Ül le, hadd olvassam el.

Felolvasott egy nagyszerű, szívből e mélyen érzett vezércikket Garibaldiról, a királyról és Cavourról.

Én nagyon megbántam rossz tréfámat, s töredelmesen mondtam:

— Mon pére! rendesen édes apámnak hívtam, — nagyszerűen szép, de ebből egy szó sem Igaz.

— Hogyan? — kérdé bámulva.

— Te tanítottál, hogy: ha nincsen semmi, hát csinálj!

Lesütötte fejét, s szünet után kérdé:

— Hát már most mit csináljunk?

— A lap még nincsen kiosztva, vétesd ki a sajtó alól e cikket, tégy mást helyébe — és . . . bocsáss meg nekem!

Hirtelen felugrott íróasztala mellől s elkiáltja magát:

— Vazili!

Vazili bejött.

— Eredj rögtön a „*Hotel de Geneve*“-be, s vidd el ezt a czédulát!

Leült, s egy pár sort irt; — felolvasá:

„Barátom!

A mit Teleki ezredes Garibaldit illetőleg beszélt, egy jól komponált nagy kacsá, — nehogy elküldje a „*Siécle*“-nek; — elég, hogy én felültem.

Dumas.“

Vazili visszajött s hozta a választ:

„Mester!

Még az éjjel elküldtem egy kétszáz szavú távsürgönybe foglalva. Jövök rögtön.----- —“

Töröm a fejemet, de a név teljességgel nem jut eszembe.

Az én kacsám kijött a „*Siécle*“-ben, abból átvette minden lap Európában, átrepült az Óceánon s gágogott a két világnak.

Pár hét múlva Turinba mentem, — tisztelegtem Cavournál, s jóindulatukig azt mondja:

— Neheztelek az ezredes urra!

— Nagyon sajnálom, kegyelmes uram, de nem tudom, mivel szolgáltattam okot rá?

— A nagy *kacsával*; — nem azért, mert csinálta, de azért, hogy — eszméjét nem közzölte velem.

EGY PÁRBAJ TÖRTÉNETE.

A világ hírlapirodalmában senki sem hagyott maga után olyan nagy nevet hátra, mint Carrel Armand.

Én többekkel voltam barátságban, kik neki benső barátai valának, s kik mindig tisztelettel, szeretettel s nagyrabecsüléssel beszéltek róla.

Különösen *Ribeyrolles*, — ki főszerkesztőm volt a „*L'homme*“ lapnál, száműzetése előtt a „*Reforme*“ot szerkesztette, az előtt pedig a *Cari'el Armand* „*National*“jának volt munkatársa, — nagyon gyakran beszólt róla nekem, s mindig egész elismeréssel.

Pizában a 60-as években szerencsés voltam megismerkedni *Garnier-Pages*-sel, ki Carrel

Armand munkatársa volt; később a februári forradalom alatt az ideiglenes kormány tagja, majd belügyminiszter, s ki a 75 centimes adórovatokért elveszté népszerűségét.

Ez időben itt töltött egypár hetet, tanulmányozandó az olasz képzőművészet kezdetét és fejlődését.

Piza az olasz képzőművészet bölcsője, a *campo santo*, az olasz művészet óvodája: Byzantzból ide menekültek az iconoclasták mesterei, kik a festészet s mozaik mesterségét átültették.

Én is e tárggyal foglalkoztam; s történetesen egy kép előtt megismerkedtem *Garmer-Pagessel*.

Ugyanez időben volt Pizában egy *Richard* nevű festő, ki a francia kormány megbízásából több év óta a régi nagymesterek műveit másolta a Louvre-múzeun számára.

Richárd nekem igen jó barátom volt, s mindennapos vendégem; egyike volt a legeredetibb embereknek, kiket valaha ismertem; tetőtől talpig művész előnyeivel és hátrányai-val; rajongó az idealizmusig, hóbortos az örültek házáig.

Fiatal korától kezdve szenvedélye volt a régi olasz iskola: Giotto, Mantegna, Orgagna;

és pedig annyira, hogy úgy szólva belerajzolta magát e nagy mesterek másolásába s e korban páratlan volt.

De szegény Richard mellbetegségben szenvedett; az örökös munka, az örökös exaltáció megölte: nem volt a világon senkije, egyedül állt, s ez őt nagyon bántotta.

Engemet s családomat a rajongásig szeretett, s gyakran mondogató: *magokat kivéve, engem soha senki sem szeretett.*

Dante volt egyedüli költője, a középkor ideálja, s Giotto bálványa. Mindenre, a mi tetszett neki, változatlanul ezt mondta: *ce Dantesque.*

Emlékszem, egyszer bornyúpörkölt puliszkával volt vacsorára; ez nagyon tetszett neki, s egész elragadtatással kiálta föl: „*c'est une vrai polenta Dantes tjue! . . . S ettől fogva ezt az ételt mindig: „Dantesque“-nek hívtuk.*

Úgy kell lenni, hogy a művészek másképpen vannak alkotva, mint mi közönséges emberek.

Jól mondja az olasz, hogy a kiben nincsen meg a *fuoco santo*? (a szent tűz), az hagyjon fel a művészettel.

— De hát mi az a *fuoco santo*?

Egy neme a hóbortnak a lángész tőszom-

szédságában; faltalálása a valónak a szépben, az igaznak a természetben; költészet a realizmusban, eszményképzés a naturalizmusban; utánzása a természetnek az Ő megközelíthető valóságában, egy kevés idealizmussal megvilágítva; felülemelkedés a közönségesen; szárny a magasság felé; hivatás az alkotásban; szenvedély a szakmában; törekvés a jövő felé; megérezni a bekövetkezendőt, sejteni azt, mit még homály fed; .... előre haladni, előre törni!

A *fuoco santo* .... világít, de egyszerismind égét is, . . . s nagyon gyakran elhamvasztja azt, a kiben ég.

Így égett el az én Richard barátom is: megölte szenvedélyes rajongása. Gyenge teste nem bírta meg lelkének törekvéseit, s hosszasan haldokolt ironjával kezében.

Egy reggel hozzánk jött, nagy tárczával hóna alatt.

Mi szívesen üdvözöltük.

Búcsúzni jövök, mondá, — elhoztam magoknak emlékebe azt, a mi belőle megmarad . . . s átadta rajzait. Most is megvannak.

Pár nap múlva meghalt, ... a hideg szél elfujta a szent tüzet!

Garnier-Pages és Richard, kit az előbbivel megismertettem, — nagyon gyakran töl-

lőtték nálam az estvéket, s ilyenkor mindig igen érdekes dolgokról folyt a beszéd.

Garnier-Pages szoros barátságban állott Carrel Armanddal, s nagyon szeretett róla beszélni.

Tőle hallottam legtöbb részletet Carrel életéből.

Carrel Armand Rouenben született 1800 május hó 8-án.

Apja kereskedő volt, s fiát a katonai pályára szánván, a st.-cyri katonai intézetben neveltette.

Carrel végezvén tanulmányait 1819-ben, hadnagy lett, de már 1822-ben kilépett a francia hadseregből; 1823-ban pedig beállott a Mina önkéntesei közé.

Ki volt *Mina*?

Arra, hogy valaki Mina lehessen, Spanyolországban kell születni, ott kell élnie!

Mina guerilla-vezér volt, olyan mint Don Raphael del Riego, mint Fra Merino; olyan mint Don Raman Cabrera, mint Zumalacareguy.

Guerilla csak Spanyolországban terem.

Ott nő az a fénylő nap, a szép kék spanyol ég alatt: a bask Pyrenek, a Sierra Nevada sziklái mögött; a Guadalquivir völgyé-

ben; az el Hoerto citrom s narancsfái között, vagy Biscaya partjain!

A guerilla olyan a katonák között, mint a bolygó csillag az éj firmamentjén: van és nincsen; megjelenik, hogy újból eltűnjön, világít, hogy a sötétben múljon ki; sokszor fénylő, ragyogó csillag a szabadság egén, máskor kiégett test a szolgaság mennyezetén; .... hős elszántsággal hal martyr-halált, s orozva rabolja H a gyorskocsit; mellével képez sorfalat a betörő idegen hatalom ellen, s álutakon vezeti be az invasió seregét; ma légió,.... holnap eltűnt felleg; a népjog dicső harezosa vagy a praetendens bérencze!

Gyalog: fegyvertelenül, cucillóval kezében rohan a biztos halálba; lóháton: szikla mellé bújva czéloz a trabukkóval; tengeren: kalóz, Hibustier, pirata, corsaire; sokszor méltó Küneslin'hez máskor ... aljasabb Zampánál!

Hajdan betörték a mórok Spanyolországba, s ott találták a guerillákat; betörték a Bourbonok is, s a guerillák gomba módjára nőttek; betörték a Bonaparte francziái is, s ekkor József csak azt írta neki: „Minden kőszirt, minden fa megűl egy guerilla lő reánk.“

VII. Ferdinánd ellen: Riego és Mina, Don Carlos mellett: Cabrera és Merino!

Carrel Armand Mina guerillái közé állott

be, s harczolt a népszabadság érdekében és az abszolutizmus ellen mindaddig, míg a francziák által elfogatott és haditörvényszék elé állították, mivel hármas bünt követett el: harczolt a szabadságért, francia volt és Mina embere! — azonban ékesszólása megmenté.

Franciaországban mindenki, ha észszikrát érez magában, Párisba törekszik; mert ez a nagy napja a világ értelmiségének magához vonja a sugarakat.

Carrel Armand is itt telepedett meg, s alapítá 1830-ban Thiers-szel és Mignetvel a „Nationalst.

De miután Thiers nemsokára miniszter lett, Mignet pedig meghunyaszkodott, Carrel egyedül maradt s egyedül küzdött a népfelség érdekében.

Üldöztek, mint a hogy az a maga rendjén is van; mert jaj annak a hitnek, melyet nem üldöznek, — annak jövője — csak holnap!

A mint e sorokat iram, eszembe jutott, hogy én Carrel Armandról valami igen szépet olvastam. Váltig törtem rajta a fejemet, hogy hol. — de emlékezetem cserben hagyott. De mikor valamit nem tudok, úgy teszek mint mindenki: előveszek egy lexikont, s kiszedem belőle.

Én e részben töredelmes bűnös vagyok, mert bűnömet bevallom; de nem ment a rezidivától.

Ha a „Conversations Lexikon,“ az „Encyclopaedia,“ az „Un milian des Faïtes“ a „Biographie Universelle,“ a „Dictionarium“ ki nem elégítnek, — elmegyek Sámi Lászlóhoz s ráviszem a csevegést a tárgyra, melyet tudni kívánok. Ez persze többnyire estve történik, s ilyenkor megiszunk a ő „ringató“-jából, — melyről a német azt mondta: „ein wunderbares product“, — egy pár pohárral s nekem nem kell a dictionariumban matarászni.

Ez alkalommal is így történt; hozzá mentem s beszélgetés közben kérdém tőle; „Laczi, mond meg nekem, hol olvastam én valami igen szépet Carrel Armandról?“

Ó mosolyogva, — mert ilyenkor mindig mosolyogni szokott — csak ennyit válaszolt: „Hát Louis Blanc: Tíz év történetében.“

Elővettük a Carrel Armandról szóló kötetet s elolvastuk.

Nekem elment a kedvem e czikk megírásától. Úgy voltam vele, mint az értelmes zongorajátzó, mikor Lisztet hallja.

Sokáig gondolkoztam, míg végre egy meglehetős gondolatom támadt.

Azt gondolám: a kép megvan, — leporozom egy keveset, s megcsinálom hozzá a rámát.

Az áprilisi események után egy államsíny elnyomá a „Tribune“ hírlapot, s számtalan üldözés célpontjává tévé a „Nationalst.

Szerkesztői közül négy, — köztük Carrel Armand — fölváltva, mindegyre meg voltak támadva személyes szabadságukban. A „National“ pedig nem hogy gyöngült volna, sőt ellenkezőleg: napról-napra fenyegetőbb állást foglalt el.

A pairek házának illetékességéről 1834-dik decz. 18-án a következő cikket közölte:

„Szép cikket lehetne írni azon okokról melyek a pairek házának illetéktelen volta mellett szólanak az áprilisi vádlottak ügyében. Ez okok főleg azon föltett bosszúból volnának menthetők, melyet a z áprilisi vádlottak, a volt júliusi férfiak véleménye ellen okvetetlenül érez egy olyan ház, melylyel maga a juliusj forradalom is úgy bánt, mint vádlottal, melyet megfosztott örökségétől s leglényegesebb jogaitól, melyet a demokraczia ítélőszéke elé idézett; melyet a restauráció büntársának vádjával illetett, s melyet még most is folyvást ijeszt a Ney visszakövetelésével, kit e ház

emigránsai, a forradalom renegátjai, a katonai és polgári rend jöttmentjei gyilkoltak meg.

Nem, az örök igazság, a jövő nemzedék és saját lelkiismeretünk nevében nem lehet az, hogy Bonaparte elaggott szenátorai, összezáradt marsalljai, a restauráció nemesei, a közvélemény megvetése között megbukott s véreinkkel bekevert három-négy rendbeli miniszterek, kik az aug. 7-iki királyság néhány notabilitása által azon föltétel alatt lettek feleresztve, hogy ezek csakis *„igenek“-re nyissák szájukat, hogy e különböző forrásból származó szolgálattelkek gyülekezete illetékes legyen oly férfiak bűnös vagy büntelensége fölött nyilatkozni, kik a júliusi forradalom tovább erőszakolásával vannak vádolva.*

Ez nem lehetett a felsőház azon bizottságának véleménye, mely e tárgyban megtette jelentését, melyből meplepónél meglepőbb részeket volt alkalmunk idézni. A fejezet, melylyel idézeteinket befejezzük, a ház illetékességének megállapításával foglalkozik.

E munkálatot Portalisnak, a X. Károly korában volt miniszternek tulajdonítják.

Engedje meg Portalis úr, hogy piruljunk helyette. Lehet képzelni, hogy e csomó alkotmányos eretnokséget, a fölvilágosodott nemzeteknél mindenütt elfogadott büntető elvek e

megsértését, ez esztelen sofismákat kénytelenek, vagyunk azon kifejezhetlen megvetésünkkel sújtani, melyet ezek olvastára minden becsületes szív, minden fölvilágosodott ész osztani fog.

Nem szükség, bogy a józan érzék, igazság és szégyen észrevételére mutassunk, mely a gyalázatos mű minden sorából önkényt születik. De ez okirat terjedelme, mely oly szépen jellemzi a szószekről virágos nyelven ellenállási rendszernek nevezett elvetemült hit-hagyást, arra kényszerít, hogy a jövő számra halasszuk észrevételeinket.

Itt csak első benyomásainkat mondtuk el, miket azonban félreteszünk, hogy a legkínosabb és legbosszantóbb czáfolathoz legyen hideg vérünk, mit még a legaljasabb bűnnel szemben sem kell elvesztenünk.“

A czikk a szélsőségig sértő volt, s ép ez által ütött el a „*National*“ megszokott irodalmi hangjától.

A pairek háza sértve érezte magát, és Ségur Filep indítványára, — melyet Dubouchage, Lanjuinais, Pontecoulant és Excelmans hasztalan elleneztek, ítélszéke elé idézte a lap ügynökét: Rouent.

Rouen, az akkor fogva volt Carrel Armandot bízta meg a védelemmel, minek helyet

is adtak, — s így decz. 15-én mindketten megjelentek a pairek háza előtt.

Rouen csak néhány, mérséklettel és nemességel telt szót mondott.

Erre fölállt Carrel Armand. Arczárói le volt olvasható minden gondolat, mi izgalomban tartá; magatartása férfias, kissé megvető vala.

Következőleg szólt: „Nem tudom, paíruk, ha nem bámulnak-e, hogy önök a mi bíránk, a mi minket illet, mi azt kérjük önmagunktól, hogy az elvek miféle fölforgatása, miféle észrevétlen változások következtében kerülünk az önök törvényszéke elé.

Nem tagadjuk, hogy a sajtó kódexének egy homályos zugában ott maradt a két ház azon kísértetbe hozó joga, hogy a szabad vitakozás fölött saját magának bírája legyen.

Igen, ez meg van írva, miként meg van írva vagy negyvenezer más bosszúálló törvény, melyekkel a pártok húsz év óta tizedelik magukat, s melyeket nem töröltek el név szerint, mert senki sem tette fel, hogy még valaha kihívólag nézzenek egy rendezett és szabad nemzet szeméibe.

Mi, a júliusi forradalom emberei, csak önmagunkat hibáztatjuk, hogy az új hatalom kezeiben ily fegyvereket meghagytunk. Saját

kárunkon tanuljuk meg., hogy a szabadság nem a béke erényeivel s a bármennyire is előhaladt közvéleménnyel, hanem a világossággal, erővel s a biztosítékok azon tökéletes összhangjával védekezik, a mit a fegyverek lerakása előtt megnyertek.

A júliusi forradalmat sokat dicsérték szélsősége miatt, s mi bizonyára nem kárhoztatjuk ezért, mert ha a küzdelem pillanatában bátorságot is önténk belé, de a humanitást is prédikáltuk neki. Hanem a jövő szemére fogja vetni bizalma túlságos őszinteségét. Alig menekült ki a svájcziai szuronyai közül, már is azon mesallianceba jutott, mely ma csak hogy meg nem fojtja. Volt részünk a tapasztalatlan bátorságból, s hordozzuk is következményeit. Mert a restauratio csak gyűlölségre nevelt, s félig theokratikus elnyomási modora a voltairi hitetlenség ismétléseibe szorított minket.

Szinte csak ennyiből állott egész szabadszellemű nevelésünk, volt bennünk plebeji és bölcsészi gyűlölet, de megállapodott politikai nézet vajmi kevés; tudtuk, hogy kell az elveszett szabadságot visszaszerezni, de nem, hogy kell a kiküzdött szabadság elvesztését kikerülni, így. nem is maradt a júliusi forradalomból egy jelképnél: a trikolórnál; egy szónál: a nép-fenségénél, s azon halhatatlan példánál egye-

bünk. hogy egy nagy és szent ügy miatt soha se csüggedjünk el!

Esztelenek és ifjak valánk a győzelem után való napon! Szemeinkkel csak előre néztünk s nem gondoltunk kiindulási pontunk biztosítására; rohantunk az új reformok meghódítására, s egy dicsőséges és ismeretlen jövő fölfedezésére; s mikor reámutattak előttünk a restauráció elvei és egyéneire, kik kikeltek a véres sárból, melybe mi kevertük, és sarokba álltak hátunk mögött: mi szánakozva vontunk vállat reá.

Mikor felmutatták a rendőrség irattárát, a régi parlamentek avas, nyomozó modorát, s a közjóléti bizottság és császári inquisitio határozatait, melyeken az új rend és viszonyok emberei éjjel-nappal dolgoztak; midőn igv szóltak hozzánk: „e papír-hegyekkel el lehet fojtani az emberi nem minden szabadságát, a gondolat minden jogát, a szív minden nemes szomját: nekünk csak egy feleletünk volt, kezdetben igazságos, később, a tények által történt dementálás után, triviálissá vált felelet; azt mondók ugyanis: Nem mernek! . . . a nép nem mondott le jogáról, a közvélemény éber. a júliusi forradalom még nem oly régi: nem mernek! . . .

De bizony mertek! . . . mert a gyakor-

lati szellem biztosítva volt. hogy megfékezzen mindent, a mihez ér, s hogy a haza minden joga ellen tetszése szerint találjon a kormány részére egy még régibb, és kitörölhetlenebb jogot.

Itt láttuk Parisban az ostromállapotot, a gyalog katonaság bíraskodása alá vetett politikai írókat, a legutolsó rendőr szeszélyének oda dobott személyes szabadságot, a kezdetben megsértett, később vérrel bemocskolt családi szentélyt, a levéltitok megszegett szentségét, s végre azt. hogy az egyesülés, az unió elve, az egyenlő állású és politikai nézetű emberek kölcsönös segítése, egyenlő volt az állam ellen elkövetett árulással; így történt, hogy magunk is kilettünk fosztva Írói és polgári jogainkból, meg voltunk támadva szabadságunkban és vagyonunkban csak azért, mert fenn akartuk tartani a lapot, mely először közölt fölhívást az orleans-dynastia érdekében, miért is ezennel bocsánatot kérek a szabadságtól és hazámtól.“

Itt áttért az újabb sértésekre, miket a pairek háza most volt megboszulandó; s ez alkalomból fölemlíté, hogy egyik régi munkatársa: Mignet, már 1830. február havában nem félt kimondani, hogy a pairek háza: az érdeket szerzett képviselők visszavonuló helye;

a nyújtott szolgálatok jutalma; s kórháza mindazoknak, kik a hatalom polczán megsebesültek.

Idézett aztán szavakat, melyekkel egy másik munkatársa, Thiers sújtotta a „National“-ban 1830-ban a pairek házát. „A pair uraknak valóban nincs más föladatuk, mint vizsgálni a szerencsét, hogy ez merre felé veszi az útját . . . E poltronokkal szemben erélyt kell kifejtelnünk!“

Szónok szerint a támadási hév, melyet Mignet, mostani államtanácsos, és Thiers jelenlegi miniszter kifejtettek; soha senki által se volt meghaladva.

„Minket illetőleg, folytató, mi soha sem kerestük az alkalmat, hogy ezen, önök szerint rendszeres ellenségeskedéseket megújítsuk. Ez alkalmakat önkényt adták önök, midőn a jan. 21-ki hypokrita fájdalokat fenntartották; a száz napi katonák jogait elvetették; az elvásra vonatkozó törvényt visszautasították, melyeket a választáson alapuló képviselőház kétszer is elfogadott, a rosszakaratot aztán tetézte az, hogy nem fogadták el a Ney pöre revideálására vonatkozó javaslatot.“

E név kiejtésére bizonyos izgatottság fut végig a ház tagjain. A hallgatóság figyelme

megkétszereződik. Mindenki visszatartja léleketét.

„Itt megállok, — folytatá Carrel Armand, — dicsteljes és szomorú emlék hatása alatt. Nem feladatom kijelenteni, hogy könnyebb volt-e az ítéletet törvényesíteni, mint az igazságtalan eljárást revideálni. Az idő nyilatkozott. Ma már a bírónak több szüksége van a rehabilitációra, mint az áldozatnak.”

Erre az elnök izgatottan kiáltott közbe: „Védő, ön a pairek házában beszél, vigyázzon, mert kifejezéseit sértésnek vehetjük!.” Mire Carrel a büszkeség, bátorság, szemrehányás és méltatlankodás hangján következőleg folytatá beszédét: „Ha a pairek között, kik Ney halálára szavaztak s e teremben ülnek, csak egy is sértve érzi magát, emeljen vádat ellenein: én megjelenek önök előtt. Büszke leszek reá, ha az 1830-Ki nemzedékből én leszek az első, ki idejövök, hogy a fölháborodott Franciaország nevében ez utálatos gyilkosság ellen tiltakozhatom!”

A hallgatóság lelkesedetten ugrott fel a padokról; a pairek megdermedtek.

„Védő — kiáltá Pasquier, ezennel elvonom öntől a szót!

De e pillanatban Excelmans szíve mélyéből kiált föl: „Osztom a védő nézetét. Igen,

Ney elítélése bírói gyilkosság volt. Ezt én mondom I“

Hosszas taps követé szavait.

Az ülés felfüggesztetek. Kimondhatlan zavar fogja el az 1815-ki bírakat.

A Michel Ney árnya a teremben volt . . .

Carrel Armand általános izgatottság közepét újra szólni kezd; de a rettenetes név minden perczen ajkára jött. S mikor az elnök ismét félbeszakító, fölindultán kiáltó: „Én itt a védelmet lehetetlenségnek tartom!“

Rouen 138 szóval 15 ellen bűnösnek mondatván ki, következett a büntetés alkalmazása.

Carrel Armand csak annyit kért, hogy Rouenre mondják ki a minimumot, s ha már csakugyan szigorú büntetést akarnak szabni, a többivel sújtsák a lapot.

A pairek háza, mely saját ügyében ítelt, azzal felelt, hogy hatezer frank pénzbírságot, s két évi fogságot mondott ki.

Azon fontos és sajnálatra méltó események közt, melyek az 1834-ik évet megjelölték, ez volt az utolsó.

Ezután történt 1836. július 10-én az Alibaud merénylet Lajos Fülöp ellen, és Alibaud kivégeztetése.

A sajtó még e dráma hatása alatt állott,

midőn egyszerre arra lett kényszerítve, hogy szervezetéről gondoskodjék; mert egy nagy forradalom keletkezett a hírlapirodalomban.

E forradalom szerzői között ott volt Girardin Emil is, — egy haszonleső!

Leszállítani a nagy napilapok árát; az olcsóság csalétkével fogdosni az előfizetőket: az előfizetési díj csekély összegét azon díj fölemelése által pótolni, melyet üzletemberek a fontossá vált hirdetések után fizetnek: ez volt a Girardin Emil terve.

E szerint az volt javaslatba hozva, hogy közönséges üzletté legyen változtatva az, a mi eddig magas és igazán nemes érdekekért küzdött; hogy a lapok ezután nagyobb tér nyissanak a hazug hirdetéseknek, otromba vagy cinikus ajánlatoknak, — s mindezt azon tér rovására, melyet a bölcsészet, művészet, irodalom, szóval azon ágak követelnek magoknak, melyek fölemelik és elbűvölik az emberi értelmet: *egy szóval a hírlapirodalom az üzérkedés hangadójává akart lenni.*

Kétségtelen, hogy bizonyos szempontból az új terv nem volt elítélhető, mert sok oly polgárt hívott ki a közéletre, kiket a lapok magas ára addig visszatartott; ez előny félreismerése igazságtalanság lenne.

De az érdekek mindig abszolutak és kizá-

rólagosak a haragban. Girardin Emil, ki a támadást kezdte, hasonlóan viszonttámadásnak volt kitéve, még pedig kárhozatos hévvel, azon közlönyök egy némelyike részéről, melyek e váratlan verseny miatt fennmaradásukat, megélhetésüket veszélyeztetve látták.

És különös! a „Bon Sens“, egy demokratikus lap, állott a mozgalom élére. Igaz, hogy a „Bon Sens“ vezetése ez időben ingatag, őszhang nélküli volt; oly körülmény, melyet a tárczarovat egyik szerkesztője: Capo de Feuillade könnyen felhasználhatott arra, hogy az olcsó hírlapok és Girardin ellen támadólag lépjen fel.

A közölt cikkek sok szellemmel, de mértéket és komolyságot nélkülöző hangon voltak írva. Girardin Emil, kinek egy lap állott rendelkezésére, rágalmakkal védte magát, s ez által egy törvény oltalma alá menekült, mely a rágalmazónak nem engedi meg, hogy rágalmi valóságát bebizonyítsa. Ebből egy helyrehozhatatlan katastropha származott.

Carrel Armand valóban úgy gondolkozott, hogy nem lesz helyes, ha néma szemlélője marad egy oly harcznak, melyet pártjának egyik közlönye indított; tehát 1836, július hó 20-kán néhány sort közölt a „National“-ban, melyekben kinyilatkoztatta, hogy Feuillade teljes joggal rosszalhatja a Girardin vállalatát,

s egyszersmind megtámadja ezt, a miért a szeptemberi törvények mögé menekült.

Girardin Emil feleletében kétségbe vonta a National fűszerkesztőjének igazlelkűségét; s általános kifejezésekben további támadásokat helyezett kilátásba.

Carrel e férfúval szemben, ki avval dicsekedett, hogy vele küzdésre száll, elég magasan állt, hogy ne induljon föl. De elragadtatta magát heves vére által.

Mielőbb tovább mennék, elmondom gondolkozásmódját ez időből.

Bár pártvezér gyanánt volt elfogadva, a közvélemény nem nyújtott neki elég komoly támpontot, s ezt ő keserűen érezte. Minthogy a nép föllobbanásainak már természetéből kifolyólag nem hitt, egy szélesebbkörű társadalmi reform lehetősége pedig csak távoli képgyanánt tűnt fel előtte: talán a polgárságot is elfogadja támaszul, ha azt a köztársaságra méltónak, s a nagy dolgok iránt fogékonynak találja.

De a midőn látta, hogy ez durva szenvedélyek rabja, szereti a nagyság nélkül való nyugalmat, a középszerű után lelkesedik s az érzékiséget szolgálja: a bánat és megvetés gyűletével eltelve fordult el tőle. S ez ér-

zelmekhez, mik életében vezérelték, és gyűlölséget csatolt, melynek sebet minden újabb politikai esemény fői fakasztotta benne.

Másfelől saját pártja körében is rosszul érezte magát. Visszariadt a gondolattól, hogy neki oly férfiakat kell vezetnie, kiknek még engedelmissége is parancsoló és kihívó; mindenikről visszatorló vágyakat, önkény ural mi utógondolatokat tételezett fel, miktől az ő mérésékeltsége föl lázadt.

Az előrelátott krízisek kísérletei közepett tiszteletben tudják-e tartani az egyéni szabadságot? kikiáltják-e rögtön a jogegyenlőség uralmát?

E kérdésekkel tusakodott nagylelkű nyugtalanságai uralma alatt. Társai pedig bátorságra ösztönözték, — nógatták, ingerelték, hogy nyomuljon előre és győzzön, a jövő halárrakkal pedig ne törődjék, mert ha egyszer győzelmet arattak, nem annyira az a fő, hogy a legyőzöttekkel elfogadtassák azt, mint inkább, hogy kiaknázzák.

Ezt nem tudta Carrel Armand teljesen tagadni, főleg egy oly hatalom kihágásaival szemben, mely csak a méreg által kormányzott. Az államférfi gondolatai, s a polgár neheztelése megátámadták tehát a lovagias em-

ber inspirációit, s e küzdelem bizonyos hősie bús-komorságba taszította őt.

Még annyiban szerencsésnek érezhette magát, hogy övéi között nem volt bizalmatlanságok célpontja: némelyek szigorúak, mások igazságtalanok voltak iránta.

Az elsők szerint nem tisztelte eléggé a a népet, s nem égett eléggé a győzelem után. Az utóbbiak tovább mentek; szemére vetek katonás eleganciáját, s patricziusi modorát a megvetés nyilvánításában: nem tudták neki megbocsátani a sérelmet, mit felsőbbsege által okoz, s azon körülményt, hogy ellenfeleinél is tiszteletet vívott ki. S valóban ezt bocsátja meg előkelő egyéneknek legkevésbé az irigy közészerűség, mely szabad országban a pártok alján forrong. De a szabadság nagyon is megérdemli, hogy szolgálatában a veszélyek legkomolyabbikát: az *ostracismust is szembe nézzük!*

A nagy szív erkölcsi haldoklójának e képehez csatoljuk még azt, hogy Carrel Armand bizonyos idő óta névtelen leveleket kapott, melyek vagy fenyegettek, vagy sértegették: „spadassinnak“ nevezték, s bátorsága által gyakorolt korlátlan uralma megbosszulásául közeli tragikus véget jósoltak neki.

E levelek egynémelyike baljóslatú jelképe-

ket hozott: például pisztolyt és keresztbe tett kardokat.

Jobb időkben Carrel Armand megvetett volna e gyávaságot; de mostani elkeseredésében titkos aggodalom fogta el, s rossz előérzetei támadtak.

Egy napon következőleg beszélt el legmeghittebb barátainak egyik álmát, mely folyvást üldöző: „Anyámat láttam álmomban. Feketésben volt öltözve, szemei kényekben úsztak. Ijedten kértem tőle: kit siratsz? atyámat? „Nem.“ „Testvéremet?“ „Nem.“ „Kit gyászolsz tehát?“ Téged fiam.“

E baljóslatú álom után való napon írta a „*National*”-ban a fentemlített sorokat, melyek Girardinnak már szintén érintett válaszát provokálták...

A küzdelem oly módon volt-e megindítva, hogy ha e határok közt marad, múlhatatlanul párbajon végződjen?

A Carrel érzékenysége sokkal büszkébb volt, sem hogy tágítson. — Egyik ritka tehetségű barátja, Thibaudeau Adolf kíséretében mindjárt Girardinhoz sietett követelendő tőle, hogy vagy nyilvánosan nyilatkozzék, vagy fegyveres elégtételt adjon.

Midőn belépett, ellenfele lapját tartá kezében. Erőt vett magán, hogy ne induljon föl;

s így mind modorában, mind kifejezéseiben a legudvariasabb volt. De alig kezdték még az ügyet, Girardin Emil óhaját fejezte ki, hogy hívhassa ő is meg egyik barátját: Lautour-Mézerayt, ki után rögtön el is küldött.

Ennek megérkeztéig meglehetősen éles szóváltás folyt le.

Carrel Armand a Girardin ellenállásában a párbaj szándékát vélte felfedezni, s midőn ez észrevételét kifejezte, Girardinnak ezt mondá: „A párbajt én soha sem tartom magamra nézve jó szerencsének!”

Pár pereztől múlva Lautour-Mézeray megérkezte után, a beszélgetés csöndesebb jelleget öltött s megállapodtak, hogy mindkét lapban néhány szóból álló fölvilágosítást fognak közölni; midőn azonban Girardin javasla, hogy szerkesszék azt meg mindjárt, Carrel méltósággal jegvzte meg: „Ön bizhatik bennem uram!” A viszály már csaknem ki volt oltva, midőn egy körülmény újra lángra lobbantá.

Girardin azt kívánta, hogy a nyilatkozat egyidejűleg közöltessék a két lapban.

Carrel ellenkezőleg a mellett volt, hogy előbb a Presse-ben adják ki; de ez állhatatos ellenzésre talált. Carrel ekkor megütődve, elevenén sértve s eddig oly nemesen megtartott mérsékletét czéltalannak látva, fölkelte s így

szólt; „Én vagyok a sértett fél, én a pisztolyt választom.“ Evvel távozott, de Lautour-Mézeray dicséretes sugaltna következtében utána ment, hogy lecsöndesítsd. Hanem az egész ügyre bizonyos kérlelhetlen fatalitás nehezedett.

Estve ismét heves szóváltás volt Am bért és Thibaudeau, mint a Carrel, — és Lautour-Mézeray és Paillard de Villeneuve, mint Girardin megbízottai között. De nem tudtak megegyezni.

A fensőbb lényeknek gyakran biztos előérzetük van, mit nem tagadhatnak el, habár az ész nem is tud titokzatosságukba hatolni.

Carrel Armand a becsületbevágó ügyekben mindig különös gondtalansággal rohant a veszélybe, mint olyan ember, ki sorsára bízta magát s kedvteléssel kérdezősködik végzetétől.

Most azonban e tekintetben barátai nagy változást vettek rajta észre. Hideg vére és nyugodtsága a régi volt ugyan; *de barátaival folytatott beszélgetéseiben volt valami rejtett vigasztalás, mosolyában bizonyos búcsú árnyalata, — s mindig azokra gondolt, kik neki kedvesek valának.*

Különös sietséggel igyekezett túladni egy letéten, melyet gondozott; . . . s mit soha sem tett — végrendeletével foglalkozott.

Egy péntek napon, 1836. július 22-én hajnalban találkoztak Carrel és Girardin a vincennesi erdőben.

Az első segédei voltak: Persat Már és Ambert, az utóbbi: Lautour-Mézeray és Pailard de Villeneuve.

Míg a pisztolyokat tölték, Carrel így szólt Girardinhoz: „Ha a sors ellenem fordul, ön uram megírja életrajzomat, s remélem, hogy az tisztességes, azaz: a valóságnak megfelelő lesz.“

„Igen uram“ — felelt Girardin.

Ez alatt a segédek negyven lépést mértek ki: húsz lépés távolra kellett közeledniük.

Carrel rögtön közeledett is, de nem hallgatott Ambertre, ki figyelmezteté, hogy forduljon oldalt, s ne adja az őt kereső golyónak célpontul teste egész szélességét.

Girardin is közeledett néhány lépésre.

A két lövés csaknem egyszerre dördült el, mire mindkét fél elesett s mind a ketten megsebesültek, az egyik: czombján, a másik: lágyékában.

Carrel egyik leghűbb barátja Grégoire volt, ki most is egész az erdő széléig elkísérte s ott várta kínos kétségek között az ügy kiemenetelét.

Egyszerre kocsirobogás hallatszik az erdei

utakon. A kocsi megáll az erdő szélén, s Girardin két barátja száll ki belőle.

Cleemann és Bautmy voltak, kik Carrel részéről jöttek Grégoire után.

Tőlük tudta meg a szomorú kimenetelt, s velők együtt a helyszínére sietett.

Oda érve látta, hogy mind a két ellenfél fekszik; egyik jobbra, másik balra dőlve az út szélén.

A Carrel sebe volt mélyebb és veszélyesebb, mert a golyó a beleket rongálta össze.

Oda siettek, hogy felemeljék.

Carrel, midőn Girardin mellett elhaladt, megkérdd, hogy szenved-e nagyon?

Nemes, nagylelkű volt egész végig, bár iszonyú fájdalmak kínozzák, s érzé, hogy veszve van.

Egy mezei munkás szaladt elő s biztatta őt; de ő csak a hitetlenség és odaadás szomorú mosolyával felelt vissza.

Saint Mandéba szállíták Peyrához, egy katonaiskolai volt tanulótársához, kinél a legszívélyesebb és leggondosabb ápolásban részesült.

Az. első órákban még hitegette némi remény barátait.

Jules Claquet és Marx orvosok örködtek a drága élet felett.

E közben a szomorú eset híre künn mindinkább terjedt, s az elkeseredés általános, leírhatlan lett.

Némelyek nem hitték, hogy egy közönséges golyó kettémetszhessen egy oly magas hivatást; mások — mint az nagy nyugtalan-ságok között történni szokott, — már remélni sein mertek, s hibáztatták Carrelt nagylelkű könnyelműségéért, hogy koczkára tette életét egy olyan emberrel szemben, ki hozzá méltatlan ellenfél vala

A legtöbbnél tetőpontot ért a Girardin elleni gyűlölet s avval vádolták, hogy ő a párbajban csak a zajt kereste, hogy azt csak üzleti fogásnak tekintette.

Végre mindnyájan megemlékeztek a Carrel irigylésre méltó életpályájáról és kitűnő tehetségeiről.

A beteg állapota július 24-re virradólag aggasztó fordulatot vett. Fájdalmai elviselhetetlenné váltak, s barátaitól szívszaggató hangon: fürdőt kért.

Erre hirtelen azt kérdé Grégoiretól, — ki szüntelen mellette volt, hogy talán elvitték a lámpát?

— Igen, felelt, Grégoire, megindulását visszafojtva.

Pedig a lámpa csak úgy ott égett mel-

lette, mint azelőtt, de Garrel már egy lépést tett az örök éj felé!

Nemsokára kezdődött a végvonaglás.

A halál homályában, mely már környékezi s szóvalan barátai körében magasztos deliriuma volt. Kiterjesztett karjaival folyvást körülötte álló szeretteinek kezeit kérésé. Álomszerűen titokzatos és jövendőlésszerűen kiszínezett monológiában kitárt mindent, mit hatalmas lelke még magában tartott.

Beszélt Franciaországról és Spanyolországról, melyeknek sorsát ő szorosán egybetűzé.

Meglepő találóan írta le képzeletből utczáit, melyeket különben soha sem látott.

Kissé panaszkodott ellenségei igazságtalansága fölött, s elragadó ékesszólással emlékezett meg több barátjáról.

Mikor egy Maillé nevű tisztról beszélt, ki Afrikában halt meg, fölkiáltott: „Pisztolygolyó ölte meg ... de nem . . . kard . . . mert ő derék ember volt.“

Időnként félbeszakítá beszédét, hogy ismét leélje fürdőjét. Végre engedtek e kérésnek, mely — fájdalom! — már semmi veszélylyel nem járt. S mikor megmagyarázta, hogy a fürdőt mi módon készítsék el, — egyszerre elvesztő mozgási és szólási képességét.

Ez rettenetesen ünnepélyes pillanat vala!
Álom volt-e, vagy halál?

Mindnyájan fennálltak némán, megindultak, a kínos várakozás által lebilincselve.

A lépcsőzetről behallszott a fürdő locsbanása.

Erre Carrel, ki egy negyed óra óta mi életjelt sem adott, hirtelen fölült s így szólt: íme a fürdő! Jerünk, jerünk!

Barátai karjaikba fogták, de alig ért a vízhez, fulladni kezdett. Néhány értetlen szót mondott: „*Franciaország*, barát, . . . köztársaság“ — aztán gyöngé felkiáltást hallatott, s kiadta lelkét.

A ki egy ilyen jelenetnek tanúja volt, soha sem tudja azt elfelejteni.

Láttam őt utolsó pillanatában: halvány arcán a nyugalom vágya ömlött el; a halál nála gondolatokkal terheltlen jelentkezett; . . . egy alvó százados harczias ridegségére emlékeztetett.

Minden párt egyesült, hogy emlékének áldozzon, s hogy megsirassa őt.

Arnold Scheffer, Thibaudeau, Martin Maillofer, megható búcsúztatókat írtak, melyekhez egész Franciaország csatlakozott; a Chateaubriand. Arago, Cormenir, Béranger szemeikben

könnyeket vettek észre sírja körül, mely várta s most is őrzi e lelkes férfiút.

Dávid, a híres szobrász, bronzban örökíté őt meg; sírja pedig komoly búcsújárás célpontjává lett.

Hiányát még máig is érzi pártja, melyet megtisztelt volt. de melynek kitartását és jó szerencsáját nem vitte el magával.

Franciaország ez időben legnemesebb, legjellemesebb és legtehetségesebb lapszerkesztője így mult ki a sajtóbecsület mezején, az irodalom küzdporondján; de neve ott ragyog dicsőségesen a gondolat mátyrjaiéi között! . . .

Girardin Emil felgyógyult sebéből s teremtője lón az olcsó sajtónak; egyike korunk legjelesebb publicistáinak; a gondolatok, eszmék kötetekben szikráznak még ma is ki lángelméjéből.

Carrel Armanddali párbaja óta soha senkinek elégtételt nem adott, bár számtalanszor provokálták.

Megtörtént vele az a borzasztó eset, hogy telt színházban, saját páholyában, híres és gyönyörűséges szép neje, Delphine Gay jelenlétében. ki egyike a legnagyobb francia írónőknek, kit 17 éves korában a francia aka-

démia verseiért megkoronázott s még leány korában a kapitoliumban a római tiberi tudóstársaság tagjának választott, arczul ütötték, s midőn bántalmazója két segédét hozzá küldé, hogy kérdeznék meg tőle, most már mitévő lesz, egész hideg vérrel azt felelte: „Hozzanak az urak nekem bizonyítványt, hogy az az úr méltó-e arra, hogy én vele megverekedjem, de a bizonyítvány alá legyen írva: Armand Carrel!

A decorative rectangular border with intricate floral and scrollwork patterns, featuring small floral motifs at the corners and midpoints of the sides.

NYITÁNY A „MISKA
BIOGRAPHIÁJÁHOZ.“

Kötára tette :
TELEKI SÁNDOR.

Tehát csakugyan akadt fenegyerek, a ki bátorodik megírni. Négy éve gondolkodom rajta, de nem mertem bele fogni. Úgy voltam vele, mint az öreg Dumas a *szakácskönyvvel*.

És e — hiába, nem nevezhetem másnak, mint fenegyereknek — és 6 — lássuk a medvét! senki más, mint Gabányi Árpád, a kolozsvári nemzeti színház jeles tagja és jó pennás ember. És a hős tett, a mit elkövet? — megírta a leírhatatlant, Krasznay Miska életrajzát.

Nekem minden esetre több jogom volna azt megírni, mint Gabányinak, mert először régebben ismerem Miskát; aztán régi honvéd pajtásom, s legszűkebb értelemben hazámfia, mert Sáros-Magyar-Berkesz kerülő úton szeréről egy órára van Költőhöz. Az egyenesen

pedig Bodi cigány egy fél óra alatt gyalog is megjárja. Együtt vagyunk közbirtokosok, s földjeink mindenütt határosak. Egy gesztenyé-sünk közös, melyben az igaz, hogy ő semmit sem bír. És végre délután öt órától éjfélig tegeződő czimborám, s ha gyermeke lenne, okvetlenül komám volna. Nem is tudom, hogy ettől az örömtől miért foszt meg engem Krasznayné?

A nagy emberek is rendesen születni szoktak, s születések által teszik nevezetessé a helyet, melyben az első napvilágot látják.

Ajaccióban az a kis ház, melyben a nagy *Napoleon született, nevezetesebb mint maga Korzika szigete.*

Honiért halála után hét város vallotta magáénak, Petőfit kettő; három Miskámat, még életében.

Szinérváralja, Sáros-Magyar-Berkesz és Szilágy Zilah, mindegyik magának követeli, ő szerényen mind a hármat szülővárosának vallja. Én Zilahra gyanakszom. Azt hiszem, ennek ő díszszülöttje.

A történelemben gyakran fordul elő az eset, hogy a fiatalság és a nagyság közti idő csendesen, zajtalan, úgymondva némán folyik le. Egyszerre, hirtelen, váratlanul fel-

magaslik az egyén, s előttünk áll hírnévvel, ragyogásban.

Mahomed megjelenik, és próféta; Columbus az asztalhoz veri a tojást, s fölfedezi Amerikát; Görgey Schwechatnál délben őrnagy, este már hadvezér.

Miskánk is egy ugrásban bujt ki a hírnév tojásából. Gácsország széléről épen Szegedig szaladt, s ezen *hedzsrája* által lett Magyarország legnevezetesebb *kengyelfutója*.

Ő hősnek született, de ki küzdhet az idők vihara ellen? Midőn minden elveszett, ő is elvesztette mindazt, a mije nem volt. Hálát adott a mennyek urának, hogy nem sorozták be *furvézerek*.

Hazátlan volt a hazában, bujdosó, földönfutó, hátul egy nagy csalódás és — vesztett remény; elől a kétségbeejtő bizonytalanság; jövőjét sűrű, sötét, fekete *kortina* fődé. Tháliára gondolt, a szent tűz fellángolt benne. A genie utat tör magának s követi hivatását.

Színész leszek, mondá, papja Tháliának, hirdetem az ígét, ékes magyarsággal. Egy nagy előnye volt; ebben rejlett ereje . . . *selypített és dadogott*.

Egy nagy mesterem mondta: — Ha írsz, ne írv, hanem rajzolj; ha telik tőled: *fess*;

vegyítsd a színeket a természet után, ne idealizálj. Ha a természetet, a valót, az igazat úgy kidomborodva oda tudod állítani, fényben, homályban, egész vagy fél világosságban, elégedj meg vele; csinálj olyant, a milyen van, s ne olyant, mely csakis a te képzeletedben létezik.

Megkísértem hősömet lefesteni.

Sugár karcsú alak, szóval nádszál legény. Midőn sötétszín barna haját a színház fodrászával felsütteti, kondor az mint tisztára mosott szép kis fekete húsvéti bárány göndör gyapja. Hajlott orr, nemes görbülettel, magas széles gondolkodó homlokból kinőve. Mosolygó száj, ép, de már *jubiláló fogakkal*, melyek titokban elárulják, hogy Miska szereti a kaszai négykrajczárost. Halvány piros arc, a thea rózsá átmenete a bengáliai rózsába; szakál bajusztalansággal; karbunkulus szemek, fényes csillámlással, ívezett barna szemöldök hosszú szempillákkal, magosra kinyúló római imperátori nyak, melyen a fő arisztokratikusan magoslik ki. Antinoui növény, hyacintusi mozdulatokkal, Adonisi kellemmel!

És midőn a *Bányarém*ben mint Mátyás király megjelenik, egész veresben, — a közönség lélekzete fennakad, egy hosszú megle-

petés, általános bámulat, mely a férfiszépségnek hódol.

Láttuk a testet, porhüvelyét lelkének. Most már lássuk a *halhatatlant*, mely okvetetlenül mennybe száll. Fölmagosult költői szellem, a képzelődő tehetség határtalan magaslatán, átvive a köz- és magánéletbe, a valót a képzelettel mesterileg vegyítve, s úgy kitálalva, hogy soha sem tudhatjuk, melyik az igazi falat, s melyik az égből hulló manna.

Elszánt hősie bátorság, felvive egész az önkéntes tűzoltóságig.

Rendíthetetlen következetesség, hajhatatlan jellem, egész a *fractus illabatur orbis*ig.

A legjobb pajtás, czimbora, pálya- és tagtárs, egész a *czinkosság*ig.

A színész kétszeresen él; ott fenn az életet jelző deszkákon, és itt alant a mindennapiság valóságában. Ott fenn a költészet, itt alant a száraz realitás. Romeo halála után Eszterházy rostélyost vacsorái a „*kispipában*.”

Miskám háromszorosan él: a színpadon, az életben, és az élet színpadján. Ő mind a hárman él és játszik, s ha úgy csinálná a *színpadon, mint az élet színpadján: túltenne*

Talmán, Keanen, Frédéricen, Melingnin, Bocacheon, Ligiéren.

A galamb ártatlansága, és a kígyó okossága a bibliából ismeretes. Miskám mindkettőt bírja, s mi több: ügyesen felhasználja.

Ki bírná azt a tenger sok szerepet *künyv-nélkülrc magolni? A hol a sűgó, ott a remény-ség horgonya, in te domine speravi. te benned bízom, oh uram! Sűgó elébe áll, bámulatos ügyességgel átszellemül a sűgó eleven telephonjává. Edison maga bámulná, hogy előtte már feltalálták a szűnpad telephonját.*

És ez a galamb ártatlansága.

Egy nap és egy éj huszonnégy órából áll, — többet nem ád Phoebus, és az „Éj királynéja“. *A léleknek pihenni, a testnek nyugodni kell; a túlfeszített testi munka betegség és halál; a túlszigázott szellemi a lipótmezei palotába, vagy a szebeni országosba vezet.*

Ettől menti meg Miskám enmagát. Ilyenkor teremt, alkot és formál, mezt ölt a testre, jelleget a jellemre; bélyegzi szerepét, s kidomborítja azt a mindennapiasság közönségességéből. A szerep, melyet teremt, a személy, kit alkot, dobog, hebeg, vagy selypít; ő mondja, csinálja, cselekszi, a közönség szót sem ért,

bámulja az *aktort, tapsol és kihívja. A művész diadalt arat.*

És ez a kígyó okossága.

A múzsa homlokán csókolta Miskámat: nem mondhatnám, hogy az a csók túlságosan nagyot czuppant, de hát mégis csattanós az. És ha *Renoméé* harsogó trombitája nem rival is mindig győzelmi harsonát, s a szélrózsa négy iránya nem is viszhangozza azt Kárpátoktól Adriáig: ő megállja helyét és ember a gáton. És ha nem magasul is ki mint Roland Roncevalnál, Kinizsi a Kenyérmezőn, Poniatovszky Lipsésnél, Bonaparte az arcoli hídon, Földváry Vácznál, Misuri Melazzónál, s a Mollináry bakák Bosniában: de ott küzd ő az elsők között, és az az ötven forint havi gázsi, melyet kap, nem annyira neki szégyen, mint azoknak a hatalmasoknak, kik azt neki adják.

A kolozsvári Nemzeti Színháznál, mely legrégebb az országban, s második a hazában, ötven forint havi gázsi mellett Krasznay Miska játsza a Kintornás családban Kötő Károlyt, a Falu roszában Feledi Lajost, a Tolonczban Kontra Fridolint, a Sárga csikóban Bagó koldust, a Lowoodi árvában láttam tőle Rochester lordot, Szegény Tamást Learban, a

Szövetségeseinkben a kapitányt, Zrínyi Miklósban magát a szigetvári vértanút; Szapáry Péterben ő szánt a töröknek, mint a hogy mi szántunk Szapárynak, a *stájeramtnak* és a közös németnek.

A hány nyelvet tud az ember — azt mondja a példaszó — annyi ember. Azt nem mondhatom Miskámról, hogy Mezzofanti, Podhorszky vagy Vámbéry. Sok nyelvet tudni *jáhecz* szokás; de tud annyit, mennyire neki és nejének szüksége van, — gyermekei úgy sincsenek.

Mikor nem selypít, folyékonyan beszél magyarul; és konyít a némethez. Én nem vagyok valami nagy német s Haray Viktor sem az; de Miskám mellett én Schiller, Viktor meg Göthe vagyunk.

Furcsa egy nyelv ez a német. Annyi annak a váriációja, mint a *velencezi karneválnak* hegedűn; vagy hochdeutsch, plattdeutsch németdeutsch, zsidódeutsch, wasserpólakisch, hienczis, swäbischdeutsch, Beszterczen egy, Szebenben más, Brassóban harmadik; östreichischdeutsch, arméedeutsch. Ezt vartyogja Miskám. Például nála az ezredes Herr Tausender, a százados Herr Hunderter, az adjutáns Läufer.

Nem is azért kapja ő az ötven forint gá-

zsit, hogy Chamissóból, vagy Uhlandból felolvasást tartson a szende, szerény, teletalpú, csepűhajú, andalgó Margaretháknak és Dorotheáknak, kiket gubernantnék-nek czímez a házi cselédség.

Egy ellenségünk van nekünk; ellenségünk, mint a vetésnek a jégésé; dinnyének, ugorkának, töklevélnek a dér; macska egérnek, kánya galambnak, rüh a bőrnek, kosz a fejnek; zsarnokunk, kizsákmányolónk s pusztítónk; *egyszerre tétünk, poloskánk és phillixeránk; és ezen ellenségünk a .... német.*

Csak ünnepléssel
Es kedvteléssel
Szeretkezéssel
Éltem én!

Mikor nem volt az ebek harminczadján, mindig jó dolga volt az én Miskámnak, mert mindenütt szeretik.

Kolozsvárt azon körben, melyben élek, Miska nélkül úgy vagyunk, mint a dongó, ha szárnyát szegik: dong, de nem repül. Hiányát érezzük, mint a cigánybanda, ha nem rezeg a czim balom.

Szeretjük, mert jó, becsületes, előzékeny, szolgálat és szívességtételre kész. Ha valakiért valamit tehet, neki ragyognak örömtől a

szemei; ha valamit ád, úgy adja, mintha azt ő kapná. És az az örökös, változhatlan jókedély, mely drágább kincs az összes szemita vagyonnál, delejzi a társaságot. A hol Miska, — ott nincsen sem bú, sem unalom: néha mint minden élezés embernek — eljár a nyelve, mire én azt szoktam mondani oláhul: limba bate....

Érti a tréfát, a nélkül, hogy komává legyen, tűri a mókát, a nélkül, hogy hystrióva vála a csörgő sapkát zsebében viseli, s csak akkor csörgeti, ha kedve tartja. Gyakran Pasquino, soha sem Pulcinella.

Kötelességét hűn teljesíti, megfelel hivatásának, jó magyar, és néha nagy magyar is. Ilyenkor az a hibája, hogy igen gyakran koczint és csókolódik, mire a Miguel azt mondja: Megint lengyel vagy!

Sajnálom, hogy Gabányi Árpád kivette a tollat kezemből: nem engedi, hogy én írjam meg a megírhatatlant. De egyben még Gabányi sem tarthat vissza; abban, hogy baráti kezét ne nyújtsak Miskának, s hogy ne kívánjam, hogy mindazok, kik szeretik: második jubileumán zajosan megtapsolhassuk.

Petőfi Sándor Írja: Boz felül van minden bírálaton .... ez az egyetlen ember, kinek irigye vagyok; nem mintha őt tartanám a vi-

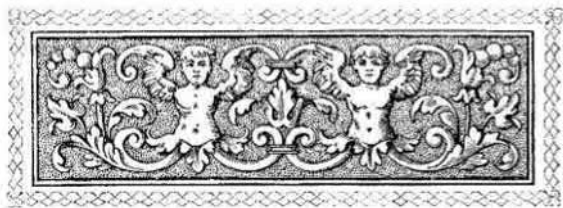
lág legnagyobb írójának, s azt hinném, hogy utána mindjárt én következem; hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jó kedvet, ő nevette meg legtöbbeket. Ez legszebb küldetés a földön: „másokat földeríteni föl.“

Ha Miskámat ismerte volna!?

„MAGYAR KUTYA!“

Gyáva, nyomorult, aljas gyilkosság következtében összeaprítva vérében fekszik Bartha Miklós, az „Ellenzék“ szerkesztője s vonaglása több napja tart; barátai reménytelenül, orvosai aggodalommal tekintenek beteg-ágyára, a nép hullámszik ablakai alatt s részvéttel tudakozódik a beteg felől, az egész ország izgalomban van, s mindenki idegesen ragadja a lapokat s mohó kíváncsisággal akar tudni az ország betegéről.

Honnan ez izgalom? miért e nagy részvét? Bartha Miklósban két császári királyi katonatiszt a szabad szót és gondolatot sebzetté meg, s midőn őt vagdalták, mindenkinek szent jogába vágtak.

Innen a részvét, azért a nagy részvét!

Országszerte nagy az ingerültség, majdnem *elkeseredés*.

Miért az ingerültség, miért az elkeseredés?

Az elkövetett bűnök meg nem büntetéséért, s azért az aljas, gyáva nyomorult gázott, mely 13ml a gyilkosság elkövetett.

Győrött az öreg *Hechtlt*, egy császári királyi tiszt agyon vágta; a 72 éves vén ember meghalt sebei következtében, a hőst elítélték 35 forint bírságra, Kolozsvárra áthelyezték, s ott tanultak tőle.

Minden nemzet becsületének jelvénye a zászló; annak sérthetlenség kell lenni; a meggyalázott zászló szennyfolt a nemzet becsületén. A veresbőrű vad *indus* meghal alatta, s ha Angliát megsértik, azt követeli, hogy a megbántó nemzeti zászlójával tisztelegjen; a fennen lobogó zászló a dicsőség és diadal jele, mint a meghajlott a legnagyobb tisztelet, melyet katona vezérének adhat.

Emberi fogalom szerint a legtökéletesebb jelvény, melyért meg kell halni, de elhagyni nem szabad.

Mi történt Egerben? megmondhatja az *előléptetett* ezredes úr!

Le magyar-kutyáznak, mi negyvennyolczas Kossuth kutyák hozzá vagyunk szokva, de a

fiúknak sörtette a fülét, s elpanaszolják e gyöngéd kényeztetést; Bartha az „Ellenzék”-ben kiírja, elég vakmerő megsérteni a lajdinánti souverainitást, sérthetetlenségét a Komiszknopfnak.

Deliberato consilio, jól felfegyverkezve, tompára fent karddal, mely a húst marczanolja s a csontot töri, kettő egy ellen, fegyvertelen fegyverzetekkel szembe, veszett kutya módjára hátulról orozva, vagdalni kezdik, s aprították mint a répát, a vér patakban omlott a szobából az utca csatornájába; e férfias bátor tett után illa berek nád a kert, kereket oldott e két distingvált gentleman, tagjai a siegreiche ármádának.

Vágjad fiam Forgács!

Nekem semmi örömöm abban, hogy az a két úr a tömlöczben rothad, avagy az akasztófán szárad, mert ha csak mákszemnyi emberi érzés van bennök, a bűnben magában kell, hogy találják büntetésüket, nagy kin lehet az a furdaló lelkiismeret; de érdekében van az ország minden polgárának, hogy példásan bűnhődjenek.

Megmondom miért.

A gazzettek elkövetésére két dolog bátorítja leginkább a gonosztevőket; ha a merény-

let nem fedeztetik fel, vagy ha az büntetlenül marad; ez bátorítja, ösztönzi, serkenti a .gonosz lelkűeket; hány megromlott szívűt, csakis a büntetéstől való félelem tartóztat vissza.

A fegyelem nélküli hadsereg a legveszedelmesebb intézmény az államban, s mindig a hanyatlását jelzi; a pretorianusok gyilkolták, választották s megtörtént, hogy árverezték a császárokat. Nero az ő emberük volt, Galbát ők választották, s Vitelliust ők gyilkolták, meg; Constantinus szétozlatta őket, de már Róma akkor Byzánczba rothadt.

A Janicsárok felfordított üstje forradalmat jelentett Stambulban.

A Streliczek czárokat emeltek és tettek le; ismerjük a spanyol *promone lamentókat*, s nálunk a *soldateskát*.

Mit szenvedett e haza e sehonnani bitangoktól, egy néhány nevet említek: Katzianer, Roggendorf, Castaldo, Svendi, Basta, Buquoi, Stralsoldo, Caraffa, Spantkau, Caprara, Ampringen, Kocher, Heussler, Rabatta, Rabutin, e nevek egy háromszáz éves Haynaut jelennek; vérnyomaik ott vannak Bécsújvárosban, Eperjesen, Debreczenben, Budán a vérmezőn, Pozsonyban, Pesten, Temesvártt, Aradon, Mádéfalván, Kolozsvárt, — egy háromszázados VI-dik októberen keresztül.

Nem lesz rősz egy keveset *históriáról beszélni, nem olyan régen történt, s magam is éltem a német katona világban, fel is akasztottak, fel is támasztottak.*

Mikor Paskievics Miklós czár lábaihoz tette le Magyarországot a Görgey jó indulatjából; míg a muszkák bevonultak, s a komáromi vár még állt, élhető állapotban voltunk; Haynau egy kissé megfelejtkezett magáról s Temesvárit *hirtelenkedett; na de Bécsből Winket kapott és stoppolt, megvárta a kivonulást, és a vár feladását.*

Mikor szépen *en famille* magunkra maradtunk, kezdődött a hetz; már az aztán csakugyan különb volt a mostani német hetsnél, akkor zárták be ám a színházakat isten igazában.

Nagy bűn volt magyarnak lenni, öreg hiba volt a becsületesség, a ki pörge kalapot viselt, rebellis volt; a kinek toll volt a kalapja mellett, jajaj! Sajátkezűleg vágott pofon Szathmárt egy generális egy nyalka kocsist a nagy piaczon s lábával tiporta a sárba a kriminális kalapot, minek is ékíti magát a kutya idegen tollakkal; a nyereghez passus kellett, ha nem volt, lötték föbe a gazdáját. Felsőbányán elszerezte egy mészáros legény a zsandár babáját: csak úgy lötték le a zsandárok a hentest

az utcán mint a kutyát: s csináltak belőle fűret. Egy jó ismerősömet Bánya mellől azér vitték vason Váradra, mert a kutyája — itt is a kutya! — megugatta a finánczot; komisz Urbán élete párja olyan selyem ruhában járt, melyeknek más volt a gazdája, s az ékszerre is ráismert a tulajdonos; kegyeletből elhallgatom a nagy dámát, csak is annyit — hogy Csernátony helyett Csernus!

Köszönjék meg Ristow hadnagy és Dienstl főhadnagy uraknak, hogy felfrisítették emlékezetemet.

A varasbéka nem állja ki nap sütését, irtózik tőle s a sötétbe búj; az ostoba elbizakodott henczegő, himpellér, ripők nem túri a nyilvánosságot; különös jelenség az életben, hogy a ki a miben vétkezik, abban leli bűntetését.

Nem tetszett nekik a nyilvánosság, el akarták némítani Barthát; szépen sikerült. Barthát feldicsőítették a szabad szó, sajtó és gondolat martyrjává, s őket szemközt pöki a történelem gaz tettökért.

Azt hitték, el fogunk hallgatni, s tom-pára fent kardjok vágásai alatt remegni fogunk, tudják meg ők és a hozzájuk hasonlók, hogy a tiszta meggyőződés, az önzetlen haza-

fiság, elvünkhez való ragaszkodás, erős vár nekünk; ha kell, eltemetjük magunkat romjai alatt, de nem kapitulálunk.

Igen sok lárma egy rántottáért de jól tudjuk, hogy a rántottát nagyobb potentátok keverik, mint önök uralkodó lajdinántok!

És ha szembe tudtunk állani az önök összes hadseregével s farkas szemet néztünk Szolnoknál, Vácznál, Tapió-Bicskénél, Isaszegnél, Fakódnál, Gálfalvánáj, Piskinél, Szeben alatt és Szebenben bent; tudom nehéz ezeket megemészteni és nem tudom vájjon a muszka készen áll-e még az önök védelmére?

Két gyilkosnak bűnéért, nem vádolólok az egészet; tisztelet azoknak kik megérdemlik, s vannak elegenden, kik nemesen éreznek, gondolkodnak, és nem cselekesznek azonképpen; ezekhez fordulok, kérem hassanak oda, hogy a magyart saját hazájában az idegen ne nevezze *kutyának, s ne polemizáljanak oroszva, tompára fent kardokkal.*

Tapasztalásból tudhatják, hogy a magyar bátor, vendégszerető és türelmes; ne provokálják bátorságát, ne zárják be magok előtt az ajtót, s ne éljenek vissza türelmünkkel.

Nekünk sok, igen sok felejteni valónk van, s nem tanácsos azokat eszünkbe juttatni!

Gondolják meg, hogy önökért koldus az ország, s azt az aranyos poszomántot mi fizetjük, önök védeni tartoznak minket, s nem kaszabolni a fegyvertelent saját lakásán.

Ne utaljanak oda, hogy a mohácsi veszedelem utáni dolgokat szellőztessük a mai napig; a tények kérlelhetetlenek, s nem akarom, hogy piruljanak.

És végre, még egyszer, ne kutyázzuk el magyart, s jusson eszökbe, hogy:

A legelső magyar ember a király!

BISMARCK (SOHN).

Franciaországban legelső tárczacikkírója, a kedvelt Paul de Saint Viktor; ő közelítette meg leginkább a harminczas évek tárczacolosszait, Jules Janint, Theophile Gautiert, Sainte Beuvet, Felix Pyatot, Alphonse Karrt, Etienne Arago.

Paul de Saint-Viktor egy kötetben gyűjtötte össze azon cikkeit, melyeket Páris ostroma alatt irt e cím alatt: „Barbárok és Banditák.“ Előszavát így végzi: „Nincsen semmi visszavonni valóm ezen két szenvedély által sugallat lapokból, melyek a küzdelem lapjai: forró szeretetem Frankhon, és mély gyűlöletem ellenségei iránt.“

A könyv szenvedélylyel, oda adó szere-

tettel, véghetetlen gyűlölettel van írva, látszik, hogy a forrón érző hazafi az ellenséges bombák pattanása között írta, minden lövésnek dörgése agyát hasogatta, melyet tolla vizsgál. E munkát figyelemmel, örömmel és nagy érdekléssel olvastam épen akkor, midőn Bismarck (*Sohn*) előtt Debreczen városa kétfelé tárta kapuit: „Ordíts kapu, kiáltás város.”

A magyar vendégszeretet híre operencziákon túl terjed, olyan az, mint a onor castillan, példaszóvá vált mint az, hogy a kasztíliai szavának áll, vagy: adj a tótnak szállást s kiver házadból.

Vendégszeretet! de szeretem ezt a szót, magam is élek vele, s készséggel adok másoknak, portám kapuja mindig nyitva áll, olyan az, mint a Täufer kávéház Kolozsvárott, soha sem zárják be, a ki hozzám jön, Isten hozta azt.

Hogy gróf Csáky szívesen látja vendéget, jól teszi, becsülöm érte. De hogy Debreczen város polgármestere tüntetőleg fogadják, ehhez nekünk is van szavunk.

Ki és mi az a Bismarck (*Sohn*) úr?

A vaskanczellár, a birodalmi kutyának gazdája, Sadowa keresztapja, a porosz magyar légiónak szervezője s egyszersmind cserbehagyójának fia.

Egy közömbös svájcki író Viktor Cherbuliez „Német és Poroszország“ című műve I. kötetében így festi a vasembert:

„Videamus filii patrem. — „Egy olyan ember mint Bismarck úr csak Poroszországban születhetett; csak a berlini kövezeten nőhetett és gyarapodhatott. Van benne valami az universitási „bursch“-ból, a „junkereből, a testőrségi hadnagyból, a diplomatából, a despotából és forradalmárból; s mindez bizonyos ironicus képzelgéssel fűszerezve, mely művészszerű, csaknem költővé teszi. Csontjainak velőjéig arisztokrata, nem mintha előítéletei volnának, vagy a hagyományokat tiszteletben tartaná: hanem vérmérséklete, parancsokat osztó tehetsége és kedve a szabadszólás óriás gyűlölete által, Lelkének mélye a scepticis-raus, csupán az emberi ostobaságnak hisz, ezzel még lelkében és rendszerében a radicalismus, kevés idegenkedése az erőszakos és durva esz-közök iránt és előszeretete az elevenig vagdalhatni. Nem, — mondhatja az olvasó — e radikális és scepticus arisztokrata nem közönséges typos; nem tökéletes ember, — azt elhiszem — de „jól kidolgozott“ ember. Szerfelett bámulják merészségét, valamint mephistói szentelenségét; és legyenek meggyőződve, hogy Poroszország nem egyszer abban találta

örömét, hogy magát egy szemtelennel képviseltesse: az olműtzi arculütés foltját még ott érezte arczán.“

„De Bismarck úr szemtelensége nem egy kis szellem merevsége, sem egy doktrínának kevélysége, hanem rendszer, kormányzási mód.“

„Nincs benne ellenszenvesebb valami a doktrinismusnál, és ebben ő valóságos porosz. A porosz politika tisztasága abban áll, hogy az eszméknek ép úgy mint az érzelmeknek, a doktrínáknak valamint a hagyományoknak fitytyet hányjon; magában véve „szabad kéz“ politikája, a mely mindig kész a legkülönbé-
lébb játékokat játszani, a nélkül, hogy a jövőre lekötné magát. E tekintetben Bismarck úr a porosz államférfi legtökéletesebb mintaképe. Soha ember nem függetlenítette annyira magát a konzervatikus pedantériától és begyességtől. Szükség esetére kész a forradalomnak nyújtani kezét, s elég erősnek érzi magát arra, hogy vele szedesse ki a gesztenyéket a parázsból, melyeket aztán ő költ el. Egyéni tulajdonsága, nyelvének bámulatos szabadsága gyűlöli a kicsinyes tetetéseket. A diplomacziának új nemét találta ki, mely abban áll, hogy az ember kártyáit mutatva nyerje meg a játékot. Beszél,

nagyon sokat beszél: terveit a világegyetem tudomására hozza, mely nem hisz neki; ő azt mondja: Ekkor ezt fogom tenni, — és megteszi. . . Sokszor az államférfi leghatalmasabb uralkodási eszköze, hogy nemzetével épen ellentétes tulajdonokkal bírjon. Mily szolgálatokat tett Bismarck úr egy oly hallgatag, fölfuvalkodott, kimért és begombolt nemzetnek, mint a porosz; az a csodálatos hanyagság, mely jellemzi, az a nagyszerű hetykélkedése magatartásban és nyelvezetben, melyből egy gondolatokban gazdag, számításokban dús szellem teljes szabadsága szól, mely mindig vi-
gyázva, mindig kész útját megváltoztatni, semmi rendszernek alá nem vetni magát, mely meg-
ragadja az alkalmat a repülésre, él napról napra, mely úgy szólván mérték szerint és eszközeit megfontolva talál ki valamit. Nagy remekművész, kinek politikai pályája folytonos improvizáció.

Ennek az embernek a fia — én más érdemét nem tudom — Debreczenbe jön, a polgármester derendocziával fogadja, melléje rendelik Laky Lajos városi tanácsos urat — hát Szűcs bácsi, a város gazdája hol maradt? — Mihály gazda, a város kacskaringós bajuszú kocsisa befogja azt az ötöt, a sallang leng, a csengő peng, a suhogó pattog, s a kocsi

halad a homokon, mint Phaeton a fellegek között, majdnem szikrázik, mint szent Illés konfortabelének fogata. Hajótörés nélkül kiérnek a Hortobágyra, Laky Lajos hűséges pilótom a kompasz előtt áll s nézi a mágnes tűt.

A herczeg fia azt mondja: — Olyannak találom mint a tengert, nem látni itt egyebet — úgymond — mint eget és földet, meg a folyton játszadozó szemkápráztató délibábot.

Hát a homok buczkák, az avar, a haraszt, a barázdás ugar, a kátyúk meg a nád és sáté, a káka a mocsárba, a füttyülő libucz, meg az árva gólyamadár, a gémeskutak s körülötte a megrepedt síkos föld a salétrom anyja; az ördögmatola, a takácsmetélő, a bojtörján, a szamártövis, meg a koldustetű: a fürge szaladó pipiske, a rezgő reptű pacsirta dalolván udvariasságból, ma németül: Nur schlechte Leute keine Lieder! Aztán a csürhe, a kolompoló juhnyáj, — meg a juhász a száron, a szűz gulya, az ökörjáráson a falka, a patkánytúráson a barázdabillegető, a hangyaboly millió lakójával, a tanyak és szállások ott a homok tenger közepén nád kerítéssel s üszög halmokkal, s a tekintetes nemes város nemzeti ménese?

Hát ez mind kutya???

Vagy ezek mind félrevonultak tisztességből a nagy vendég elől?

Helyes lett volna, ha a polgármester is példájokat követi.

„Élénken tudakozódott a rónaság terjedelme felől, pontos jegyzeteket vett föl“ épen mint a riporter Fatiniczába, vagy Kozák Mukányiban.

Feceruntque magnum áldomás, ... És nagyon dicsérőleg nyilatkozott a hortobágyi speciális ételekről, kivált a tepertős túrós galuskáról. Oh boldog tepertős túrós galuska! ha költő lennék, elneveznék nagy Hortobágy édes mézes mannájának.

A buczkai bor kevésbé ízlett neki? — már a herczeg fiának. Rossz ital is ám az, girizdeli a gégát, — de nem lehetett e miatt panasza, mert volt érmelléki és diószegi is bőven, bőven tetszik nekem.

Regis ad exemplum!

Már most nagyzajthai Zajthay nótárius uramként: ezen solennis megtiszteltetés után, mit fog csinálni a tekintetes polgármester úr, ha felteszem én Debreczenbe megyek? De hagyjuk ki az én csekély személyemet a já-

tékből, s vegyük Furó Sánta csizmadiát az én szomszédomat, kinek mind a két lábát a hazáért az ágyúgolyó elvitte, s ki tizenegy gyermekével nyomorog?

Mit fog csinálni akkor, ha felteszem Louis Chasin a francia író, ki köteteket irt Magyarország érdekében, Debreczen városát megtiszteli, vagy Saissy Amadé, ki magyar érdekebe francia lapot szerkeszt? Mit fog csinálni akkor, ha felteszem Liszt, Munkácsy, Zichy Mihály az urakhoz vetődik?

És mindazokkal, kik Magyarországért tettek, működtek, szenvedtek, jótéteményt gyakoroltak az idegen földön a földönfutókért: midőn akkora kokuloriumot csinált azért, ki soha semmit sem tett ezért a földért; s kinek egyedüli érdeme az, hogy ... *az apja fia.*

KÉT LEVÉL.

I.

Ihász Dániel levele Teleki Sándorhoz.

Baraccone d i Collegno
január hó 30-án 1880.

Kedves régi jó Czimborám!

Ha oly igen vén nem volna arczom ránczos bőre, tán még a szégyenpír is áthatna rajta, hogy kötelességemet becses irányodba ennyire elhanyagoltam, s még csak egyszerű köszönetét sem írtam szíves megemlékezésedért, a munkád első kötete megküldéséért; — hogy ha oly makacs protestáns nem lennék, négykézláb verném a *mea maxima culpát*, a szép dombordott. ... mellemre lustaságomért; — de nagylelkűséged rovására számítva, úgy hiszem

az abszolutió még csak egy miatyánk elmormogásába sem fog kerülni.

Köszönöm, édes jó Sándorom, úgy magam, mint szegény jó öregünk nevében is szives megemlékezésed s figyelmedet, — jókat nevetünk helyen-helyen rajta, — hanem a nállam (Jerseyből s Bagni di Luccából küldött) őrzött leveleid ugyancsak talpra esettebbek, csak hogy sok oly tartalmak vannak azokban, melyeket a nyomdatulajdonos a maga szakáira nem merne a betűszedőkre bízni.

Mért nem léptél te édes kenyeres pajtikám már rég az irodalmi pályára? eddig már mennyi hasznot s mennyi élvezetet szereztél volna nemzedet s jó barátid számokra, — nó de inkább későn mint soha. — Folytasd tehát, édes jó Sándorom! még számtalan éveken át jó humorral fűszerezett művedet, a legjobb egészszégben s a legnagyobb meglepéssel.

Már rég láttuk egymást! ideje lenne ha már egyszer kivánszorognál ebbe a kucséber narancs országba, a hol a hideg mai nap is 18 fok zérus alatt, úgy fázik a kezem, hogy csodálom, hogy ily rövid sorokat is tudtam írni. Ide mellékelve, küldöm fiatal szép szőke

arczképemet, hogy emlékeztessen a munkád második kötetére, melyet, ha megszületik, örömmel fogunk olvasni.

Áldás és békesség, kedves komám, az ég oltalma örködjék fölötted s szeretett kedves családod fölött *(mennyien számban?) és a gondviselés áldja s koronázza a legszebb sikerrel minden nemes törekvéseidet.*

Az öreg úr s fiaai tisztelnek, nagyon kár, hogy *sehonnaivá deklarálta az a kegyelettel dicsekvő nemzet azon Kossuthot, kinek házával tartozna.*

Forró testvéri szeretettel csókolom családot, a síríg tied

Ihász Dániel.

II.

V á l a s z .

Kolozsvárt t,

február 20-án 1880.

Kedves barátom! Pajtásom! régi társam a száműzetésben!

Ne pirulj te magadért, se miattam, s ha a szégyen gyalázatjának pírja elfutja becsületes arczodat titkold azt, hogy ne lássák ott künn, a külföldön hogy miért pirulsz te, s inkább hazudjál. s mondjad nem úgy van az! Tagadásodban fog rejteni szemérmed.

Kinek küldtem volna meg könyvemet, ha nem nektek? — ha ti olvasásra méltatjátok. *purifikálódik az, s a ti helyesléstek az én koszorúm, s mint Kölcsey mondja: más koszorút nem óhajt.*

A Jerseyből, — Bagni di Luccából küldött leveleim talpra esettebbek; — igazad van? — de sok oka van annak; vagy harmincz évvel fiatalabbak és fénylő nap sütése alatt voltak azok írva, s reményeinket nem fedő sűrű árnyék, hitünk lángolt, s nemzetünk jövője felett nem valánk kétségbeesve mint ma. A haza földje, igaz, nem vala a miénk, de birtuk hazánk szeretetét, vissza kívánt minket, s nem löki ki, mint benneteket.

Azt kérded miért nem léptem már előbb az irodalmi pályára? megmondom; a mije nincsen az embernek, az után vágyik, én *sine terra* valók, s vágytam egy darabra a szülő földből, egy tagra az alma materből, elkobzott birtokomat visszaadták, tizennyolcz évig a német a zsidóval közösen gazdálkodott benne — az is közös ügy volt, a fináncz prokurátúra védszentsége alatt. Te láttad Enyedet, Zalathnát 49-ben, én láttam haza jövet Költőt; — a honvágy — hiszen ösmered — mindig erre a földre kínzott, mikor megkaptam, hogyan hagyhattam volna el. A gazdaság szenvedélyem

volt, elkezdtem túrni a földet. A ki nálunk az idővel nincsen *compagníába*, *hagyjon fel vele*, jobb ha zabot hegyez. József álmának hét esztendeje, Moses átkának minden csapása ránk nehezült, s én még is folytattam kitartással, szenvedélyei, sok munka után végre némileg rendbe hoztam, s ma már ha nem is halad, hát döcög.

Néhány jó barátommal: K. Papp Miklós, Jókai, Almási Pál, Sámi Lászlóval leveleztem, prózám tetszett, ösztönöztek az írásra; s vénségemre felcsaptam *skriblernek* s írom barátom, kóta nélkül.

Látogatásodra hívsz a kucséber narancs országba.

Tavaszzal megyek, látni akarom azt az országot még egyszer, melynek egységéért viva hazám függetlenségéért küzdöttem, hol mindenütt szíves előzékenységgel fogadtak, hol annyi jóban részesítettek, hol idegen létemre nem voltam idegen, hol egykor — miért ne vallanám be, hiszen te tudod — népszerű voltam.

Utazásom, kedves barátom, nem lesz látogatás, szent zarándoklás lesz az a hálaadás kíséretében; három ember lakába kopogtatok be, s tán: *meggyógyul az én lelkem!*

Kossuth Lajost, Garibaldi Józsefet és

Hugo Viktort akarom még színről-színre látni, megközelíteni még egyszer *nagyságukat, látni akarom egyiket száműzetésében, másikat beteg-ágyában, harmadikat lángelméjének fény-sugarival,*

Arczképedet köszönöm, viszonzom az enyémmel, a tied szürke, az enyém fehérre őszült; egyen bámulok, hogy ... *parókad is megőszült.*

Családom áldásodat köszöni, kamatban küldi üdvözlétet neked, — nálunk a kamat nagy, gyakran meghaladja a tőkét. — *Számra hány? kérded: négy, három fiú, egy leány.*

Az Öreg úr és fiai szíves megemlékezésüket hálával veszem, s élőszóval fogom azt nekik kifejezni.

Édes Danim! nagy hidegek vannak nálunk is; — tudom, a hosszú estéken leülsz kandallód elébe, bele nézel a tűzbe és elgondolkodol. Ezt teszem én is, teszem gyakran, ilyenkor az ész felszáll a testből s lebeg az agyvelő felett, visszanézünk a múltba, látjuk a jelent, s találgatjuk a jövőt: s látunk rémséges dolgokat; de épen e rémségekben rejlik az emberiség *előhaladása.*

Prometheus, a nagy forradalmár kezdi ki fogja bevégezni?!

Miltiades sebesülten tömlőczben haldokolva, — Harmodias, Aristogiton a vesztőhe-

Íven, Sokrates a méregpoharat ürítve, Mucius Scaevola lángoló karral, a Grachusok meggyilkolva, Spartacus a grádicson lerohanva, Jézus a keresztfán, százezer martyr a czirkus-fáklyák gyanánt meggyújtva, a catacombákban Huss János, Savonarola, Jordano Bruno, Jeanne d'Arc a máglyán, Campanella 27 évig a börtönben, Luther Wartburgban, Morus Tamás, — a *Szent Inquisitio* milliói, Columbus összekötött kezekkel, Ovidius és Dante száműzve, Elie de Beaumont, Mirabeau a Bastilleban, Danton, Robespierre, St. Just a nyaktilón, Martinovics, Szentmarjay, Őz Budán a vérmezőn, Silvio Pellico, Gonfalonieri az ólmok alatt vagy Spilbergben, Giro Menotti s a San Felice az akasztóién, VI. október emberei Aradon, Batthyányi, Csányi, Perényi az új épület udvarán!

Hol van hát helye Kossuth Lajosnak?

Nemde a száműzetésben?

Vagy tán az akarnád, hogy *K: K: wirklicher geheimer Rath* legyen, s excellentiús nr, mint Tóth Vilmos, Kerkápoly vagy Gajzágó Sáli?

Mi még barátom! a Kisfaludy korból vagyunk, emlékezzél Himfyben:

Magasabb elmék, mélyebb szívek,
Jaj! ti néktek itt a földön.

Az ily erény bár nagy érdem —
Boldog itt még ritkán lőn.

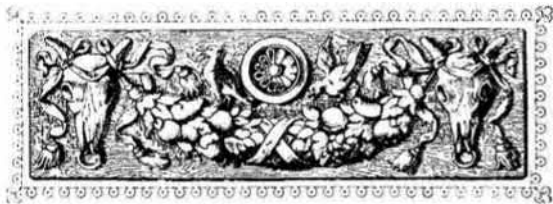
Sokat tudnék neked írni, édes barátom,
de kevés öröndettest, ha csak nem beszélnek
dei tempi felici! A *második kötet már régen*
elment. Kaptátok-e?

Ha időd van, írj; válaszómban megkísér-
tem mulatságosabb lenni. Isten áldjon, édes
Danim, benneteket az *idegen földön, s szeres-
sétek:*

régi kenyeres pájtásodat:
Teleki Sándort.

SÁMI LÁSZLÓ LEVELE
TELEKI SÁNDOR
EZREDESHEZ.

Kedves Sándorom!

Három nap óta várlak, és csak ma délben vonattal elmentél Kolozsvár mellett, mint az egyszeri angol Teneriffa mellett.

Neked legalább mentséged, hogy az időből kifogytál, és ezért nézted Kolozsvárt csak oldalba.

Örvendek, hogy Vásárhelyt vagy és az ott lefolyó ünnepélyen a *nagy múltat representárod*.

Költőről irt leveled olvasása után én is gondoltam, hogy ott leszek az ünnepélyen. Most is küldenek saját érzelmeim, de még is itthon kell maradnom.

Ha itthon maradok, legalább jól esik tudnom, hogy te ott vagy, és az én érzelmeimet is representárod, mert Prometheustól fogva,

Garibaldiig, te azokat tartod hősöknek, a kiket én. Szerinted is csak azok a hősök, *kik az emberi természet magaslatára emelkedtek*, és értelmük, cselekedetük és szívök által *teljes emberek a nagyságban*.

Tudom, hogy az önző embert, ha Julius Caesarnak, vagy Bonaparte Napóleonnak nevezik is, a te lelkiismereted se bocsátja be a valódi hősök nemes társaságába; — mert érted és érzed, hogy a hősiesség elve emelkedettebb és magasztosabb, mint az ambíció és hatalomvágy: a hősiesség elve *a tiszta emberszeretet*.

Bem, kinek szobrát leleplezitek, *teljes ember volt a nagyságban*. Szerepe épen illett a mi nemzetünk nemes jelleméhez: oroszlán és galamb volt, a mint kellett.

Szívemből örvendek, hogy ez az ünnepély megtörténik. A hősök dicsőítése által a népek nemcsak hálájukat fejezik ki, de elveik mellett is bizonyítanak. Mikor Bemet dicsőítjük, azt is dicsőítjük, a mi halhatatlan: *a szabadságot*. És a nép, mely hőseire emlékezik, előbb utóbb szabad lesz.

Ezt én Sándor barátom így tanultam el a történelemtől.

A hősöket azzal tiszteljük meg legjobban, ha a jövőbe nagy reménységgel ne-

zünk, és a nagy reménység megvalósításához kellően cselekszünk, és azzal a tudattal, hogy a szabadság diadalkapuját sem meg nem nyitják, sem át nem adják soha egy nemzetnek is: kitartó küzdelemmel és sok áldozattal kell azt elfoglalnia.

Sándor barátom, szívből örvendek azon is, hogy a lengyelek részt vesznek ünnepélyünkön.

A testvériség a népek közt: szép eszme. De az eszmének, ha élni és hatni akar, emberré kell lenni; — a mely eszme nem teremti meg emberét, üres eszme. A lengyel-magyar barátság és testvériség eszméje megtestesült, emberré lett Bembem.

Hassatok oda ez ünnepély alatt is, hogy a Bembem megtestesült barátság és testvériség nőjjön és erősödjék.

Én Bemet mindig úgy tekintetem a mi történetünkben, mint útmutatót a jövő felé.

A nagy embereknek az a kiváltságuk, hogy akárhol működnek, mindenütt az emberiséget szolgálják. Ezért a vásárhelyi ünnep nemcsak lengyel-magyar ünnep, de a szabadságért és igazságért küzdő emberiség ünnepe.

Ünnepeljetekek öröm és remény közt!

Barátod:

Sámi László.

Válasz Sámi Lászlónak.

Kedves jó barátom!

Attila átadta leveled, s azon perczben olvasóm, melyben Borosnyai úr a király nevében, megbocsájtotta nekünk, hogy honvédek valánk. Leveled szépsége pillanatra elvoná figyelmemet a nagy szónok egeket rázó *gerundiumaitól*, s nem élvezhettem teljes épségben megkegyelmeztetésem balzsamos malasztját. De jól volt ez így; mert hát alig ha megállhatom vala, hogy a *Favoritából Marioként* oda ne énekeljem neki: *Si Dio ti perdonna! io ti perdonno!!!* s nem tudom, hogy abban az általános lelkesültségben a felső C-t ki tudtam volna-e adni? tudod, úgy tisztán, mint a tihanyi visszhang.

Édes Laczim! leveled olyan szép, olyan magasztos, olyan emberi, hogy eltölti telkemet; pár szavad, mely kötetet ér, felemel hozzád; én érzem szavaid mélységét, de már abbéi a magasságból én válaszolni nem tudok.

Ki ki saját fegyverével harczol; ha másét kölcsönzi, vagy elcseni azt, gyakorlatlan vele; lapra vág, vagy levegőbe lő; te a tudományból merítve, mély gondolatok embere vagy, én az életből merítem a mindennapiságot; a te mondataid felett gondolkodnak, az enyé-

meken mosolyognak; te *oratóriumokat, cantatekat* írsz, én csárdásokat danolok, s míg te tanítasz, addig én *ridendo casfigo*.

De tán már elég is ebből; beszélek az ünnepélyről, magamról s impressióimról.

Mint tudod Pestről jövök, s láttam a várost, a magyar ember büszkeségét; a vén szőke Duna még most is lassan folydogál a gyarmat országán keresztül; áll Buda még, a Henczi szobra benne; Gellért hegye büszkén tekint, alá, óriás Gessler kalap fején; a vérmezőt is láttam, s az újépület is áll még; az operaház nagyban épül s azt hallom, a rokkant munkásoknak menházat terveznek.

Este indultam a gyorsvonattal; a magyar állami vasút indóház éttermében vacsoráltam, nem tudtam a *kelner koszorútól* magyar étlapot kistrófolni; élő szóval kommentálta egy bölcs kelner a német holt betűket: s egy *aufgeschnienes*ben megállapodtunk.

Sebesen vágat a gyors vonat, viradatkor Kolozsvárt leszek; eszembe jutott, hogy tettein én már ezen utat hajdanta tizenegy nap alatt.

Szász Károly családjával e vonaton jött, hozta Ó d á j á t:

Itt áll, — mint akkor álla épen
A letiport Erdély fölött;
A felvillamló fény, szemében,
Hirdette csak, hogy győzni jött.

— Igénytelen kis törpe lengyel.
 Vajon honnan jő, mit akar?
 Kérdé az ellen sanda szemmel,
 De bízott benne a magyar.

Tisztelettel üdvözlém — barátsággal, nyúj-
 tám kezemet; a nagy ész előtt mindig *richt-
 euchba* állok.

Püspökladányi állomáson Kiss Sándor
 barátunkkal találkoztam, régi barát, régi baj-
 társ, régi czimborám; ketten élünk még Bem
immediat környezetéből, ő volt irodájának igaz-
 gatója, szolgált tollal és karddal; sebhelyei
 bizonyították, hogy jól tudott . . . írni — én a
 nagy szónok mondata szerint *májossal es hur-
 kával* szolgáltam a hazát; a tót diákként: azt
 is valamit!

Sándor barátunk Debreczenből jött; egy
 nagy skatulyában hozta Debreczen városának
 koszorúját.

— Azért nem házasodtam meg, hogy ne
 kellessen skatulyákkal utaznom, mondá, s
 látod mire jutottam; de édes örömet teszem
 a vén emberért.

— Szép a várostól, hogy megemlékezett
 róla, s hogy téged küld.

— Én jövök, mondá, — a város küld
 tizenhárom negyvennyolezas honvédet disz-

ruhában régi zászlójukkal, s az Oláh Jóska bandáját.

— Éljenek a *cívisek!* mondám örömmel, a vér nem válik vízzé. — A nagyváradí állomáson szólt a banda:

Wenger Polak die a bra tanki, es búszult a lengyel; nekem is kedvem szottyant a nyájaskodásra, s egy papramorgós pohárral koczinték egyet, s mondám az egyik poláknak: Tak de szabii lak de szklanki. — Mint mondod, Kolozsvár mellett elmentem mint az egyszeri angol Teneriffa mellett, ki utazásának leírásában azt írta Teneriffáról:

„Hajónk sebesen rohan Teneriffa mellett — óránként 19 bogot csinál — azt hiszem e városnak becsületes lakossal vannak. “

Coupémba szálltak Eszterházy Miguel az én legjobb czimborám és Kornis Albert; ók is mentek M.-Vásárhelyre leróni a hála adóját.

Maros-Vásárhelyre érkezünk. Szász Károlyt fogadták, a sültelenségre módosán felelt; szeretem ennek az embernek mind a verseit mind a szavát, apjára gondoltam benne kit fiatal koromban bámulék.

Törökül üdvözölnek: *Hosgeldim effendi?*

— *Év allah!* felelém. Muráth effendi régi jó ismerősöm egész török díszben álla előttem.

Sipkánál kapott sebet s most szülővárosában gyógyul.

Petky Ferencz barátom kért ki szállásra, oda hajtaték.

Estére ismerkedési vacsorára valánk meghiva; szép tágas nagy terembe léptünk: mennyezetét pipafüst fellegek képezék: Bem arczképe függött a falon, cser- és babérlevél keretben, jobbján a király, balján a király-asszony, — furcsa egy kis decoráczió gondolám.— Megkezdődött a pohárköszöntések sűrű roham a pergeti mint a karikacsapás. Hiába! nemzet vagyunk: *fiskális* nemzet vagyunk:

csókollak, képeddel alszom el! Mit gondol a pénzügyminiszter, nem lehetne egy kis ártatlan adót róni a sok szép szóra? A nagy szónok engem is megemberelt, s kinevezett Bem élelmezési biztosának, s literálom a májost, hurkát, meg ... a paczalt.

Vasárnap 17-én a leleplezés napja, — verőfényes nap, olyan milyen Anstcrlitznél süttött; fényesen megvilágítá a kis ember nagy dicsőségét; a piacon sűrű néptömeg tarka színvegyülete; megbojgatott ember-hangya-boj az ő sürgésforgásában, ékes szalaggal díszített koszorúkat vivő urak, hölgyek, fehérbe öltözött leányzók, mint Vass Pál uram mondja: Flora kaczer gyermekeit tartván kezeikben:

a debreczeni XIII. agg honvéd rongyos zászlójuk megett, a leleplezett *érczember* előtt meghatottan állva a nagy napok katonái, a debreczeni veres pántlik áások: hervadt sirvirágok a véres napok sírkertjéből.

A lepel lehullt, — az *érczember* ott állt, — a nap reásütött, és Szász Károly mondá;

„Kis ostorod egy suhintása
Sereget zavar, ellent elejt,
Ágyúidtól jobban fél az ellen,
Mint a pokol böngésitől.“

A nép *Éljent ordíta; a költő folytató:*

És végre harczunk Tyrtaetissa. .
bején borostyán fürte leng.
Lantján a szerelem myrtussa,
Ajkán a csók azon meleg,
Széles kardjával ott verekszik.
Most sűrű füst eltakard...
Az égbe szállt? holtak közt fekszik?
Nem akadunk, hiába, rá!

És a nemzet *sóhajt!*

Szép, — szép volt az ünnep, s nem látam katonát; a béke respublikájában szentelők fel a szobrot: testvériségben nem gyilkol senki, mindnyájan szabad polgárok valánk; az ágyuk emberének hódolánk, a béke olajágával kezünkben; köszönöm, hogy megtiltották nekik az idejövetelt, mert a nép ragyogott jelen nem — létüktől.

Bankettre mentünk. — *Causidicre*, az ideiglenes kormány rendőrfőnöke monda Ledru-Rollínnek: a rendetlenséggel csinálók rendet, s ez Causidiérenak sikerült is, de a bankett bizottságnak csütörtököt mondott; mindenki magának, s mindenki magáért, volt az elv; Szász Károlyt elfelejtették meghinni, de ő betolakodott; a toasztot Kossuthért megkontrázták, de Ugrón Gábor recontrát mondott; a küldöttségek credencionális levelükkel zsebükben, melyre a bizottságnak nem volt szüksége, az előszobában áncsorogtak; Hevesmegye küldöttei két szék közt pad alatt nem ültek; az egyik karzatról a hölgyeket, a vásárhelyi rózsa cigányok kimuzsikálták, míg Oláh Jóska pihent; jött a pesti küldöttség díszmagyarban, nem volt annyi helyük, mint a tenyereken, vendégszerető jószívű magyarok felkeltek s helyeikre ültették az alma mater fiai; jöttek a lengyelek; *finis Poloniae*, ha jötök lesztek, ha hoztok esztek; Holló felkelt, a többi utána, a lengyelek harmadkezen lecsücsültek, vendégszerető jószívű magyarokat megszállta a jó szamaritánus könyörületének szent érzelme, — kis helyen sok jó ember megfér, — s valánk, a hogy lehetünk, szózott hering módjára.

— Hol van a tizenhárom? kérdem egy veres szalagos úrtól.

— Miféle tizenhárom? — kérde bámulva.

— A debreczeni honvédek, tudja, avval a rongyos zászlóval.

— Azokat nem hívták meg.

Elkezdtem szavalni:

„— Ha megtérnek csonkán a csatákból,
Koldusbotot ad a haza nekik;
S ha elesnek, a felejtés árja
Foly sírjukon s neveiken végig;
És ők mégis neki mennek bátran
Az ellenség kardjának, tüzének! —
Tiszteljétek a közkatonákat,
Nagyobbak ők mint a hadvezérek.“

— Fiatal úr! ezt a verset Petőfi druzám írta *Debreceniben*.

A magas áristokráczia gyér részt vett az ünnepélyben; valánk ugyan ott egy néhány ágról szakadt mágnás, mint Eszterházy Miguel, Kornis Albert, Huszár Károly, id. Teleki Domokos, de a színe-java hiányzott.

Pedig hiba volt meg nem jelenni, mert higyjék el a méltóságos Főrendek, hogy ha az a vén ember be nem jön Erdélynek országába, ma nehezen lakunk abban a kastélyban, s aligha pihenünk annak a hét szilvafának árnyékában:

*Tytirae tu patulac recubaus sub tegmine
silva -fa!*

Volt két főispánunk is — a harmadikat

brennolom — mindkettő méltó Bemhez, mindkettő tisztelt az ünnepélyen, mindkettő illő mihozzánk.

Eszterházy Kálmán jobb kezét hagyta Szebennél.

Domahidy Ferenczen minden fegyvernem sebei láthatók, még a bombáé is.

Figyelj! Tisztelegj!

Édes Laczim! Én is mint te az embert szíve és esze után mérem; a születés, vagyon, méltóság nekem bliktri; nekem Rotschild zsidó, csak annyi, mint Bismarck német, s a Montmorency-aknál Arany János magasabb születésű.

Az ünnepélyen három arisztokratát volt szerencsénk tisztelni: Huszár Adolfot, Kaas Ivort és a kis Pulszkyt.

Az egyik teremt embert agyagból, kőből és ércből s lehel belé leket mint Phydias a kararrai márványba; látnád csak a Petőfi szobrát.

A másik terjeszti a világosságot, lángoló fáklyával megyen elől, hogy a nép lásson; a harmadik, ki még majdnem gyerek, a régen múltakat lesi el, s megeleveníti azon műveket, melyek a feledés homályában haldokoltak.

Mi ketten, küldjük mind *hánunknak üdvözetünket.*

Végre egy hibát — nem, egy *bűnt* mondok el.

A lengyelek Nagyváradra érkeztek; s kimentek Rulikowskv Henrik sírjához; Pesten Voroniecky sírja felett mondák el áldásukat.

Te tudod, Vásárhely mellett van a — „postarét“ — három akasztott ember aluszsza ott örök álmát, a föld könnyű felettük, mert elvért, hazáért dicsőültek meg, s emberből lettek vértanúk; halálokkal éltették a nemzet életét, e phönixei a magyar függetlenségnek.

Kik mentek ki sírjaikhoz?

Én is megfeledkezém róluk, szégyen lem magam, pirulva vallom be; fogadja a te tiszta lelked töredelmes gyónásomat, s bocsássa meg; tudom én azt jól, hogy jaj! azoknak, kik megfeledkeznek *martyrjaikról!*

BARTHA MIKLÓSHOZ.

K o l t ó, Nagy-Bánya mellett.
Deczember 5-én 1880.

Kedves Barátom!

Fogadd névnapodra boldogság kívánatomat; akkor mennek azok, mikor szükséged van rajok.

Én nem tudom, evel a te esetteddel úgy vagyok, mint a lidércz-nyomással, felserkentem, ébren vagyok, látok, hallok, öntudatosan érzek mindent, de lélekzetem fojtós, s a *lidércz* nyomja mellemet, s szorítja torkomat.

Gondolkodom; elmélkedem a tény felett, mint egy lelkismeretes vizsgáló bíró fürkészek mindent, beszállok saját öntudatomban, s tanúul hívok fel mindent mi az esetre vonatko-

zik, s mindent talállok benne, kivéve *mentsé--get* e gaz tettnek, és egy enyhítő körülményt, azt, hogy gróf Péchy Manó kihágásnak nevezi a gyilkosságot.

Dovecz a tót zsvány, megáll a fenyves szélén; országos vásárból jönnek a kereskedők, mesteremberek, Dovecz egyedül van; mint Rózsa Sándor monda: kettő szolt, kettő hullt; oda támasztja puskáját a fenyőfához, övéből kirántja pisztolyát, s rá kiált a tömegre:

— A ki az országútra nem rakja pénztét lövöm!

A két hulla sebeiből párolog a vér, az egyik még vonaglik, a fegyvertelen vásárosok meg vannak rémülve, lerakják pénzüket, Dovecz felszedi s a *gyilkosság* után eltűnik az erdőbe.

A pandúrok összeseregelnék, nyomon járnak, rá rohannak Doveczre, lekötik, beviszik a vármegyére, kikötik szabad ég alá, a *statárium* kérlelhetetlen, és Dovecz függ.

Farkas Béni a zsidó zsvány, több éveken át gyilkolva rabol, megfogják, becsukják; megszökik, s ezt ismétli nyolczor, végre hurokra kerül s most élethoszszanig ül Szamosújvárt, ha csak meg nem szökik *kilenczedszer*.

Egy békés polgár csendesen ül szobájában, író asztala mellett dolgozik; két úr, ka-

tonatiszt mindkettő, pár szó váltás után, korbácsal vágja szem közt, egy pálczával védi magát, a két tiszt kardot ránt, a megsebesült testéből omlik a vér, földre hull, a földön vágják, szúrják, s mikor bele fáradtak a vagdálásba, megszaladnak.

A sebesült napokon át haldoklik, a város elkeseredetten tüntet, az ország fel van ingerülve, városok, megyék, törvényhatóságok, népgyűlések kérelmeznek; három hete múlt s a vizsgálat foly!?

Nagy Fridriknek sensousii nyaralója mellett volt egy szélmalom, minden áron meg akarta venni, de a molnár nem adta, végre haragosan monda a király:

— Ha nem adod, elveszem!

— Tessék, vannak még bírák Berlinben!

Hol vannak a mi bíráink? Győrött, Egerben vagy Kolozsvárt?

Kérdeztesd meg gróf Pechy Manó kolozsvári képviselőtől; hol szokták a k i h á gásokat nagy Magyarországon büntetni?

Isten áldjon, vigasztaljon és gyógyítson!

tanítód

Teleki Sándor.

LEVÉL
BARTÓK LAJOSHOZ.

„Kedves Öcsém!

Köszönöm, hogy megénekeltél, — de kár rám vesztegetni a nótát. Volt tán egy idő, ott Bem mellett, vagy Garibaldi körül, mikor engem is érinthetett volna a ritmus; — *tempi passati*. Most? itt felejtett veterán a múltak dicsőségéből, egy darab rongy a szabadság véres zászlójáról, egy élő emlék a nagy és véres napokból: mint kiaszott, félig elszáradt kóró a homokbuczkán, sínylem az idők mostohaságát; iparkodom feledni, és nem tudok felejteni.

Ne hidd, hogy mind édes a múltak emléke. Sok abban a fanyar s van benne keserű is, de keserűségében is van nagyszerűség; fenn álltunk s nem valánk meggörbedve, fe-

lűnnen jött a csapás s nem alulról a protekció, üldöztek bennünket, de nem nyalattak velünk tányért, elszedték fegyvereinket, de hónaljaink alá nem tettek asztalkendőt, foglyok, számüzöttek voltunk, de nem kellerek és lakájok.

Szerettük a földet, s szerettük rajta az embert, s ha kellett, vérünkkel trágyáztuk parigait, soknak hullája is ott maradt.

Ma már feledve vannak azok, kik halni tudtak érte, s a kik élnek felejtve még jobban, s pirulnak a be nem váltott nemzeti becsület-szó miatt.

Segesvárnál ott van Skariatin emléke, Aradnál ki látja *őket?* Henczy szobrának naponta kalapot emelnek azok, kik kegy után kunyorálni járnak új Buda várába, az új épület udvara tiszta Batthyánytól, Csányitól. Petőfinek szobrát nem tudta összehegedülni Reményi, Szt.-Gell ért hegyén a bizalom honol,

Fúró csizmadiának nálunk mind a két lábát elvitte a német ágyúgolyó s tíz élő gyermekével koplal; hány kancellárt hizlalunk? s köztük Nadasdy uramat.

Igaz, a csizmadia nem varr a lábával, s ha nincsen lába, nem kell rá csizma, ez az előnye; de Nadasdy úr is itthon kelthetné el a nyugdíját, mert ez aztán az ország hátránya.

Komolyan, szépen, magasztosan írtál hozzám; hitted megértem; igen barátom! éreztem. — csak is egyben tévedtél; hősöd gyarló, de ruhája pompás, te voltál a szabó. Én megkísértem vígan válaszolni, küldöm neked Hamlet kaczagását.

Újból küldöm képem, és írok neked. Ez már nem a fehér szakálú, tar fejű, életunt, tisztességes öreg úr, hanem a reménynyel telt, hittel spékelt, meggyőződéssel szarvasgombázott katona az ő hiúságában, kisujtásozva, felcsillagkeresztelve, majdnem látszik rajta, hogy könyökig mind tejfel. — Barátom! nem ösmerte még akkor a perlekedés hínáros mocsarait, az ingoványt a paragrafusok süppedékeiben; nem a végrehajtót, ki jól lakik nálad s elviszi párnádat; ezt a szende urat, ki édes mosolylyal húzza le ágyadról a lepedőt s bele fújja az orrát; nem a fináncz urat, ki lepecsételi hordódat, megakcizol, szűz dohányt pipál, s éneкли a *Szózatot*; az adót, ezt a 107 hasú hydrát, azokkal a fene *libellusokkal*, mely mindegyik a csörgő kígyónak trillázó nyelve, s mikor kifizetted, akkor jönnek, hogy még hátra van a java; az uzsorás zsidót, örményt és keresztényt kanban és szukában, kiknél a kamat tőke s a tőke nem elég kamat, mely tokhallá szárasztja a magyart; a föld árját.

mely ellepi a fél országot; a vízárt, mely Szegedből Velenczét csinál romokból; a szombatot, mikor jön a jegyző s küldi be esküdt uramtól a vevényt, mely mindég vesz és soha sem ad. rosszabb Caraffa ingyen gazdálkodó labanczainál, rosszabb Musztafa basa harácsoló kurdjai vagy turkományjainál, mert ezek kipusztultak idővel az országból, de ez örökké él s beléd poloskálja magát; az esőzést, mikor elkezd permetezni lassan szép csendesen, szítál mint a pitlis malom, s tart új holdtól új holdig. a vizet nem ereszti át az agyag, az élet sárgul s a jószágnak szőre felborzosodik, azt ellepi a rozsdá, ez meg lesóványul, a birka kapja a mételyt, a szarvas állat a szőrférget, csak bőrrivel fizet s árát elviszi a szolgabíró adóban.

E kép éltem második felvonásából van, melyben hatásos jelenetek voltak, s az egész felvonás Olaszországban folyt. Most már csak emlékek s ködfátyolképek a múltból, eloszlottak mint a délibáb, mely csakis egy kevés nyirkot hagy maga után.

Mekkora reménynyel valánk eltelve s mekkorát csalódánk. Magentát, Solferinót Sadowa követte; a zsandár számunkra tisztította fegyverét, a bezirker útra fűzte bocskorát, az adót dragonyosokkal kellett felhajtani, a

magyar egyetértett. S midőn azt hívők, hogy megfogytunk a világot, kaptuk azokat az urakat ott a veres karosszékben, a delegációt, a magyar reichsrathot, a quotát, egy csomó konzorciumot *csikmászos* (zsákutcza) vasutakat, sok schwindelt, több svihákat s legtöbb adóságot.

Koltón, Nagybánya mellett, május 22. 1870.
Szives üdvözlettel

Sándor.

DEÉSI LEVÉL.

K. PAPP MIKIÓSNAK.

Felszólítottak, írnék valamit a deési kiállításról.

Nehéz feladat, de azért mégis megkísértem. Rövid vázlatot adok, s dióhéjba szorítom a nagy egészet.

Ott, a hol a kiállítás végett, a kirakatokért készül az épület, s csoportozatokban. rendszeresítve van minden, ott könnyű a kiállítónak, könnyű a látogatónak, végig járván a csarnokokat s a mellék karzatokat, rögtön tiszta fogalma van, s eleven képet formálhat magának az összes egészből.

A deési kiállításnak két nagy hátránya volt. Az első az, hogy három egymástól távol fekvő épületben volt elhelyezve: a termény-, az ipar-, és a gépek, külön épületekben.

A második az, hogy nem lévén gőzzel

való közlekedési útja, mindent tengelyen kellett oda szállítani. De mind ennek daczára eléggé sikerült, — ezt Bánffy Dezső főispánnak, Roth Pál polgármesternek és Komis Vikornak lehet köszönni, kik nagy szorgalmat, kitartást és sok jóakaratot tanúsítottak a kiállítás rendezése körül.

Én mindig és mindenben nagyra becsülöm a jóakaratot, kivált ha azt hazafiul indok vezeti; ők nemes cél felé törekedtek, fogadják e sorok írójának elismerését.

A gazdasági termény-kiállítás mindenütt egyforma, — a keret kisebb vagy nagyobb, a helyi viszonyok szerint, de a *quodlibet* kép mindenütt hasonló; csinossága az összerakástól függ, s ez Deésen eléggé sikerült, különösen a gyümölcs-kiállítás.

Erdélyben, a gazdasátnak talán egyetlen ága sem haladt annyira előre, mint a gyümölcsészet, s különösen a szőlészet; — e téren valójában tudományos szakembereket üdvözölhetünk, — csak egynéhányat említek meg: Kemény Istvánt, Paget Jánost, az öreg Bodor Pált s boldogult Nagy Ferenczet, mint úttörő kezdeményezőket, mint az almának, körtének, szőlőnek apostolait. Utánok jönnek nyomdoikaikat követve: Veress Ferencz, ifj. Bodor

Pál, Szentgyörgyi Lajos, Brassay József, Fekete Pál a kóbor tanár, és Horváth Bertalan a Teleki Miska hagyatékának nagyon értelmes jószágigazgatója. — De nem szándékom névsort írni; tudom te sem vágyói utána, a többit hát elhallgatom; pedig az erdélyi gazdasági egyletet, és a kolozs-monostori gazdasági tanintézetet is megemlíthetném.

Furcsán hangzik e tétel: „*gazdasági és terménykiállítás a csizmadia színben*“ ... de hát — szegény ember vízzel főz, és mit csináljon az ember, ha — egészséges.

Nem éreztük a *Juchten*-szagot, nem láttuk a *kordoványt*, nem kínáltak a római hölgyek számára készült *ingens ruber cothurnusokkal*, s a patkoló cigány kovácsok kalapácsolását sem hallók, — és ha szent Genovéa templomából Pantheont lehetett csinálni, s Petőfiként „istenházából csárdát“: miért ne a csizmadia színből *palais des industries** t. Köszönet a nemes ezéhnek, hogy átengedte!

A tárgyak falak hosszában s közepén állványokra voltak felállítva, — egy kissé gyéren ugyan, de hát minek szoruljon az ember, ha van elég helye.

Itt voltak az uradalmak terményei kiállítva; — furcsán vagyok én e szóval: „ura-

dalom“ — mikor erdélyi uradalomra alkalmaz-
 zák. Mindig a monakói uralkodó herceg jut
 eszembe, mikor azt mondta: „az én államaim!“
 — s elmondom Szombathelyivel a „Herczcg
 asszony“-ból: „errredeti!“

A — nevezzük teremnek, — legfensőbb
 falánál a buffet szép úrhölgyektől felszolgálva;
 de jól esik szép kezek töltése után az ital, —
 s valahányszor az a szerencse ér, hogy ilyen
 virágszál Hébék töltenek nekem, mindig áldom
 istenemet, hogy sem vegetáriánus, sem pries-
 nitzista nem vagyok; s ígérem is nagyságtok-
 nak, hogy semmiféle mértékletességi egylet
 tagja nem leszek.

Az étkező asztaltól jobbra, a terem szeg-
 letében Bánffy Dezső és a báróné egyetemes
 kiállítása, — mellette tőszomszédban a Beth-
 len Sándoré; — a mit az egyikről mondok,
 értse magára a másik is.

Jól esett látni ezt a két kirakatot, —
 híven képviselte ez egy falon lakó úri család
 foglalkozását, majdnem életét. A gazda fára-
 dozásainak gyümölcseit, a jó háziasszony s
 áldott anya törekvésének mannáját, égből hul-
 lott gyümölcs a szeretet kertjében; — leányá-
 nak festése, s ujjainak varrása, finom fonal a
 guzsaly mellől, hosszú téli estéken pergetve

és eregetve, a család és kandalló tüze mellett fütkerézve, ízléses szövetek tarka színvegyületekben, — háznál font szép fehér tiszta kosarak megrakva gyümölcsössel, — veteménymagvak, külföldről honosított termények, ott-hon festett és beleégetett porcellántányérok, — házi kötelesség és multság egy kalap alatt, foglalkozás a ház táján, teremtés a családban .

Ismerősökre akadtam, s mint jó barát üdvözlém őket, — Székesfehérvárit láttuk utoljára egymást, — én örültem, — sok jó órát töltöttem mellettük: Teleki Miksáné czifrán varrott abroszai és párnahéjai azok, — mondám nekik: *salve!*

Csiky Imre egy darab páczolt sonkával megkínál, — pompás! — Brunner Károly egy pohár hazai fekete burgundi bort diktál belém, — nagyszerű! — s haladok kifelé.

Az ipar-tárlat udvarán ismerőssel találkozom.

— Na hát milyen? kérdém.

— A csapó boltja — *kicsiben*.

Hiúban, vannak emberek, kik soha semmivel nincsenek megelégedve; ez rász gyo-

morra, vértolulásra, epe-kiömlésre mutat, s vér helyett sárvíz kering ereikben.

Kerülöm az ilyen embert.

Beléptem az első terembe. Három ablaka van. a közbelső ablak felett a király s a királyasszony mellképei, — alattok a főispáné, élet-nagyságban.

Én konyítok a képekhez; alig vártam hogy láttávlatba jöjjek; — végig néztem a „*nemzeti művön*“ meggörcbült a hátam s elkezdtem dorombolni, mint a macska. Gondolám magamban: feltaláltam!

Visszaemlékeztem gyermekéveimre, s azon két képre, mely elenyészhetlenül megmaradt emlékemben, s melyek még ma is díszlenek, s ékesítik a templomot, melynek büszkeségei.

Mező-Aranyoson az oláh templom verandájának fa-falára van festve e remek mű. Messze földön, nagy Canaán országban történik: két zsidó, hosszú rúdon vállaikon viszik az óriási szőlőfürtöt, melynek terhe alatt meggörnyed zsidó és rúd, s mind a két zsidón — *kővárvidéki fehér gúla van.*

Kováson az „*Iconostasin*“ felett, az „utolsó ítélet“ van megörökítve. Fenn a magasban, villámló s meny köveket czikázó nehéz fellegek közt trónon ül az atya, mellette a fiú, a megváltás jelvényére támaszkodva, felettük

kitárt szárnyakkal a galamb-szentlélek. Jobbra az üdvözítetek menyeknek országában, balra a kárhozattak, pokloknak mélységes fenekén; — a kép balszegletén legalól egy veres orrú, púpos hátú, sánta zöld ördög, három ágú vasvillával egy úrnak odaszúr — amin a zsandár ül; a vér téglaszínben kibugygyan. s csordultában e szavakat formálja: ne ítélj hamisan! Nagy gyanúm van, hogy az a feketébe öltözött úri ember valami bíró lehetett, a ki hamisan ítélt.

Férfikort értem már, éltem napjainak delén valék, földönfutó, menekült emigráns; Italiában láttam, az Appeninek aljában, Brandelio városkában, — ezt is híven őrzi emlékem.

Tág térség, pálmafáktól környezve, melyekről dúsan csüngtek le a gyümölcsök, s gírlandokat formáltak, három banán-fa között az áldozat oltára füstölgött, — Izsák térdelve az oltár márványára helyezé lehajtott fejét, Ábrahám — az Úr öreg hűséges szolgálja dupla csövű kovás-puskával célba veszi Izsákot, az ő fiát, — fenn a fellegek közt egy kis kövér angyal, a természettől megáldott öntözőjével s kovás-puska serpenyőjét nyirkosítja. Ábrahám cserszent, de a puska csütörtököt mond.

Közeledem a sírhoz, tárt karokkal vár a házsongárd, és Czech Péter, — amik voltak elmúltak, „sic transit gloria mundi“. — A jó pap holtig tanul, a műkedvelő holtig lát, — ha meg nem vakul. Az én szemeim is láttak! . . . . látták a deési kiállításon Bánffy Dezső életnagyságu arczképét, aláírva: Nagy György! ..

Uram! szólítsd el a te öreg szolgádat!

E teremben is ismerősökre találtam: Fischer Vilmos gyönyörű porcellánjai, a feketeerdői üvegyár krisztálytisztá üvegei, Weress Ferencz pompás *photoceramiejai* — Szepessy zsoboki márvány ízléses és potom áru kirakata. — Bánffy Adám két Palissy-tála és egy ódonszerű magyar kupája, honfoglaló buzogányos vezérrel. — Szerénység ékesíti a fiataalt! — mondja egy nagy német. — Ő ki remekműveivel tele tömhette volna az egész termet, három darabbal jelent meg: *lux a non litendo!*

Tatrosy Mór úr is elhozta botját, s árult norinbergi ezikkeket — Krebs et Ignácz *bécsi gyárából*.

Duchonyi János kárpitos ízlésteljes salongarnitura bútorai és függönyei, Bak Lajos

koczka-padlóí, — Triska zongorája szintén feltűntek.

Lakatos és kovács munkák közt Veres Dániel Kolozsvárról, nagy mester, bárkivel versenyezhet szakmájában, — nem titok előtte a Wertheim-zár, s felnyitja ő azt — a német boszujára.

KÉT LEVÉL
HUNYADY MARGITHOZ.

I.

Kegyednél voltam egy este, művészetről csevegőnk; elmondani tapasztalimat e téren, figyelemmel hallgatás végre azt kérdé: — olvasta e „Fülöp szerelmi“-t Feuillet Octávtól?

Nem olvasám. Másnap elküldte, én végig nézém, s különösen helyeket, melyeket írónnal megjegyzett — megírom kegyednek véleményemet e műről, s ez alkalmat nyújtott többszöri vitatkozásra.

Én feledém Feuilletet, Fülöpöt; — múlt hónapban egy jó barátom és rokonom látogatására mentem, nem volt otthon — unalmamban az asztalon levő könyvek közül egyiket kezembe vettem, — gépiesen kezdém olvasni, s midőn e tételhez jöttem:

„Európa az utóbbi években három kitűnő színésznőt látott és csodált, kik egyenlő mértékben egyesíték magukban a dicsőség és tisztaság fényét. Meg is nevezhetném őket, s talán kötelességem is volna, miután hősnőmet ők teszik valószínűvé, — de inkább oda hatok, hogy felismerhetők legyenek. Ez nem azt teszi, hogy saját képeiket rajzoltam volna, — a regényíró nem fényképész, s nem is kell, hogy az legyen, — de miután hol baráti viszonyok, hol hű elbeszélések következtében jellemükkel megismerkedtem, föltettem magamban, hogy hármójukból egy negyedik személyt vonok le, kinek — bár azokból születik — nem kevésbé meg volt a saját élete . .

A regény mellett virradtam. Eszembe jutott kegyeddél való vitatkozásom, — Regouvé nekem ad igazat. A könyvet elhozám engedelem nélkül, lefordítám, s most nyilvánosan kérek bocsánatot Teleki Domokostól, hogy regényét *elraboltam*.

Volt nekem egy bátyám, — igen művelt, eszes, tudós, érdekes ember: *Teleki Imre*, 1792—93-ban künn rekedt Párisban, személyesen ismerte Dantont, Robespierret, Saint-Justet, s különösen Klotz Anacharsist; — ő kezdte velem a francia irodalmat megismertetni, — nagy könyvtára volt, s bibliotheká-

ának nagy részét még élteben oda ajándékozta, nem tudom már melyik collegiumnak.

A tanár urak egyszer tiszteletére mentek; — az öreg úr kérdezősködött a könyvtárról, mire az egyik tanár, szinte szégyenkezve mondá:

— Biz abból már több kötetet elszakítottak.

— Örvendjen rajta, tanár úr, mert látszik, hogy olvassák!

E családi hagyomány szolgáljon mentségemül. —

Tengerész kitétel: „*lobogó fedezi a portékát,*“ — az író neve kezeskedik művéről.

Legouvé Ernő a harminczas évek irodalmi dicsőségének öreg gárdájából származik, — a francia irodalom aranykorából, — melynél magasztosabbat soha egy kor sem ünnepeelt, s ha visszaemlékezünk ez író titánok nevéire, csodálkozó bámulattal kell meghajolnunk azok előtt, kik az emberiségnek oly fényesen világítanak

Csak néhány nevet említek, kik a lángész légióját képezik, kiket bátran nevezhetnénk a tizenkilencedik század eleven szépirodalom-történek.

Hugó Viktor, Lamartine, az öreg Dumas, Balsac, Sue Eugen, George Sand, de Vigny

Alfréd, Méry, Gauthier Theophil, Janin, Musset Alfréd, Karr Alphons, Seribe, Laménais. Delavigne Kazimir, Beranger, Michelet, Quinet lidgard, Blanc Lajos.

Ragyogó *constellatio* a szépirodalom csilagos egén.

Legouvé lírnő a francia akadémia tagja — egy a negyvenből, — 1807. február 15-én született Parisban; eleintén színdarabokat írt. legtöbbnyire Scribe-el közösen. — Néhánynak címét említem: *Adrienne Lecouvreur*, (1849) *Bataille des dames*. (1851.) *Les contes de la reine de Navarre*, (1853.) *Medée*: — e tragédiát Rachelnek írta, — nagyszerű, pompás, magasztos versekben, költészeti ékesszólással. — a nagy tragikai színésznő — mint maga mondá — erején felülinek találta; — 1856-ban Montanelli olaszra fordította s *Ristori* asszony eljátszta, olyan erővel, bensőséggel, igazán, hatalmasan, hogy midőn a világrészt — mindenütt diadaltól kísérve — átutazá, Meder volt leghíresebb szerepe.

Legouvé a francia senatus egyik republikánus tagja, s Franciaország egyik legnevesebb Írója, — azon ritka, kivételes megáldottak közé tartozik, kik aggkoruk daczára, egészséges testtel, fiatal lélekkel, remekműveket teremtenek.

Isten áldja! — haladjon a művészet rögös útján békével, kitartással, szerencsével, — s tartsa meg

Kolozsvárt, 1879. decz. 15.
barátjának

Teleki Sándor.

II.

----- Azt írja kegyed, hogy jutalomjátékaul Beatrixet: a művészet Madonnáját választotta.

Jól tette.

A Legouvé neve, a regény nagy sikere, melyet európaszerte aratott, — maga az író darabbá alakítá át, s az, hogy a *Theatre francaisban* tetszéssel adatott, biztosít, hogy Nagyvárad igen műértő közönségének is megnyeri méltánylását.

Én a darabot, mint ilyent nem ismerem, de ha a regény után következtetni szabad, sikert várok, mert a regény cselekvény teljes, egyöntetű, az egész egy egészet képez, az epizódok nincsenek hátrányára a főcselekvénynek, és Legouvé, ki nagy mestere a színműírásnak, teljes ismeretével bír a színpadnak, bizonyára helyesen és hatásosan inscenírozta, alakjai már

regényében beszélnek, járnak, kelnek, eleve- nek, szóval ki vannak domborítva, különben mint fentebbi levelemben mondtam: *a lobogó fedezi a portékát*, az író neve kezeskedik művéről.

Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy a nagy írók mindig remekműveket írnak, híján a — a legjobb szakács is főz néha *koficzot*.

A világ legnagyobb költőinek is vannak olyan versei, melyet még én sem írnék alá, már pediglen nálamnál fűzfább poéta nincsen e széles nagy világon; — Ecsedy mellettem egy koloszszális Homer!

Emlékszem, kamasz éveimben midőn szivem Kupido édes mérgű nyilával átspékelt, a hold halvány fénye mellett merengtem, lenge éji zefír szellőjét lehelve rám jött a turbékolás, rajongó lelkesedéssel *savanyítottam* neki a gyötrő szerelem lírájának és pingáltam egy verset, melyet egy barátom — még ma is él — elolvasott, s még ma is szédül tőle.

Választását helyeslem.

Nagy nevű írónak nálunk ismeretlen darabját választá.

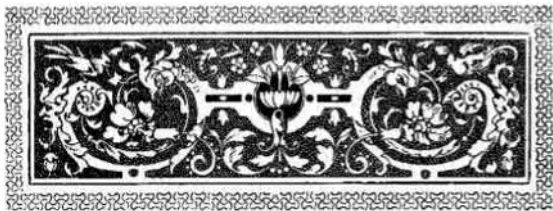
Meglehet *Ubrik Borbála* jobban megtöltötte volna a karzatot, — Brábánti Genovéva több könyvet csal a zsebkendőbe, — Be- rovszky Zsófia kivégeztetése rémesebb, — és

Garfield megvetése korszerűbb, ... de a művészet a kasza felett áll;

Debreczenben sikerült kegyednek Dumas Bagdadi herczegneje; kívánom, hogy Nagyváradon sikerüljön Legouvé Beátrixa.

Mindig barátja
Költőn, 1881. július.

Kolozsvár, april 14.

Asszonyom!

Nem akarok nagyságodnak elismert nagy művészetéről beszélni; nem azon buzgalomról szólani, melylyel n e g y ven éven át lélekerős akarattal, fáradhatlan kitartással, színügyünknek, — általa nyelvünknek, s ezzel nemzetiségünknek használt; nem azokról az oktatásokról beszélni, melyekkel három nemzedéket tanított, s melyek által szerettette, bámultatta magát, s melyek által kedvence lón nem a közönségnek, hanem a *nemzetnek*. Ezek, asszonyom, világos tények, csak a vak nem látja.

Én Kornéliával akarok csevegni, az én módom szerint; és elmondani egy pár ese-

ményt, mely szívemet nyomja, melyen hálás köszönetem könnyíthet.

Vége volt mindennek. Hajtottak a szégyen, gyalázat bitójára, többeket a mészárszékre. Világostól Aradig egy nagy eklézsiakövetés volt. Én megkaptam a kolerát, mely velünk szövetkezett az osztrákok és oroszok ellen, s melyet az, a ki minket elárult, nem akart felhasználni. Csoda módon fellábbadtam, gyenge s nagyon éhes voltam. Vánszorogtam Sarkad utcáján; az éhség vezetett. Törött léptekkel botorkáztam a nagy utcán, egy ablakból nevémen szólítanak, visszafordulok s az egyik ház ablakában látok egy tündéralakot, ki kezével magához int.

— Jézus-Mária! hogy néz ki maga! — mondá Prielle Nelli.

— Ugyebár megkoptam! A kolera majorságilag gazdálkodott bennem, s teljességgel nem trágyáznak.

— Jöjjön be.

Bementem.

— De hát ugyan mi baja van?

— A kinek most baja nincsen nagy Magyarországon, az nem becsületes ember! De az én országos bajomhoz még az is járul, hogy most kelek föl a kolerából s nagyon elletném.

— Keveredjék le a dívánra, s hogy ne unja magát, míg vissza jövök, olvassa.

Egy könyvet adott kezembe. Oktáv nyomtatvány volt, sárga borítékban; „*Fehéres Feketeszímű Kuthy Lajostól*. Mintha csak tegnap történt volna, úgy emlékezem rá.

Kevés idő teltével visszajött kegyed, egy tál párolgó húslevest tett előmbe; ettem s éreztem, mikép válik vérré bennem.

— Töltött káposztám is van, de nem adok belőle. Megterhelné a gyomrát. Maradjon itt nálunk, én ápolni fogom; aztán tudja, úgy szeretem én az erdélyi embereket, akár meghaljak érettök.

Megcsókoltam a kezét s távoztam.

Sok, sok idő telt el. Tizennyolcz esztendő! Keveset az aradi várban, egy kicsit az akasztófa alatt, aztán a hazátlanság nagy honvágygal, szűkölködés egy kis nyomorral gárnírozva; csalódások, üldöztetés, heczcek a menekültekre; végre fegyver a kézben és dicsőség; sok taps, bokréták és babérkoszorúk.

De jól esik visszaemlékezni! Kiszállni a mai moslékból, s megszáritani magát a dicső múltak napsugaraiban.

A száműzöttnek visszaadták, hazáját, a menekültet visszaadták hazájának.

Gloria in excelsis!

Tizennyolcz esztendeig elítélve lenni, a vágyódás, sóvárgás, epedés, kényszer munkájára — nagy sor!

Tizennyolcz esztendő múltával letérdepelhetni erre az elátkozott földre, melyet vízár áraszt, nyomor kínoz; melyben a birtokos kis árendás, az iparos fehér néger, idegen az úr, az ország gyarmat-ország, s az adó *supreme lex*; és mégis hazám; s ezt a rongy földet imádni szívünk egész melegével, lelkünk egész odaadásával, visszajön! bele, a miénkekhez, a legnagyobb boldogság.

Száműzetésem alatt, midőn a honvágy környezett, semmire sem vágytam jobban, mint édes anyámat látni, a nagy-bányai kohófüst szagát érezni, cigány-muzsikát hallani, és — magyar színházba menni.

A színművészet iránti szenvedély véremlében van. Apámtól örököltém s gyermekeimbe is átment.

Nevelőm: a jó öreg Táncsics Mihály, „*Életpályám*“ első kötetében ezeket írja rólam:

— „Említettem, hogy Sándor úrfi nem szeretett tanulni. Bár hat évig lakott a piá-

risták közt, nem értették a tudományok iránt beléje kedvet önteni; én gyöngé oldalát kitanulva, képes valék őt arra bírni, hogy a tantárgyakat úgy a hogy megtanulta. — Egész lélekkel a színészetben csüngött, tehát azzal serkentettem, hogy ha ezt vagy azt a tantárgyat megtanulja, színházba megyünk. Ez használt!“

Pestre érkezésem első napján hova mehettem volna máshova, mint a nemzeti színházba.

A támlaszékek első sorában kaptam helyet, egy kövér vén satrantyú szomszédságában, ki úgy lihegett mint egy gőzfűvő, izadott mint egy jármás ökör, és szüntelen fújta az orrát, mint az ezred trombitása hadgyakorlat alatt.

Egy társalgási darabot adtak. Kegyed és szegény boldogult jó Kálmánunk játszottak benne. Az első felvonás közt, Mikes János nagybátyám, kivel jöveteletem tudattam, de nem volt időm tiszteletére menni — reám ismer, örömteljesen intett kezével, hogy menjek fel páholyába.

Én a támlásszékek sorának közepén ültem. Keresztül kellett hatolnom, s vagy tíz egyént kijövetelem által háborgatnom. Ez na

gyon nyugtalanított. A mint felállók,, nagy ügyetlenül a vén asszony lábára lépek; ez fájdalmasan felsikolt, a közönség reánk néz, én zavaromban megbotlom, s azon veszem észre magam, bogy a vén Klepsidra ölében ülök. A banya egyet jót lök rajtam, a közönség el kezd nevetni, s én a tisztelt publikum nevetése közt tartom dicsőséges visszavonulásumat.

Rangomhoz illőleg János bátyám páholyában ülök a főhelyen. Kezdődik a második felvonás. Szerdahelyi Kálmán kilép, a páholy felé tekint, rám ismert, fennakad a szerepében, s nehezen folytatja mondókáját. Kegyed reám tekint, s tekintetében annyi jóság, annyi öröm, annyi részvét, — igen, egy nagy vigasztalás volt! Éreztem, hogy érzi azt, mit a száműzött érez, mikor hazájába vissza tér!

— János bátyám, menjünk fel a színpadra.

— Minek, hiszen magát már ott senki sem ismeri.

— Tán mégis.

Radnóthfay páholyába mentünk s ő felvezetett a színpadra. Régi jó barátim, köztük bajtársaim: Szerdahelyi Kálmán, Feleki Miklós, Tóth Józsi, Szigeti Imre, Komáromy, Gózon,

Kaczvinczky, Szathmáryné, átöleltek és lőn nagy vigasság a komédiások között.

Kegyed is kijött öltözőjéből, megfogá két kezemet, szemeimbe nézett s ennyit mondott:

— Isten hozta önt!

De hogyan volt az mondva! igaz, —

Prielle Kornélia mondta.

Meg voltunk hatva mindnyájan s legjobban nagybátyám, ki engem nagyon szeretett, s hogy elérékenyülését némileg titkolja, félém fordult:

— Hát így vagyunk? hiszen maga nagy ember a pesti színpadon.

Tizennégy évvel ezelőtt történt ez, s azóta kegyed mindig nőtt művészetében. Ma Kolozsvár városa szerencsés pályájának 40-dik évének jubileumát ünnepelni. Én is eljövök művészetét bámulni, és megköszönni azt a tányér levest, melyet Sarkadon a betegnek adott, és azt a tekintetet, melyre az amnestiált száműzöttet méltatta.

Köszönöm, asszonyom!

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

	Oldal
Ajánlás Jókainak	7
Levél Czukási Józsefhez.	7
Hugo Viktorról. Emlékezés	9
Egy karácsony estéje Hujro Viktornál.....	21
Bem József tábornok, az erdélyi hadsereg vezére.....	31
1848 Deczember 25-ike Kolozsvárott	47
Λ halál torkában.....	67
A ration	99
Luzsénszky Lajos.....	113
Kerekes Márton	127
Lendvay Marcziról (Csevegés).....	133
Gróf Teleki Sándor és Elemér a Sas	145
Az én kacsáim.....	159
Egy párbaj története	177
Nyitány a Miska biográfiájához-	211
„Magyar kutya!“	225
Bismarck (Sohn)	235
Két levél:	
I. Ihász Dániel levele Teleki Sándorhoz	217
II. Válasz Ihász válasza Dániel levelére	249
Sánul László levele Teleki Sándor ezredeshez	251
Bartha Miklóshoz.....	271
Levél Bartók Lajoshoz.....	277
Deési levél K. Papp Miklósnak	285
Két levél Hunyady Margithoz.....	297
Prielle Kornéliának.....	307